



**АНАЛІТИК**  
АУДИТОРСЬКА ФІРМА



# ЕКОНОМІКА ФІНАНСИ ПРАВО

ЩОМІСЯЧНИЙ ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

**№ 10'2017**

(видається з 1994 року)

**ISSN 2409-1944**

*Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата з економічних і юридичних наук*

Наказ Міністерства освіти і науки України від 21 грудня 2015 р. №1328 (економічні науки), Наказ Міністерства освіти і науки України від 11 липня 2016 р. № 820 (юридичні науки). Реєстраційне свідоцтво серії КВ № 21620-11520ПР від 12 жовтня 2015 р.

*Журналу присвоєно міжнародний ідентифікаційний номер ISSN 2409-1944 та включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.*

## **Засновники:**

Аудиторська фірма "Аналітик" спільно з Таврійським національним університетом ім. В.І. Вернадського та Національною академією внутрішніх справ України

## **Статті обов'язково проходять**

### **відбір, внутрішнє і зовнішнє рецензування**

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Національної академії внутрішніх справ України (Протокол № 21 від 18 жовтня 2017 року) та Вченою Радою Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського

(Протокол № 39 від 19 жовтня 2017 року). Повний або частковий передрук матеріалів журналу допускається лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Підписано до друку 23.10.2017

Формат 60/84/8

Наклад – 250 прим.

**Адреса редакції:** 01001, м. Київ, вул. Хрещатик, 44

**Телефони:** (050) 735-43-41, (096) 221-88-61

**Факс:** (044) 278-05-88

**Е-mail:** efp.redaktor@gmail.com

**Сайт:** www.efp.in.ua



Суб'єкт видавничої  
справи

© "Аналітик", 2017  
© "Економіка. Фінанси. Право",  
2017

Типографія: ТОВ "Міжнародний бізнес  
центр"

**Керівник редакційної колегії з економічних наук:**

*Даций Олександр Іванович*, д.е.н., професор, в.о. ректора Академії муніципального управління, Заслужений працівник освіти України

**Заступник керівника редакційної колегії з економічних наук:**

*Бутинець Тетяна Анатоліївна*, д.е.н., професор, професор кафедри економіко-правових дисциплін Національної академії внутрішніх справ

**Члени редакційної колегії з економічних наук:**

*Невелєв Олександр Михайлович*, д.е.н., доцент, завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності та адміністративного менеджменту Академії муніципального управління

*Вініченко Ігор Іванович*, д.е.н., професор, завідувач кафедри економічної теорії та економіки сільського господарства Дніпропетровського державного аграрно-економічного університету

*Іванюта Василь Фалімонович*, д.е.н., доцент, професор кафедри бізнес-адміністрування та зовнішньоекономічної діяльності Полтавського університету економіки і торгівлі

*Клименюк Микола Миколайович*, д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту Академії муніципального управління

*Кондрашихін Андрій Борисович*, д.е.н., доцент, завідувач кафедри державних та місцевих фінансів Академії муніципального управління

*Корецька Світлана Олександрівна*, д.е.н., доцент

*Манцевич Юрій Миколайович*, д.е.н., доцент, завідувач секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань будівництва, містобудування і житлово-комунального господарства

*Потишняк Олена Миколаївна*, д.е.н., доцент, професор кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка

*Прушківський Володимир Геннадійович*, д.е.н., професор, перший проректор Запорізького національного технічного університету

*Сук Петро Леонідович*, д.е.н., доцент, професор кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Національного університету біоресурсів і природо-користування України

*Ткаченко Сергій Анатолійович*, к.е.н., доцент, виконуючий обов'язки ректора Вищого навчального закладу «Міжнародний технологічний університет «Миколаївська політехніка»

*Царенко Оксана В'ячеславівна*, д.е.н., доцент, завідувач кафедри обліку і аудиту Академії муніципального управління

**Керівник редакційної колегії з правових наук:**

*Константинов Сергій Федорович*, д.ю.н., професор, завідувач кафедри адміністративної діяльності НАВС

**Заступник редакційної колегії з правових наук:**

*Лоцихін Олександр Миколайович*, д.ю.н., професор, декан юридичного факультету Академії муніципального управління, Заслужений економіст України

**Члени редакційної колегії з правових наук:**

*Баймуратов Михайло Олександрович*, д.ю.н., професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету, заслужений діяч науки і техніки України

*Бичкова Світлана Сергіївна*, д.ю.н., професор, заступник начальника кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ

*Василинчук Віктор Іванович*, д.ю.н., професор, професор кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукового документування Національної академії внутрішніх справ, заслужений юрист України

*Глушков Валерій Олександрович*, д.ю.н., професор, завідувач спеціальною кафедрою № 1 Національної академії Служби безпеки України, заслужений юрист України

*Джужа Олександр Миколайович*, д.ю.н., професор, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ, заслужений юрист України

*Кампо Володимир Михайлович*, к.ю.н., доцент, громадський діяч, заслужений юрист України

*Клименко Олена Вікторівна*, к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії, історії держави і права та конституційного права Академії муніципального управління

*Кононенко Леонід Минович*, к.ю.н., професор, професор кафедри муніципального, цивільного та адміністративного права Академії муніципального управління

*Копан Олексій Володимирович*, д.ю.н., професор, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування навчально-наукового інституту № 1

*Литвин Олександр Петрович*, к.ю.н., професор, професор кафедри публічно-правових дисциплін Університету сучасних знань

*Луць Володимир Васильович*, д.ю.н., професор, завідувач відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України

*Озерський Ігор Володимирович*, д.ю.н., доцент, професор кафедри кримінального права та правосуддя Запорізького національного університету, академік міжнародної кадрової академії, відмінник освіти України, радник юстиції

*Приходько Христина Вікторівна*, к.ю.н., професор, доцент кафедри муніципального, цивільного та адміністративного права Академії муніципального управління

*Фрицький Юрій Олегович*, д.ю.н., професор, професор кафедри теорії, історії держави і права та конституційного права Академії муніципального управління

**Шеф-редактор:**

*Головач Володимир Володимирович*, к.ю.н., голова правління Аудиторської фірми "Аналітик", Заслужений юрист України

**Технічний редактор:**

Куцяк Олександр Анатолійович

**Випусковий редактор:**

Туманян Анна Оганесівна

## ЗМІСТ

|                                                                                                                                                                   |    |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>І.Ю. ШЕВЧЕНКО.</b> Молоді вчені – майбутнє вищої школи України: огляд інструментів державного стимулювання розвитку наукового потенціалу .....                 | 4  |
| <b>Л.Й. СОЗАНСЬКИЙ.</b> Методичні підходи до оцінки чинників ендogenous зростання регіонів України: критичний аналіз та пропозиції .....                          | 8  |
| <b>М.В. ВОДОП'ЯН.</b> Методологічні аспекти оцінювання ефективності проектів з енергозбереження .....                                                             | 12 |
| <b>Т.М. ЗАВОРА, В.С. ПАЛЬЧИК.</b> Систематизація підходів до оцінювання соціальної відповідальності бізнесу в Україні .....                                       | 14 |
| <b>К.О. ІВАНОВА.</b> Теоретико-методологічні підходи до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів (показники оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів) ..... | 18 |
| <b>О.Ю. КОСТІН, І.С. ЛУЦЕНКО, В.П. ХОМУТЕНКО.</b> Актуальні питання реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності в Україні .....               | 24 |
| <b>Н.М. КОВАЛКО.</b> Теоретико-правовий аналіз дефіцитного фінансування: дискусійний аспект .....                                                                 | 30 |
| <b>Н.В. ЛОХМАН.</b> Консолідація бізнес-процесів в рамках інноваційної діяльності підприємства .....                                                              | 34 |
| <b>О.В. ПОШИВАЛОВА.</b> Застосування економетричного моделювання до прогнозування експорту та імпорту України .....                                               | 37 |
| <b>В.С. РЕЙКІН.</b> Методика моделювання обсягів тіньової економіки із застосуванням нейро-нечітких технологій .....                                              | 41 |
| <b>М.В. МАРЧЕНКО.</b> Конституційно-правова природа права вето глави держави .....                                                                                | 47 |

### **АНОТАЦІЇ, КОМЕНТАРІ, КОНСУЛЬТАЦІЇ**

---

|                                                                        |    |
|------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>В. АРХИПОВА.</b> Актуальні питання у сфері земельних відносин ..... | 52 |
| <b>А. ТУМАНЯН.</b> Обережно – плагіат! .....                           | 56 |

ШЕВЧЕНКО

Інна Юріївна

shevchenko.khnadu@gmail.com



к.е.н., доцент, Харківський  
національний автомобільно-  
дорожній університет

УДК 378.2: 001.38

**МОЛОДІ ВЧЕНІ – МАЙБУТНЄ ВИЩОЇ ШКОЛИ УКРАЇНИ: ОГЛЯД  
ІНСТРУМЕНТІВ ДЕРЖАВНОГО СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ  
НАУКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДИХ ДОСЛІДНИКІВ**

**YOUNG SCIENTISTS – FUTURE OF THE HIGH SCHOOL OF  
UKRAINE: REVIEW OF THE STATE PROMOTION TOOLS FOR THE  
SCIENTIFIC POTENTIAL DEVELOPMENT OF THE YOUNG  
RESEARCHERS**

*У статті висвітлено проблеми провадження наукової діяльності молодими вченими в Україні. Надано характеристику інструментам державного стимулювання розвитку наукового потенціалу молодих дослідників в Україні. Зроблено висновок про необхідність збільшення кількості інструментів державного стимулювання наукової діяльності молодих учених в Україні.*

*В статье освещены проблемы осуществления научной деятельности молодыми учеными в Украине. Дана характеристика инструментам государственного стимулирования развития научного потенциала молодых исследователей в Украине. Сделан вывод о необходимости увеличения количества инструментов государственного стимулирования научной деятельности молодых ученых в Украине.*

*The article deals with the problems of conducting the scientific activity by the young scientists in Ukraine. It was given the characteristic of the state promotion tools for the scientific potential development of the young researchers in Ukraine. It was made the conclusion about the need of increasing the number of the state promotion tools for the scientific activity of the young scientists in Ukraine.*

**Ключові слова:** молодий вчений, наукова діяльність, науковий потенціал

**Ключевые слова:** молодой ученный, научная деятельность, научный потенциал

**Keywords:** young scientist, scientific activity, scientific potential

## ВСТУП

Згідно ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» вчений – це «... фізична особа, яка має повну вищу освіту та проводить фундаментальні та прикладні наукові дослідження і отримує наукові та науково-технічні результати», а молодий вчений – це «... вчений віком до 35 років» [1].

Саме молоді вчені зазвичай є найпотужнішими генераторами новітніх, унікальних і креативних ідей, а їх кваліфікація значною мірою визначає вектор освітнього та науково-технічного розвитку держави.

Не виникає сумнівів у тому, що молоді вчені – це майбутнє вищої школи України. Тому особливу важливість отримує створення умов для збереження та нарощування наукового потенціалу молодих учених.

Згідно актуальних даних Міністерства освіти і науки України [2], нині в системі вищих навчальних закладів і НАН України працюють 31581 молодих учених, з них: 151 науковців – доктори наук, 9586 науковців – кандидати наук, 12398 науковців – аспі-

ранти, 379 науковців – докторанти, 9067 науковців – не мають наукового ступеня та не навчаються в аспірантурі.

Утім, чисельність молодих учених стрімко зменшується. Як зазначається у доповідній записці «Про інституційний розвиток рад молодих учених й механізми стимулювання молоді до наукової діяльності», представленій Радою молодих учених при МОНУ Колегії Міністерства науки і освіти України, «... протягом 2012-2015 рр. чисельність молодих учених в системі вищих навчальних закладів зменшилася майже на 9,5 тисяч осіб (з 40232 осіб до 31581 осіб), тобто на 22%; у системі Національної академії наук України – на 7 тисяч осіб» [2]. Наявність такої тенденції свідчить про відсутність вагомих стимулів у молоді щодо здійснення наукової діяльності.

Значно посилилася й академічна мобільність молодих вчених України, що несподівано (окрім позитивних ефектів) мало негативні наслідки: так, як показує практика, після участі у наукових заходах закордоном часто молодими науковцями приймаються рішення про еміграцію до інших країн для

продовження наукової діяльності. Не можна однозначно стверджувати, що причиною такого рішення є виключно фактор вищої оплати праці молодих учених у країнах, до яких емігрують перспективні дослідники.

Радою молодих учених при Міністерстві освіти і науки України регулярно проводяться опитування

провідних молодих науковців України з метою ідентифікації головних їх мотивів до провадження наукової діяльності. Порівняння результатів таких опитувань, проведених у 2009 р. та 2015 р., наглядно представлено автором на рис. 1.

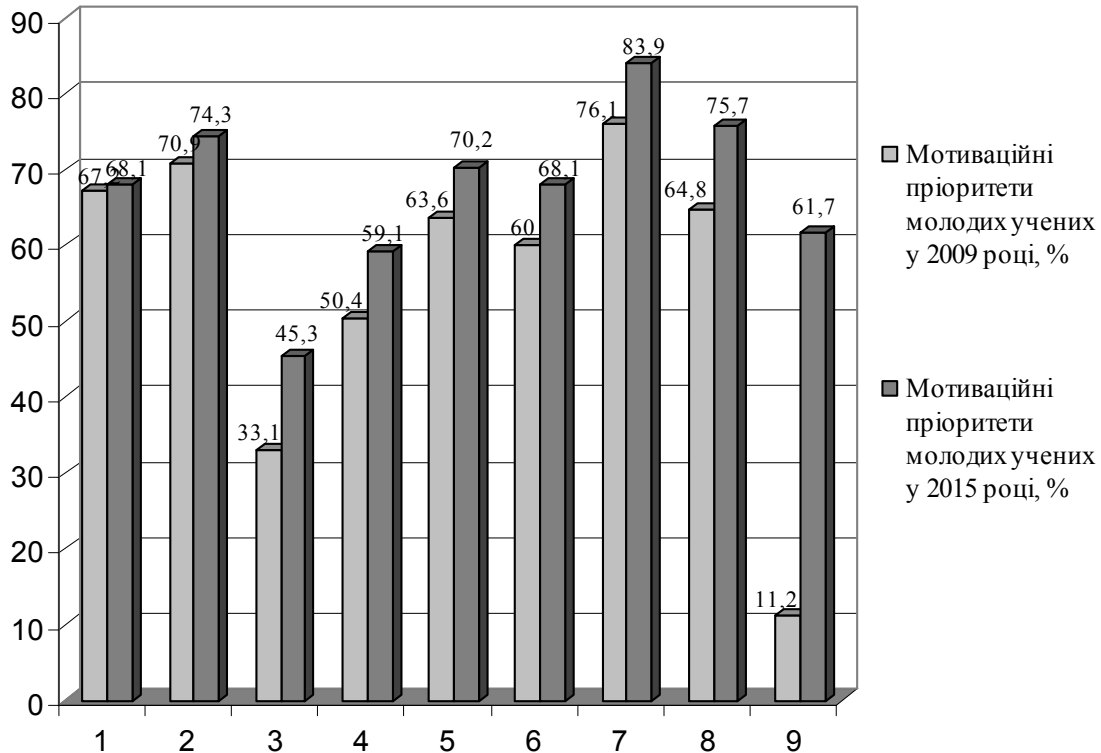


Рис. 1. Мотиваційні пріоритети молодих учених України [побудовано автором за даними [2]]

1 – розмір заробітної плати, 2 – сприятливий соціально-психологічний клімат, 3 – можливість стажування за кордоном, 4 – справедливий розподіл праці, 5 – можливість втілення в життя наукових розробок, 6 – ефективна взаємодія з науковим керівником, 7 – постійне підвищення професійного рівня, 8 – захист дисертаційного дослідження, 9 – гідні побутові умови

Як бачимо з рис. 1, у 2015 р. усі з перерахованих чинників здійснювали більший стимуляційний вплив на мотивацію молодих учених до провадження наукової діяльності, а ніж у 2009 р..

При цьому значно посилилася важливість таких стимуляційних чинників як гідні побутові умови, можливість стажування за кордоном і захист дисертаційного дослідження. Тим самим, підсумовуючи вищезазначене, можна прийти до розуміння першочергової необхідності створення на загальнодержавному рівні сприятливих умов для ефективного провадження наукової діяльності молодими дослідниками.

**МЕТА РОБОТИ** полягає у огляді інструментів державного стимулювання розвитку наукового потенціалу молодих учених в Україні.

#### МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

При проведенні дослідження використано агальнонаукові та спеціальні методи, зокрема, метод

аналізу та синтезу, метод індукції та дедукції, системний підхід, монографічний метод, порівняльний аналіз.

#### РЕЗУЛЬТАТИ

Традиційно в теорії та практиці управління найбільш універсальними та дієвими щодо стимулювання будь-якої діяльності визнаються економічні методи. Основними економічними методами державного стимулювання наукової діяльності молодих учених є надання їм фінансової підтримки у вигляді стипендій, премій і грантів.

Скориставшись нормативно-правовою базою офіційного веб-порталу Верховної Ради України (пошуковою системою «Законодавство України»), представимо у табл. 1 загальну характеристику основних інструментів державного стимулювання розвитку наукового потенціалу молодих дослідників в Україні.

Таблиця 1

## Інструменти державного стимулювання розвитку наукового потенціалу молодих учених в Україні

[сформовано за джерелами [3-11]]

| Інструмент державного стимулювання розвитку наукового потенціалу молодих учених                                                                                                            | Умови застосування інструменту державного стимулювання розвитку наукового потенціалу молодих учених                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Стипендія Президента України для молодих учених                                                                                                                                            | <p>Стипендії Президента України для молодих вчених НАН України для найбільш талановитих молодих учених призначаються з метою підтримки молодих учених, які здійснюють перспективні наукові дослідження в галузі природничих, технічних, гуманітарних і суспільних наук. Присуджуються 300 щомісячних стипендій Президента України, строком до двох років.</p> <p>На здобуття стипендій можуть бути висунені наукові співробітники, аспіранти, стажери-дослідники та інженерно-технічні працівники наукових установ, організацій та підприємств НАН України, яким не виповнюється 35 років на час присудження стипендії.</p> <p>Особи, які бажають здобути стипендії, повинні мати опубліковані наукові праці, науковий доробок та можливість проводити наукові дослідження [3].</p>                                             |
| Стипендія Кабінету Міністрів України для молодих учених                                                                                                                                    | <p>На здобуття стипендій можуть висуватися наукові працівники, науково-педагогічні працівники, аспіранти, ад'юнкти, докторанти, інші вчені та інженерно-технічні працівники наукових установ, організацій, вищих навчальних закладів.</p> <p>Вік осіб, які висуваються на здобуття стипендій, не може перевищувати 33 років для осіб, які мають вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, та 38 років для осіб, які мають науковий ступінь доктора наук або навчаються в докторантурі, на час їх висування для участі у конкурсі на здобуття стипендій.</p> <p>Обов'язковою умовою для здобуття стипендії є наявність у претендента вагомих наукових результатів, а також можливість проводити наукові дослідження. Присуджуються 320 щомісячних стипендій Кабінету Міністрів України, терміном на два роки [4].</p> |
| Іменна стипендія Верховної Ради України для найталановитіших молодих учених                                                                                                                | <p>Претенденти на отримання стипендії висуваються з числа молодих вчених, які проводять фундаментальні наукові дослідження з пріоритетних напрямів науки і збагатили її визначними науковими здобутками.</p> <p>Щороку призначаються: 10 стипендій для докторів наук (віком до 35 років) та молодих учених, які успішно пройшли захист докторської дисертації; 20 стипендій для докторантів та здобувачів наукового ступеня доктора наук віком до 35 років, матеріали докторської дисертації яких прийняті до розгляду спеціалізованою вченою радою для захисту докторських дисертацій [5].</p>                                                                                                                                                                                                                                 |
| Премія Президента України для молодих вчених                                                                                                                                               | <p>Присуджується за видатні досягнення в галузі природничих, технічних та гуманітарних наук, які сприяють дальшому розвитку науки, суспільному прогресу і утверджують високий авторитет вітчизняної науки у світі.</p> <p>На здобуття премії можуть висуватися наукові роботи, опубліковані у закінченій формі не менше ніж за рік до їх висунення.</p> <p>Присуджується щороку до сорока премій (із них до двадцяти премій для молодих вчених вищих навчальних закладів).</p> <p>Вік осіб, які висуваються на здобуття премії, не може перевищувати 35 років для осіб, які мають вищу освіту другого рівня, та 40 років для осіб, які мають науковий ступінь доктора наук або навчаються в докторантурі, на час висування роботи для участі у конкурсі на здобуття премії [6].</p>                                             |
| Премія Верховної Ради України найталановитішим молодим ученим в галузі фундаментальних і прикладних досліджень та науково-технічних розробок                                               | <p>Призначається з метою сприяння розвитку вітчизняної науки і техніки, активізації участі талановитих молодих учених у проведенні міждисциплінарних фундаментальних і прикладних наукових досліджень та науково-технічних розробок, інноваційному розвитку держави, підвищенню престижу наукового працівника та його ролі у суспільстві. Щороку присуджується 20 премій.</p> <p>Колектив претендентів на присудження однієї Премії не може перевищувати 4-х осіб. Претендентам на присудження премії має бути менше 35 років [7].</p>                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
| Грант Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених                                                                                                                  | <p>Надається на конкурсній основі з метою вирішення актуальних проблем молодих учених, забезпечення їх активної участі в реалізації державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності, збереження і розвитку інтелектуального потенціалу.</p> <p>До участі в конкурсі допускаються молоді вчені віком: доктори наук – до 35 років, докторанти – до 33 років, кандидати наук – до 30 років.</p> <p>У 2017 році Грант Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених було призначено 54 молодим науковцям на загальну суму 3 млн 540 тис. грн. [8-10].</p>                                                                                                                                                                                                                                 |
| Грант Кабінету Міністрів України колективам молодих учених для проведення прикладних наукових досліджень і науково-технічних розробок за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки | <p>Надається з метою підтримки прикладних наукових досліджень і науково-технічних розробок, які спрямовані на створення принципово нових технологій, засобів виробництва, матеріалів, іншої наукоємної продукції.</p> <p>Грант може отримати колектив молодих учених, яким на момент оголошення конкурсу не виповнилося 35 років. Чисельність колективу молодих учених-претендентів на отримання гранту не може перевищувати десяти осіб.</p> <p>Строк проведення прикладних наукових досліджень і науково-технічних розробок за грантом не може перевищувати два роки [11].</p>                                                                                                                                                                                                                                                |

В останні роки потужною підтримкою розробок молодих дослідників з боку держави став Конкурс проектів наукових робіт та науково-технічних (експериментальних) розробок молодих вчених, які працюють (навчаються) у вищих навчальних закладах та наукових установах, що належать до сфери управління Міністерства освіти і науки України [12]. Завдяки проведенню даного конкурсу у 2016 р. 79 наукових проектів молодих учених отримали фінансування з Державного бюджету у розмірі 12,6 млн грн., а у 2017 р. Міністерством освіти і науки України було прийнято рішення профінансувати реалізацію 123 проектів наукових робіт та науково-технічних (експериментальних) розробок молодих вчених на суму 28,4 млн грн. [13-14].

### ВИСНОВКИ

Утім, не дивлячись на наявність в Україні позитивної тенденції до зростання кількості інструментів державного стимулювання розвитку наукового потенціалу молодих дослідників, слід зазначити, що таке зростання відбувається недостатніми темпами. Так, наприклад, стипендії, премії та гранти для молодих учених щорічно можуть отримувати лише близько 0,03% молодих дослідників, що є вкрай низьким показником.

Відповідно, питання щодо необхідності збільшення кількості інструментів державного стимулювання наукової діяльності молодих учених в Україні залишається актуальним і надалі.

### Список використаних джерел

1. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://kodeksy.com.ua/pro\\_naukovu\\_i\\_naukovo-tehnichnu\\_diyalnist/statja-1.htm](http://kodeksy.com.ua/pro_naukovu_i_naukovo-tehnichnu_diyalnist/statja-1.htm).
2. Кращенко Ю.П. Доповідна записка «Про інституційний розвиток рад молодих учених й механізми стимулювання молоді до наукової діяльності» / Кращенко Ю.П., Дегтярьова І.О., Толстанова А.М., Пелехатий А.О., Попов С.В., Коваль К.О. – К., 2017. – 11 с.
3. Умови та порядок проведення конкурсу на здобуття стипендій Президента України для молодих вчених [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kdpu-nt.gov.ua/content/umovi-ta-poryadok-provedennya-konkursu-na-zdobuttya-stipendii-prezidenta-ukrayini-dlya-molod>.
4. Умови та порядок проведення конкурсу на здобуття стипендій Кабінету Міністрів України для молодих вчених [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kdpu-nt.gov.ua/content/umovi-ta-poryadok-provedennya-konkursu-na-zdobuttya-stipendiy-kabinetu-ministriv-ukrayini-dl>.
5. Постанова Верховної Ради України «Про встановлення іменних стипендій Верховної Ради України для найталановитіших молодих учених» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pandia.ru/text/79/521/3384.php>.
6. Указ Президента України «Про Положення про премію Президента України для молодих вчених» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kdpu-nt.gov.ua/content/polozhennya-pro-shchorichni-premiyi-prezidenta-ukr-ayini-dlya-molodikh-vchenikh>.
7. Постанова Верховної Ради України «Про Премію Верховної Ради України найталановитішим молодим ученим в галузі фундаментальних і прикладних досліджень та науково-технічних розробок» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://kodeksy.com.ua/norm\\_akt/source-BPU/type-Postanova/775-V-16.03.2007.htm](http://kodeksy.com.ua/norm_akt/source-BPU/type-Postanova/775-V-16.03.2007.htm).
8. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо підтримки молодих учених» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/315/2002>.
9. Указ Президента України «Про Положення про порядок надання грантів Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1210/2002>.
10. Розпорядження Президента України «Про призначення грантів Президента України для підтримки наукових досліджень молодих учених на 2017 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/78/2017-pp>.
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про заснування грантів Кабінету Міністрів України колективам молодих учених для проведення прикладних наукових досліджень і науково-технічних розробок за пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://kodeksy.com.ua/norm\\_akt/source-KMU/typePostanova/835-2012-p-29.08.2012.htm](http://kodeksy.com.ua/norm_akt/source-KMU/typePostanova/835-2012-p-29.08.2012.htm).
12. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Положення про проведення Міністерством освіти і науки України Конкурсу проектів наукових робіт та науково-технічних (експериментальних) розробок молодих вчених, які працюють (навчаються) у вищих навчальних закладах та наукових установах, що належать до сфери управління Міністерства, подальше виконання цих робіт і розробок за рахунок коштів загального фонду державного бюджету та управління ними» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/en/z0015-16>.
13. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження переліку проектів, що пройшли конкурсний відбір проектів наукових робіт та науково-технічних (експериментальних) розробок молодих вчених, які працюють (навчаються) у вищих навчальних закладах та наукових установах, що належать до сфери управління Міністерства, та формування тематичних планів у 2016 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://soc-econom-region.in.ua/files/images.pdf>.
14. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження переліку проектів, що пройшли конкурсний відбір проектів наукових робіт та науково-технічних (експериментальних) розробок молодих вчених, які працюють (навчаються) у вищих навчальних закладах та наукових установах, що належать до сфери управління Міністерства, та формування тематичних планів у 2017 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2017-10-03/8104/1333.pdf>.



СОЗАНСЬКИЙ

Любомир Йосипович  
ls.ird2@ukr.net

УДК 332.1

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЧИННИКІВ ЕНДОГЕННОГО  
ЗРОСТАННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА  
ПРОПОЗИЦІЇMETHODICAL GOING IS NEAR ESTIMATION OF FACTORS  
ENDOGENOUS INCREASE OF REGIONS OF UKRAINE:  
WALKTHROUGH AND SUGGESTIONS

к.е.н. с.н.с. ДУ "Інститут  
регіональних досліджень ім.  
М.І.Долішнього НАН  
України"

*У статті розглянуто методичні підходи до оцінки чинників ендегенного зростання регіонів України. Запропоновано посилювати існуючий методичний інструментарій оцінювання соціально-економічного розвитку регіонів показниками, які характеризують якість життя та ефективність використання ресурсного потенціалу регіонів.*

*В статье рассмотрены методические подходы к оценке факторов эндогенного роста регионов Украины. Предложено усилить существующий методический инструментарий оценки социально-экономического развития регионов показателями, характеризующими качество жизни и эффективность использования ресурсного потенциала регионов.*

*In the article the methodical approaches to the estimation of factors of endogenous growth of regions of Ukraine are considered. It is proposed to strengthen the existing methodical tools for assessing socio-economic development of regions by indicators that characterize the quality of life and the effectiveness of using the resource potential of the regions.*

**Ключові слова:** ендегенне зростання регіонів, соціально-економічний розвиток регіонів, внутрішні і зовнішні чинники, якість життя, ріст економіки

**Keywords:** endogenous growth of regions, socio-economic development of regions, internal and external factors, quality of life, growth of economy

**Ключевые слова:** эндогенный рост регионов, социально-экономическое развитие регионов, внутренние и внешние факторы, качество жизни, рост экономики

## ВСТУП

Успішність економічного і соціального розвитку України залежить від стану та тенденцій ендегенного розвитку її регіонів. В умовах активізації процесів децентралізації та економічної інтеграції України до Європейського Союзу назріла потреба у формуванні сучасних підходів досягнення сталого ендегенного зростання регіонів країни. При побудові таких підходів необхідним є врахування зовнішніх чинників впливу на стан та динаміку ендегенного розвитку регіонів.

Грунтовні дослідження проблемних питань соціально-економічного розвитку регіонів України здійснюють науковці Відділення економіки НАН України: Алимов О.М., Амоша О.І., Бистряков І.К., Буркинський Б.В., Бутенко А.І., Василенко В.М., Голян В.А., Кизим М.О., Коваленко А.О., Кравців В.С., Лібанова Е.М., Новікова О.Ф., Устименко В.А., Хвесик М.А. та інші. Сучасні соціально-економічні та геополітичні процеси, міжрегіональні нерівності економічного розвитку формують нові чинники, виклики та загрози сталого піднесення регіонів України, а отже потре-

бують оновлення підходів до їх визначення та оцінювання.

## МЕТА РОБОТИ

Метою статі є визначення зовнішніх чинників впливу на сталий ендегенний розвиток регіонів України. Така інформація може мати практичне застосування у ході розробки стратегій розвитку регіонів України.

## РЕЗУЛЬТАТИ

Під сталим ендегенним зростанням регіону розуміється процес, що забезпечує зростання матеріального та суспільного добробуту населення регіону шляхом ефективного використання наявних регіональних ресурсів та можливостей і збереження екології. Звідси, ключовим результатом та пріоритетом ендегенного розвитку регіонів є людський розвиток, під яким розуміється зростання рівня фінансової забезпеченості, здоров'я, суспільних і соціальних умов життя.

Зовнішні чинники впливу на соціально-економічний розвиток регіону формуються у відповідності з ендегенними (внутрішніми) чинниками регіонального розвитку. Вплив зовнішніх чинників на регіона-



льний розвиток оцінюється шляхом визначення їх впливу на внутрішні фактори цього процесу, а отже, зовнішні і внутрішні фактори є взаємопов'язаними і повинні розглядатись разом.

При формуванні регіональних стратегій розвитку до *ендогенних чинників* розвитку регіону відносять: природно-ресурсний, економічний, науково-технічний, трудовий, рекреаційний і людський потенціали, а також рівень екологічної та технічної безпеки і рівень розвитку інфраструктури [1]. Водночас до потенційних зовнішніх загроз віднесено геоекономічне та геополітичне положення, макроекономічну ситуацію, зовнішньоекономічну та зовнішньополітичну ситуацію.

Внутрішні чинники ендегенного розвитку розглядаються також як структура ендегенного потенціалу регіону, яка складається із людського потенціалу, природно-ресурсного потенціалу, виробничого потенціалу, підприємницького потенціалу, інноваційного потенціалу, управлінського потенціалу, фінансового потенціалу, геополітичного та геоекономічного потенціалу, рекреаційно-туристичного потенціалу, інфраструктури та інституційного потенціалу [2]. Набір таких компонент ендегенного потенціалу розширює кількість зовнішніх чинників регіонального соціально-економічного розвитку. Зокрема, окрім чинників стану та зміни навколишнього природного середовища, економічних та інфраструктурних, актуальність отримують й ефективність реформ, скерованих на регулювання зовнішньоекономічної діяльності і транскордонного співробітництва та стимулювання інноваційного розвитку регіональних економік.

Індикаторами індексу людського розвитку, що публікується ООН, є очікувана тривалість життя при народженні, середня тривалість навчання і очікувана тривалість навчання, валовий національний дохід на душу населення. У відповідності до величини цього показника, країни поділяються на ті, у яких людський розвиток: а) дуже високий; б) високий; в) середній і низький [3]. Україна у 2015 р. за цим індексом відносилась до країн із високим людським розвитком та знаходилась на 86-му місці з-поміж 188 країн, поступаючись близьким країнам-сусідам, зокрема: Білорусі (52-ге місце, високий людський розвиток), Чехії (28-ме місце, дуже високий людський розвиток), Польщі (38 місце, дуже високий людський розвиток), Словаччині (40-е місце, дуже високий людський розвиток), Угорщині (43-тє місце, дуже високий людський розвиток), Румунії (50-тє місце, дуже високий людський розвиток).

Така позиція України спричинена порівняно низькою часткою ВВП на душу населення. Окрім цього, Україна суттєво поступається названим країнам за рівнем оплати праці. Так, мінімальна зарплата праці у 2017 р. в Україні становить 109,9 €<sup>1</sup>, тоді як у Польщі – 464,6 €, Угорщині – 411,0 €, Словаччині – 435,0 €, Румунії – 321,2 €, а середня мінімальна зарплата по ЄС-28 – 890,5 € [4].

Звідси, очевидним та, можливо, найвагомішим зовнішнім чинником ендегенного розвитку регіонів України є їх конкурентоспроможність (порівняно з державами-членами ЄС-28) за соціально-економічною ознакою.

У методиці проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики [5] показники соціально-економічного розвитку об'єднано у такі блоки: економічна та соціальна згуртованість; економічна ефективність; інвестиційно-інноваційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця; фінансова самодостатність; розвиток малого та середнього підприємництва; ефективність ринку праці; розвиток інфраструктури; відновлювана енергетика та енергоефективність; доступність та якість послуг у сфері освіти; доступність та якість послуг у сфері охорони здоров'я; соціальний захист та безпека; раціональне природокористування та якість довкілля. Наведений перелік складових оцінки результативності реалізації державної регіональної політики охоплює усі аспекти соціально-економічного розвитку.

Аналіз існуючих підходів та методик засвідчив однастайність у поглядах щодо ключових зовнішніх та переважної більшості внутрішніх чинників ендегенного регіонального розвитку. Однак, погляди щодо пріоритетів та мети ендегенного регіонального розвитку, а отже, і показників оцінювання зовнішніх та внутрішніх чинників є різними. Так, виходячи з показників, які пропонуються у більшості з розглянутих методик і підходів, ключовим пріоритетом регіонального соціально-економічного розвитку є кількісне зростання матеріального виробництва, населення та трудових ресурсів, але, натомість, значно менше уваги приділяється якості життя.

Застосування кількісного пріоритету людського розвитку стає причиною дослідження і популяризації зовнішніх чинників кількісного, а не якісного розвитку регіонів. Оцінюється не ефективність регіональної політики та стратегії чи міжрегіональної взаємодії, а констатуються кінцеві дані певних економічних і соціальних процесів, які здебільшого мало пов'язуються з діями органів влади та не відображають реального стану людського розвитку. Сформовані за таким підходом регіональні соціально-економічні стратегії зорієнтовані на зростання обсягів ВВП і кількості населення, а не на ефективність використання ресурсів та якість життя громадян.

Так, у методиці проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики [5] вказуються такі показники як: динаміка ВРП у фактичних цінах; ВРП на одну особу, наявний дохід населення у розрахунку на одну особу населення; обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу населення; індекс промислової продукції; обсяг прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу населення; обсяг експорту товарів у розрахунку на одну особу населення; обсяг виконаних будівельних робіт у розрахунку на одну особу населення; індекс капітальних інвестицій; капітальні видатки місцевих бюджетів; доходи місцевих бюджетів. *При цьому не*

<sup>1</sup> Розраховано за середньомісячним курсом НБУ за 8-місяців (січень-серпень 2017 р.)

*враховуються ряд важливих економічних моментів.*

1. Не все населення країни має відношення до виробництва чи споживання ВРП, обсягу реалізованої продукції, експорту товарів чи інших видів матеріального виробництва. Зокрема, на сьогодні у багатьох регіонах країни є досить високими показники відкритого (офіційно зареєстрованого), прихованого (неповна вимушена зайнятість працівників), часткового (втрата особою частини заробітної плати внаслідок вимушеного тимчасового скорочення) та неофіційного (незареєстрованого) безробіття. Окрім того, значна кількість українців є трудовими та освітніми мігрантами.

У зв'язку з цим, надання значної уваги названим показникам, без врахування дефлятора, та реальної кількості зайнятих у виробництві та споживанні ВРП, раціональності використання регіональних ресурсів та потенціалу, послаблює об'єктивність такого оцінювання. Звідси, *застосування названих кількісних показників для оцінювання економічного розвитку є доцільним тоді, коли:* а) вплив боргових зобов'язань держави і регіонів на макросередовище є несуттєвим; в) отримані матеріальні і фінансові блага мають найраціональніше використання.

2. Такі показники, як: індекс промислової продукції, відсотків до попереднього року; обсяг реалізованої промислової продукції у розрахунку на одну особу населення; індекс обсягу сільськогосподарського виробництва; індекс будівельної продукції; обсяг виконаних будівельних робіт у розрахунку на одну особу населення *відображають обсяги і динаміку окремих видів матеріального виробництва, а не економічну ефективність розвитку регіонів.* Натомість показниками, що можуть характеризувати економічну ефективність промисловості, будівництва, сільського господарства регіонів *є частка валової доданої вартості у випуску, а також показники фондовіддачі, рентабельності, продуктивності праці.*

3. Показники обсягу експорту товарів у розрахунку на одну особу населення; обсягу прямих іноземних інвестицій відображають зовнішньоекономічну співпрацю, але не надають інформації про її соціально-економічну ефективність. Так, у експорті товарів можуть переважати сировинні виробництва, що мають невисоку частку валової доданої вартості у випуску або виробництва, що функціонують на імпортних сировині, матеріалах та основних засобах, а отже, несуттєво впливають на соціально-економічний стан регіону і надходження до бюджетів. Виходячи з цього, названі показники зовнішньоекономічної співпраці доцільно доповнювати показниками товарної структури експорту, експорту ВДВ, індексами покриття імпорту експортом за товарними групами, частками імпорту у проміжному і кінцевому споживанні.

4. *Показник індексу капітальних інвестицій без показників розміщення та ефективності таких інвестицій, їх впливу на надходження до бюджетів, оновлення основного капіталу не відображає у повній мірі розвиток інвестиційно-інноваційної діяльності.*

5. *Фінансову самодостатність регіону можуть відображати показники співвідношення наявних видатків місцевих бюджетів до необхідних; співвідношення податкового боргу за грошовими зобов'язаннями платників податків до доходів місцевих бюджетів; частка боргових зобов'язань у доходах місцевих бюджетів, але не: темп зростання (зменшення) доходів місцевих бюджетів (без трансфертів); доходи місцевих бюджетів (без трансфертів) у розрахунку на одну особу населення; капітальні видатки місцевих бюджетів у розрахунку на одну особу населення.*

6. В оцінці соціальної складової регіонального розвитку акценти зроблено на такі індикатори-ознаки кількісних параметрів розвитку як: динаміка населення, видатки на функціонування закладів охорони здоров'я і освіти, мінімальна номінальна зарплати та прожитковий мінімум, реальна середня зарплата; забезпечення населення закладами охорони здоров'я і освіти. Натомість значно менше уваги приділяється показникам, що відображають достатність доходів громадян, якість освіти, охорони здоров'я, інфраструктури та забезпеченість громадян житлом та необхідними житловими умовами.

Таким чином, фокусування на показниках, що відображають кількісні, а не якісні сторони соціально-економічного розвитку регіонів спричиняє не-об'єктивність у оцінці зовнішніх чинників такого розвитку і, найважливіше – призводить до нераціональності регіональних стратегій.

## ВИСНОВКИ

Ключовим критерієм регіонального ендегенного зростання повинна бути соціальна складова людського розвитку, головними індикаторами якої є:

- рівень доходів громадян (у відповідності з потребами комфортного життя та із сусідніми країнами і регіонами);
- рівень якості та ефективності науки, освіти, охорони здоров'я; соціальної інфраструктури.

Головними безпосередніми зовнішніми чинниками ендегенного зростання регіонів України, на сьогодні, є існуюча грошово-кредитна та економічна політика держави, виражені режимом інфляційного таргетування та політикою «затягування пасків».

Застосування цих інструментів, у поєднанні з реальним ростом економіки та вчасно і вдало проведеними реформами, може створити умови для ревальвації гривні, зростання купівельної спроможності громадян і, таким чином, позитивно відобразитись на ендегенному зростанні регіонів.

Однак дія названого інструментарію може і негативно вплинути на регіональний соціально-економічний розвиток. Це може відбутись в умовах затяжного застосування дефляційних інструментів, повільного, незначного та екстенсивного зростання економіки і надходження інвестицій, коли результати реформ ще невідчутні, а у структурі споживчого кошика вже переважають харчі, зростання реальних доходів громадян значно менше за темпи девальвації гривні. Виходячи з цього, запорукою ендегенного зростання регіонів, окрім інструментів грошово-

кредитної і економічної політики, є реалізація таких заходів.

1. Активізація внутрішніх чинників соціально-економічного розвитку регіонів, зокрема, шляхом:

- *міжрегіональної співпраці* у напрямку відновлення та посилення ефективності діяльності ключових секторів переробної промисловості (виробництво хімічних речовин і хімічної продукції; виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів; текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри та інших матеріалів; виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів, виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції);

- *сприяння розвитку малого і середнього бізнесу* у виробничій сфері за допомогою популяризації, інформатизації можливостей та навчання веденню підприємницької діяльності у цьому секторі економіки;

- *організації створення інвестиційних фондів* для підтримки і розвитку виробничих підприємств малого і середнього бізнесу.

2. Забезпечення організаційно-правових умов для залучення іноземних інвестицій у промислові виробництва повного циклу.

3. Розробки та впровадження ефективного механізму збалансування грошового попиту і пропозиції. Як показала практика, девальвація гривні стимулює зростання експорту сировини та товарів із низьким ступенем переробки, а не товарів з високою часткою валової доданої вартості, що є ознакою низької ефективності експорту (із соціально-економічної позиції). Це зумовлено високою часткою імпорту (60%-80%) у виробництвах переважної більшості непродовольчих товарів в Україні. Низька оплата праці працівників спричиняє не залучення іноземних інвестицій, а трудову міграцію, нестачу кваліфікованих працівників, неналежний рівень якості і функціонування науки, освіти, охорони здоров'я. Таким чином, для забезпечення розвитку регіональних еко-

номік, необхідним є впровадження механізму збалансування попиту і пропозиції грошей, який включав би не тільки грошово-кредитний інструментарій, зокрема валютне регулювання, відсоткову ставку, а й економічні та правові способи, серед яких: недопущення спекулятивних моментів у зростанні цін на грошовому і товарному ринках, забезпечення умов для імпортозаміщення товарів та сировини на внутрішньому ринку та формування конкурентоспроможної оплати праці (порівняно із співставними за економічними параметрами країнами Європейського Союзу, до прикладу Польщі), що і стане темою перспективних досліджень.

#### Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.uazakon.com/document/spart09/inx09341.htm>

2. Вахович І.М. Зміст та структура ендегенного потенціалу регіону / І.М. Вахович, М.С. Забедюк // Економіка та держава. - 2010. - № 11. - С. 41-43.

3. Human Development Index and its components – [Electronic resource] access mode: <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>

4. Minimum wages European Union 2017 – [Electronic resource] access mode: [www.reinisfischer.com/whats-minimum-wage-european-union-2017](http://www.reinisfischer.com/whats-minimum-wage-european-union-2017)

5. Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF/pag>

6. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НААН України М.А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.

ВОДОП'ЯН

Максим Вікторович

УДК [620.92:338.45] (447)

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ  
ПРОЕКТІВ З ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯMETHODOLOGICAL ASPECTS OF INNOVATIVE METHODS OF  
PERFORMANCE EVALUATION OF ENERGY EFFICIENCY PROJECTS

аспірант, Дніпровський  
національний університет  
імені Олеся Гончара

*Стаття присвячена інноваційним методам оцінювання ефективності проектів з енергозбереження. На засадах методу аналізу ієрархій доведено, що в залежності від стадії життєвого циклу проектів з енергозбереження, енергетичні ресурси підприємства розподіляються трьома шляхами: повне,*

*часткове використання існуючих ресурсів або розподіл відповідно до відношення маржінального пріоритету витрат.*

*Статья посвящена инновационным методам оценки эффективности проектов по энергосбережению. На основе метода анализа иерархий доказано, что в зависимости от стадии жизненного цикла проектов по энергосбережению, энергетические ресурсы предприятия распределяются тремя путями: полное, частичное использование существующих ресурсов или распределение в соответствии с отношением маржинального приоритета расходов.*

*The article is devoted to innovative methods for evaluating the effectiveness of energy saving projects. The principles of analytic hierarchy process are implemented to validate that depending on the phase of the life cycle of energy efficiency project, energy resources of the enterprise are distributed in three directions: complete or partial use of existing resources, or their distribution in accordance with the relation between marginal priority and energy efficiency costs.*

**Ключові слова:** енергетична ефективність, ефективність, життєвий цикл, багатокритеріальний аналіз

**Ключевые слова:** энергетическая эффективность, эффективность, жизненный цикл, многокритериальный анализ

**Keywords:** energy efficiency, efficiency, life cycle, Multi-Criteria Analysis

## ВСТУП

Висока енергозалежність вітчизняних промислових підприємств потребує розробки нових моделей управління енергозбереженням, забезпечення системи контролю показників ефективності запровадження його елементів в умовах господарювання, методичного інструментарію оцінювання його стану й результативності. Саме визначення ефективності проектів з енергозбереження дозволяє визначити результативність, його критерії, здійснити вибір альтернативних проектів.

**МЕТА РОБОТИ** полягає у визначенні проблемних питань щодо вибору методу оцінювання ефективності проектів з енергозбереження як умови сталого розвитку промислових підприємств України.

## МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. При проведенні дослідження використано методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення.

## РЕЗУЛЬТАТИ

У зв'язку з тим, що багато наукових шкіл займаються питанням оцінювання ефективності впровадження проектів, існує безліч методик, процедур. Роз-

глянемо основні методики оцінювання впровадження запропонованих інноваційних технічних рішень. Визначення оцінювання ефективності впровадження запропонованих інноваційних технічних рішень на засадах методу аналізу ієрархії (MAI) [1]. MAI при прогнозуванні витрат на енергозбереження можливо простежити при здійсненні суб'єктом декілька альтернативних проектів, при цьому можливо три типи задач використання енергетичних ресурсів Е: повне використання існуючих ресурсів, частково та розподіл відповідно до відношення маржінального пріоритету до витрат на енергозбереження. Використання (залучення) всіх енергетичних ресурсів підприємства – коли розпочинається новий проект (новий вид діяльності) [2]. При цьому, коли не вистачає власних енергетичних ресурсів та існують обмеження на залучення зовнішніх, необхідно обрати той проект (вид діяльності), при якому порівняльне значення вартості по відношенню до загальному наявному ресурсу найменше.

Визначення оцінювання ефективності впровадження запропонованих інноваційних технічних рішень на засадах методики Кронбаха та Глезера (Cronbach & Gleser). При оцінюванні економічної доцільності запропонованих підходів, на наш погляд, необхідно визначити показник валідності (характеристика, яка відображає здатність отримувати резуль-

тати, що відповідають поставленій меті, та обґрунтовує адекватність рішень, які приймаються). За основу для розрахунку раціональності впровадження проєктів пропонується використати методику Кронбаха та Глезера (Cronbach & Gleser) [3]. Ефективність прийняття управлінських рішень щодо запровадження енергетичної системи на основі використання альтернативних джерел енергії буде визначатися за 4 показниками: стандартне відхилення доходу від запровадження енергетичної системи, сума доходу на один проєкт з енергозбереження, середні витрати на один проєкт з енергозбереження, прибуток від запровадження енергетичної системи. Стандартне відхилення доходу від запровадження енергетичної системи можливо розрахувати згідно з методикою Шмідта та Хантера (Schmidt & Hunter), за якою дослідження показують, що стандартне відхилення ефективності проєктів, які виконуються в перше, у грошовому вираженні складає мінімум 40% від очікуваного доходу. Відносно обґрунтованості методик оцінювання існує багато соціологічних досліджень, за якими показник валідності вважається рівним 0,37. Щодо середнього стандартизованого значення головного показника для проєкту воно складає у середньому 0,418.

Визначення оцінювання ефективності впровадження запропонованих інноваційних технічних рішень на засадах теорії взаємозв'язку продуктивності та ефективності (методика М. Фаррелла). Продуктивність виробництва, також як і ефективність, визначається співвідношення: кінцевого продукту (англ. output) до вхідного фактору (англ. input). Відповідно до методики М. Фаррелла ефективність – це співвідношення фактичної продуктивності підприємства до максимальної можливої продуктивності [4]. Фаррелл загальну ефективність (GE) розглядає як добуток технічної ефективності (TE) та аллокативної (розподільчої) ефективності (AE). Аллокативна ефективність, відповідно до М. Фаррелла, виникає, коли суб'єкт господарювання знаходиться перед вибором ресурсів для виробництва при даних цінах з мінімальними витратами і визначає в якій мірі рішення з мінімальними витратними і технічно ефективне рішення один від одного.

Визначення оцінювання ефективності впровадження запропонованих інноваційних технічних рішень на засадах теорії життєвого циклу. Відбір конструктивних рішень проєктів з енергозбереження, а також схемних рішень інноваційних систем енергозабезпечення пропонується проводити з урахуванням максимізації економічного ефекту (проводиться на основі побудови математичної моделі) (формула 1) [5, С. 163]:

$$\begin{cases} LCC_i < B_i, \\ E_i^{Ec} + E_i^S + CoD_i > LCC_i, \\ \text{при умовах: } LCC_i \rightarrow \min, \\ E_i^{Ec}, E_i^S, CoD_i \rightarrow \max, \end{cases} \quad (1)$$

де:  $LCC_i$  – витрати «часу життя»  $i$ -того проєкту з енергозбереження, грн;  $B_i$  – бюджет на реалізацію

проєктів з енергозбереження у  $i$ -тому році, грн;  $E_i^{Ec}$  – екологічних ефект, що пов'язаний з реалізацією  $i$ -того проєкту з енергозбереження, грн;  $E_i^S$  – соціальний ефект, що пов'язаний з реалізацією  $i$ -того проєкту з енергозбереження, грн;  $CoD_i$  – вартість відкладених рішень, що пов'язані з реалізацією  $i$ -того проєкту з енергозбереження, грн.

Наведена формула враховує ліквідаційну вартість, строк служби обладнання, податки, відсоток та ін. Врахування ліквідаційних витрат має суттєве значення: по-перше, використання різних методів амортизації відповідно до Положення (стандарт) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 7 «Основні засоби» порізному формує суми річних амортизаційних відрахувань; по-друге, особливості строків експлуатації обладнання при різних альтернативних джерел потребує різних підходів до формування ліквідаційної вартості об'єктів основних засобів тощо. Тобто при розрахунку собівартості одиниці електроенергії необхідно врахувати ліквідаційні витрати за рік.

### ВИСНОВКИ

Вибір розглянутих методів оцінювання ефективності з енергозбереження здійснюється в залежності від мети діяльності суб'єкта господарювання, джерел фінансування проєктів, стану монополізації на ринку тощо. З огляду на вище зазначене, для розвитку енергоефективних технологій доцільним є проведення досліджень, пов'язаних із розробкою та оптимізацією комплексних систем енергозабезпечення об'єктів, визначенням пріоритетів оновлення та модернізації енергозберігаючих та екологічно безпечних технологій.

### Список використаних джерел

1. Саати Т.Л. Принятие решений. Метод анализа иерархий / Т.Л. Саати. перевод с англ. В.Г. Вачнадзе. – М.: Радио и связь, 1993. – 316 с.
2. Гільорме Т.В. Обґрунтування управлінських рішень щодо запровадження енергозберігаючих проєктів на основі використання альтернативних джерел енергії. / Формування схемних рішень системи акліматизації споруд в робочому середовищі альтернативних джерел енергії: монографія // Габрінець В.О., Накашидзе Л.В., Сокол Г.І., Марченко О.Л., Гільорме Т.В. – Дніпро: ДНУ імені Олеся Гончара, ТОВ «АКЦЕНТ ПП», 2016. – С. 111-149.
3. Cronbach, L.J. and Gleser, G.C. (1957). Psychological tests and personnel decisions. Urbana: University of Illinois Press.
4. Farrell M.J. The measurement of productive efficiency // Journal of the Royal Statistical Society 120. – 1957. – p.p. 449-460.
5. Гільорме Т.В. Методичні засади ефективної діяльності підприємства в сфері енергозбереження / Т.В. Гільорме // Управління енергозберігаючими технологіями в Україні та світі: методологія та практика: колективна монографія / за заг. ред. Л.М.Бандоріної. – Дніпро: Пороги, 2017. – С. 162-174.

ЗАВОРА

Таїна Миколаївна  
tainazavora@gmail.comк.е.н., доцент, Полтавський  
національний технічний  
університет імені Юрія  
Кондратюка

УДК 316.4:338.24

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО  
ОЦІНЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ  
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ В  
УКРАЇНІAPPROACHES SYSTEMATIZATION TO  
SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS  
IN UKRAINE EVALUATION

ПАЛЬЧИК

Вікторія Сергіївна  
vpalchik08@gmail.comекономіст, ТОВ Агрофірма  
«Добробут» ВП «Хліб і люди»

*Розкрито сутність поняття «соціальна відповідальність бізнесу». Систематизовано методичні підходи до оцінювання соціальної відповідальності бізнесу. Наведено результати оцінювання соціальної відповідальності ВП «Хліб і люди» ТОВ АФ «Добробут» методом розрахунку інтегрального індексу соціальної відповідальності. Обґрунтовано пріоритетні напрями розвитку соціальної відповідальності в Україні.*

*Раскрыта сущность понятия «социальная ответственность бизнеса». Систематизированы методические подходы к оценке социальной ответственности бизнеса. Приведены результаты оценки социальной ответственности ОП «Хлеб и люди» ООО АФ «Добробут» методом расчета интегрального индекса социальной ответственности. Определены направления развития социальной ответственности в Украине.*

*The article reveals the concept essence of «social business responsibility». Methodical approaches to assessing social business responsibility are systematized. The results of social responsibility evaluation of PE «Khlib i lyudy» by LLC AF «Dobrobut» by the method of integral index calculating are given. The directions of social responsibility development in Ukraine are substantiated.*

**Ключові слова:** соціальна відповідальність, соціальна відповідальність бізнесу, методи оцінювання соціальної відповідальності бізнесу, інтегральний показник, рейтинг

**Ключевые слова:** социальная ответственность, социальная ответственность бизнеса, методы оценки социальной ответственности бизнеса, интегральный показатель, рейтинг

**Keywords:** social responsibility, social business responsibility, methods for social business responsibility evaluation, integral indicator, rating

## ВСТУП

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується загостренням соціальних протистоянь та майнової нерівності внаслідок появи нових викликів та загострення існуючих загроз у державі. Неспроможність держави своєчасно реагувати на загрози у соціально-економічній сфері визначають необхідність усвідомлення використання механізму соціальної відповідальності. Переформатування сприйняття бізнесу не лише з боку його прибутковості, а й з урахуванням ціни, наслідків отримання прибутку, соціальної та екологічної складової вимагають взаємодії держави, бізнесу й суспільства, що сприятиме подальшому стабільному розвитку нашої держави. На сьогодні впровадження принципів соціальної відповіда-

льності в бізнес-процесі набуває першочергового значення при розв'язанні проблем у в першу чергу соціального характеру.

Соціальну відповідальність досліджували такі науковці, як О. Брінцева, М. Буковинська, Н. Волосковець, З. Галушка, С. Гончарова, О. Грішнова, Т. Заяць, О. Новікова, Т. Давидюк, А. Колот, Е. Лібанова й інші, які розглядали теорію, методологію та практику соціальної відповідальності людини, держави й корпорації. Науковцями під керівництвом О.Ф. Новікової визначено перешкоди, що стримують становлення соціальної відповідальності в Україні, та доведено залежність сталого розвитку України від ступеня розвиненості соціальної відповідальності [1].

Опрацюванню теоретичних основ розуміння сут-



ності соціальної відповідальності бізнесу, дослідженню стану й проблем її поширення і на цій основі – науковому обґрунтуванню пріоритетних напрямів її розвитку в Україні присвячено праці О. Грішнєвої [2]. Необхідність реагування компаній на виклики у процесі соціально-економічного розвитку держави, збереження їх іміджу з метою підвищення конкурентоспроможності та потреби у залученні інвестицій активізують питання соціальної відповідальності й підходів до її оцінювання.

**МЕТА РОБОТИ** полягає в розкритті існуючих наукових підходів вітчизняних та зарубіжних учених до сутності поняття «соціальна відповідальність бізнесу» і систематизації наукових підходів до його оцінювання.

### МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною й інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet, нормативні та законодавчі акти щодо визначення поняття «соціальна відповідальність». При проведенні дослідження використано методи теоретичного аналізу, узагальнення, групування й порівняння.

### РЕЗУЛЬТАТИ

Систематизація методичних підходів до оцінювання соціальної відповідальності бізнесу в першу чергу потребує з'ясування сутності термінів «відповідальність» та «соціальна відповідальність бізнесу». Аналіз підходів науковців до поняття «відповідальність» дозволяє стверджувати про його використання у різних галузях знань в аспекті, визначеному предметом дослідження. Вивчення існуючих підходів до трактування терміна «соціальна відповідальність бізнесу» дозволило встановити причину в їх відмінностях, яка полягає у принципово різних поглядах до цілі діяльності підприємств. Погоджуємося з О. Грішнєвою, котра вирізняє окремі позиції у розумінні соціальної відповідальності бізнесу, це стосовно керівників підприємств – відповідальність за розвиток бізнесу, відсутність заборгованості за сплатою податків, дотримання законів і своєчасну виплату заробітної плати працівникам; найманих працівників – відповідальність бізнесу за соціальну політику підприємства, за колектив; споживача – виготовлення якісної продукції тощо.

Аналіз понятійного апарату, використовуваного у світовому та українському бізнес-середовищі, дозволяє припустити, що соціальна відповідальність бізнесу – це добровільна або передбачена законодавством соціально орієнтована діяльність організації, спрямована на довгострокову перспективу, що у разі доцільного, продуманого впровадження забезпечує поліпшення іміджу компанії, її фінансових показників і сприяє сталому розвитку суспільства.

Соціальна відповідальність, за визначенням стандарту ISO 26000, – це відповідальність організації за вплив своїх рішень та діяльності на суспільство і навколишнє середовище, що реалізується через прозору й етичну поведінку, відповідає сталому розвитку та добробуту суспільства, враховує очікування зацікавлених сторін, поширена в усій організації й не

суперечить відповідному законодавству і міжнародним нормам поведінки. Згідно зі стандартом ISO 26000, компанія у свою діяльність включає такі компоненти, як захист прав людини, захист навколишнього природного середовища, безпеку праці, права споживачів та розвиток місцевих громад, а також організаційне управління й етику бізнесу [3].

Таким чином, соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) – це сфера діяльності підприємства, яка характеризується розв'язанням соціально значущих проблем як у самому бізнесі, так і за його межами, тобто на виробничому, місцевому, регіональному та національному рівнях. Основним принципом СВБ є дотримання правових і законодавчих норм у діяльності підприємства. У той же час соціальна відповідальність передбачає активні дії підприємства за межами норм, визначених законом, та прийняття на себе додаткових, добровільних (не виділених законодавством) зобов'язань перед суспільством. Забезпечення системи СВБ здійснюється шляхом створення умови для запровадження системи гідного соціально-економічного забезпечення працівників підприємства; удосконалення системи їх соціального забезпечення й системи додаткового соціального страхування; співучасті у виконанні соціальних програм і заходів регіону, держави та міста; стабілізація ринку праці й співпраця з органами місцевого самоврядування, інститутами громадянського суспільства, сторонами соціального партнерства [4].

Характер соціально-економічної діяльності підприємства визначається міжнародними та вітчизняними нормативними документами. В Україні у сфері соціально-економічних відносин діють галузеві, державні й міжнародні нормативні документи, які визначають умови реалізації соціальної відповідальності бізнесу. Правомірно зазначити необхідність гармонізації актів національного законодавства з міжнародними стандартами соціальної відповідальності бізнесу.

Загальні засади соціальної відповідальності держави та суб'єктів господарювання визначено Конституцією України. Соціальна відповідальність держави проявляється, зокрема, через регулювання діяльності суб'єктів господарювання у соціально-економічній сфері й забезпечення вимог ст. 64, яка наголошує, що конституційні права і свободи людини й громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Що стосується соціальної відповідальності бізнесу, то Конституція України частково відтворює вимоги щодо прав людини, трудових відносин, навколишнього середовища та боротьби з корупцією.

Наступний рівень являють собою кодекси й закони України для кожної сфери застосування з урахуванням інтересів певних соціальних груп. Підзаконні акти уточнюють вимоги до конкретних сфер соціально-економічних відносин. Погоджуємося з науковцями, котрі вважають, що жодний нормативний документ не здатний урахувати всі чинники діяльності компанії у формуванні соціальної відповідальності. У результаті саме ті зобов'язання, які добровільно бере на себе компанія понад цей рівень, є показником її соціальної відповідальності.



Дослідження стану соціальної відповідальності бізнесу в Україні та визначення напрямів подальшого його розвитку потребує наявності уніфікованого методичного підходу до її оцінювання.

Міжнародні стандарти з СВБ узагальнюють досвід розвинутих країн, дозволяючи визначити і порівняти стан соціальної відповідальності компаній, слугуючи законодавчою базою для кожного конкретного суб'єкта господарювання. В Україні до сьогодні немає єдиного підходу, котрий дозволяє об'єктивно оцінити рівень соціальної відповідальності різних бізнес-структур, не сформовано систему збору інформації та баз даних для проведення аудиту соціальної відповідальності бізнесу в результаті відсутності звітності про соціальну відповідальність [5].

Підходи до оцінювання соціальної відповідальності правомірно класифікувати за двома ознаками: ті, які мають за мету кількісно оцінити рівень соціальної відповідальності й ураховують: оцінку рівня соціальних інвестицій, розрахунок показників оцінювання соціальної відповідальності; підходи, згідно з котрими, здійснюється якісне оцінювання соціальної відповідальності. У свою чергу якісна оцінка передбачає складання соціальних рейтингів та соціальних звітів, розрахунок якісних показників соціальної відповідальності [6].

Крім методик оцінювання кількісних і якісних показників, існують такі, що беруть до уваги взаємини зі стейкхолдерами: економічна результативність, організаційне управління, екологія й охорона навколишнього середовища, взаємодія зі споживачем, взаємодія із суспільством, трудові відносини.

Інструментами зовнішнього оцінювання корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) є: Індекс Domini Social Investment (DSI 400), Індекс стійкості Доу Джонса (Dow Jones Sustainability Index), Індекс FTSE4Good, Індекс корпоративної доброчесності (Corporate Philanthropy Index) тощо. Проте підприємства можуть розробляти власні індекси. Так, Т.П. Лепіхіною та Є.Г. Моховою запропонована методика розрахунку внутрішнього індексу соціальної відповідальності компанії на основі експертної оцінки й модифікованої матриці SPACE-аналізу [6, с. 142].

У контексті оцінювання соціальної відповідальності бізнесу доцільно звернути увагу на індекс соціальних інвестицій, який включає оцінювання соціальної політики, реалізованої менеджментом компанії за такими критеріями: винагорода і мотивація, професійна підготовка і розвиток персоналу, охорона праці, реалізовані соціальні програми, додаткові стимули для персоналу, задоволеність морально-психологічним кліматом. У кожній групі критеріїв сформовано перелік кількісних або якісних показників: від розміру заробітної плати до розвитку волонтерства та медичного обслуговування, котрі оцінюються за шкалою від 0 до 100. За принципом матриці SPACE показники розподілені в чотири групи: фактори, що забезпечують стабільність (додаткові стимули для персоналу, психологічний клімат); фактори, які створюють безпечні умови праці (охорона праці); фактори, що забезпечують конкурентні переваги підприємства для працівників (підготовка та перепідго-

товка кадрів, соціальні програми); фактори, які забезпечують фінансову привабливість (винагорода і мотивація). Результати досліджень формуються у бальній оцінці з урахуванням абсолютної помилки, відносної похибки, надійності та коефіцієнта Стюдента [6]. На базі розрахунку індексів створюються рейтинги підприємств за рівнем упровадження КСВ-практик.

Заслугує на увагу методика О.Ю. Березіна, яка передбачає визначення рейтингу соціальної відповідальності корпорації у сфері трудових відносин на основі кількісної оцінки КСВ. Рейтинг соціальної відповідальності корпорації визначається послідовно: через розрахунок часткових соціально-трудових показників, згрупованих за шістьма предметними сферами (загальні показники, показники зайнятості, оплати праці; охорони праці, навчання та охорони здоров'я працівників); складання рейтингу за предметними сферами і визначення інтегрованого рейтингового показника КСВ.

За методологічними підходами до оцінювання за об'єктами корпоративної соціальної відповідальності виділяють такі напрями: соціальні інвестиції; ефективність / результативність КСВ; КСВ-практики. Одним із складових оцінювання стану соціальної відповідальності бізнесу є розрахунок інтегрального індексу соціальної відповідальності за показниками діяльності підприємства й критеріями, що характеризують ступінь дотримання принципів соціальної відповідальності в господарській діяльності підприємства.

З метою апробації методичних підходів до оцінювання соціальної відповідальності нами здійснено аналіз та оцінювання корпоративної соціальної відповідальності агропромхолдингу «Астарта-Київ». Компанія здійснює заходи, спрямовані на поліпшення корпоративного управління й підвищення прозорості та підзвітності для своїх стейкхолдерів. «Астарта» постійно вдосконалює систему протидії корупції, внутрішньому шахрайству й негативному впливові ймовірних фінансово-виробничих конфліктів інтересів. Вона активно реалізовує практики, спрямовані на забезпечення сільських населених пунктів об'єктами соціальної інфраструктури та рівний доступ мешканців сільської місцевості до медичних і освітніх послуг. У компанії розроблено Карти сталого розвитку для регіонів присутності, які дають змогу виявити сфери та проекти, що потребують найбільшої підтримки. З метою оцінювання й постійного вдосконалення реалізації КСВ в «Астарті» створено Комітет з корпоративної соціальної відповідальності [7]. Аналіз ефективності соціальної відповідальності підприємства ТОВ АФ «Добробут» здійснено за методикою інтегрального індексу шляхом розрахунку та оцінювання таких показників: середньогалузевий рівень заробітної плати, грн; середня заробітна плата працівників підприємства, грн; найменша заробітна плата на підприємстві, грн; соціальні виплати на підприємстві, грн; нормативний обсяг витрат підприємства на охорону праці, грн; фактичний обсяг витрат підприємства на охорону праці, грн; витрати підприємства на вирішення соціальних питань працівників, грн; витрати підприємства на вирішення соціальних

питань поза його межею, грн.

У процесі аналізу виявлено поступове зростання заробітної плати, збільшення динаміки виплат працівникам ТОВ АФ «Добробут» ВП «Хліб і люди», виплат на оплату навчальних відпусток своїм працівникам, на вирішення соціальних питань працівників – на поховання рідних, при виході на пенсію, на перше одруження, матеріальна допомога при народженні дитини. Використання зазначеної методики дозволяє не лише оцінити соціальну відповідальність в межах одного підприємства, а й виконати порівняльний аналіз у розрізі галузі чи регіону.

Розроблення методики проведення аудиту соціальної відповідальності бізнесу з використанням системи якісних і кількісних індексів для визначення соціальних рейтингів суб'єктів господарювання сприятиме подальшому розвитку соціальної відповідальності бізнесу та підвищенню рівня життя населення. Для цього органам виконавчої влади та місцевого самоврядування насамперед необхідно створити системи збору інформації й баз даних для проведення аудиту соціальної відповідальності бізнесу. Наступним кроком є стимулювання розроблення бізнес-асоціаціями, галузевими асоціаціями виробників рекомендацій щодо впровадження на добровільній основі міжнародних стандартів звітності про соціальну відповідальність бізнесу та оприлюднення галузевих і регіональних рейтингів суб'єктів господарювання стосовно їх соціальної відповідальності.

#### ВИСНОВКИ

Таким чином, на основі узагальнення встановлено, що СББ є комплексним поняттям та розглядається в межах кількох підходів. За результатами аналізу існуючих методичних підходів до оцінювання стану соціальної відповідальності обґрунтовано доцільність використання в сучасних умовах інтегрального індексу соціальної відповідальності. Здійснено аналіз ефективності соціальної відповідальності ВП «Хліб і люди» ТОВ АФ «Добробут» методом розрахунку інтегрального індексу соціальної відповідальності за

показниками діяльності підприємства та критеріями, що характеризують ступінь дотримання принципів соціальної відповідальності в господарській діяльності підприємства.

Визначено пріоритетні напрями розвитку соціальної відповідальності: створення системи збору інформації й баз даних для проведення аудиту соціальної відповідальності бізнесу; розроблення рекомендацій щодо впровадження міжнародних стандартів звітності про соціальну відповідальність в Україні.

#### Список використаних джерел

1. Новікова О.Ф. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): монографія / О.Ф. Новікова, М.Є. Дейч, О.В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 296 с.
2. Грішнова О. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні / О. Грішнова // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 7. – С. 3 – 8.
3. ISO 26000: 2010 (Draft) Guidance on Social Responsibility [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.iso.org/iso/discovering\\_is](http://www.iso.org/iso/discovering_is).
4. Завора Т.М. Соціальна відповідальність як чинник забезпечення соціальної безпеки держави / Т.М. Завора // Вісник Маріупольського державного університету. – 2016. – № 11. – С. 41 – 51.
5. Котухова Я. Корпоративная социальная ответственность как неотъемлемая часть стратегии компании [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.remedium.ru/section/marketing/detail.php?ID=513>.
6. Охріменко О.О. Соціальна відповідальність: навч. посіб. / О.О. Охріменко, Т.В. Іванова. – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – 2015. – 180 с.
7. Корпоративна соціальна відповідальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.astartakiev.com/ua/slaidler-na-glavnoi/vysokaja-socialnaja-otvetstvennost.htm>.

ІВАНОВА

УДК 338.48

Кристина Олександрівна  
Krystivanova@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ  
РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ (ПОКАЗНИКИ  
ОЦІНЮВАННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ)

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO  
EVALUATION OF RECREATION AND TOURIST RESOURCES  
(EVALUATION INDICATORS OF RECREATIONAL AND TOURIST  
RESOURCES)

аспірант, Національний  
університет «Львівська  
політехніка»

У статті з'ясовано теоретико-методологічні підходи до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів. Проаналізовано основні дефініції рекреації та туризму. Розглянувши підходи науковців до визначення поняття рекреація автор узагальнив, що рекреація та туризм спрямовані на оздоровлення людини та відпочинок. Здійснено розподіл туристично-

рекреаційних ресурсів за видами. Запропоновано здійснення оцінки розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів, що відбувається в два етапи, а саме оцінювання потенціалу рекреаційно-туристичного розвитку адміністративних одиниць території відповідно до ступеня придатності території для розвитку пріоритетних напрямків туризму та оцінювання сучасного рівня розвитку ТРК територій. Подано класифікацію складових рекреаційно-туристичних ресурсів. Наведено деякі показники розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів та їх одиниці виміру. Здійснено типологію адміністративних одиниць по рівню розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів.

В статье выяснено теоретико-методологические подходы к оценке рекреационно-туристических ресурсов. Проанализированы основные дефиниции рекреации и туризма. Рассмотрев подходы ученых к определению понятия рекреация автор обобщил, что рекреация и туризм направленные на оздоровление человека и отдых. Осуществлено распределение туристско-рекреационных ресурсов по видам. Предложено осуществления оценки развития рекреационно-туристических ресурсов, происходит в два этапа, а именно оценки потенциала рекреационно-туристического развития административных единиц территории в соответствии со степенью пригодности территории для развития приоритетных направлений туризма и оценки современного уровня развития ТРК территорий. Представлена классификация составляющих рекреационно-туристических ресурсов. Приведены показатели развития рекреационно-туристических ресурсов и их единицы измерения. Осуществлено типологию административных единиц по уровню развития рекреационно-туристических ресурсов.

The article analyzes theoretical and methodological approaches to the evaluation of recreational and tourist resources. The basic definitions of recreation and tourism are analyzed. Considering the approaches of scientists to the definition of recreation, the author generalized that recreation and tourism are aimed at improving the person and recreation. Distribution of tourist-recreational resources by species is made. It is proposed to evaluate the development of recreational and tourist resources, which takes place in two stages, namely assessment of the potential of recreational and tourist development of administrative units of territory in accordance with the degree of suitability of the territory for the development of priority areas of tourism and assessment of the current level of development of the territory of the TPC. The classification of components of recreational and tourist resources is given. Some indicators of development of recreational and tourist resources and their units of measure are given. The typology of administrative units according to the level of development of recreational and tourist resources is carried out.

**Ключові слова:** відпочинок, інфраструктура, оздоровлення, рекреація, туризм

**Ключевые слова:** отдых, инфраструктура, оздоровление, рекреация, туризм

**Keywords:** rest, infrastructure, health improvement, recreation, tourism

#### ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сьогодні надважливим завданням в напрямку розвитку української економіки є забезпечення зростання її соціального орієнтування, а вагому роль в

цьому відіграє одна з провідних галузь рекреаційна та туристична діяльність. Ефективне функціонування рекреаційно-туристичної діяльності сприяє соціальному та економічному розвитку під ракурсом сучасних процесів екологізації, соціалізації та інтелекту-

алізації суспільства. Не дивно соціалізація економіки є важливим напрямком, адже оздоровлення, відпочинки і туризм забезпечують відновлення життєвих сил людини та дуже позитивно впливає на рівень якості життя населення країни загалом. Рекреація і туризм як складові національної економіки можуть активізувати її зростання, стимулюючи зайнятість, поповнюючи валютні резерви та сприяючи підвищенню її міжнародної конкурентоспроможності. Насправді, від стану рекреаційно-туристичних ресурсів значною мірою залежить розвиток таких суміжних галузей, як: транспорт, торгівля, зв'язок, будівництво, сільське господарство, виробництво споживчих товарів та інших, а це дозволяє туристично-рекреаційну сферу вважати однією з визначальних ланок трансформації національної економіки.

#### *Аналіз останніх досліджень та публікацій*

Питаннями розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів займалися такі провідні науковці, як Андрущенко В. [1], Безуглий В.В. [2], Бейдик О.О. [3], Веклич О. [4], Величко В.В. [5], Головчан А.І. [6], Горин Г.В. [7], Горун В.В. [8], Дашук Ю.Є. [9], Дроздов А.В. [10], Зорін І. В. [11], Леонтьєва Ю.Ю. [12], Мироненко Н.С. [13], Сенча С.А. [15], Святохо Н.В. [16] та інші. Проте, станом на сьогодні, потребує теоретичне напрацювання теоретико-методологічних підходів до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів, що зумовило вибір теми наукової статті.

**МЕТА СТАТТІ** – з'ясувати теоретико-методологічні підходи до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів.

#### **ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ**

Високий рівень розвитку природно-рекреаційної галузі в Україні є необхідною складовою формування сучасної національної економіки. Туристична галузь та природно-рекреаційні ресурси як її складова в Україні є п'ятою за значенням складовою бюджету після промисловості, транспорту, ремонту устаткування, зв'язку та видобування корисних копалин. Наявність і різноманітність рекреаційно-туристичних ресурсів певної території впливає не лише на територіальну організацію рекреаційної діяльності та спеціалізацію туризму, а й позначається на економічній ефективності функціонування області, бо є складовою ресурсного потенціалу господарства. Туристичну індустрію слід розпочинати на регіональному рівні, саме так можна сприяти розвитку туризму не тільки в країні, а й в окремих її регіонах [1].

Оцінка рекреаційного потенціалу території слугує основою для оптимізації, раціоналізації просторової господарської організації територіальних рекреаційних систем, визначення цінності окремих ресурсів, виявлення територіальних відмінностей у забезпеченості ресурсами, визначення шляхів раціонального використання ресурсів і збалансованого розвитку території. Для успішного планування та управління рекреаційною галуззю важливою є оцінка кількісних і якісних характеристик рекреаційних ресурсів [8].

Спочатку звернемося до думок окремих науковців щодо визначення понять рекреаційно-туристичних ресурсів.

Мироненко Н.С. під рекреацією вважає сукупність явищ і відносин, що виникають при використанні вільного часу для оздоровчої, пізнавальної, спортивної, культурно-розважальної діяльності людей на спеціальних територіях, у тому числі розташованих поза населеним пунктом, який є місцем їх постійного проживання [13, с. 5]. Ще одне цікаве визначення рекреації дав Бейдик О.О., як зміну виду діяльності (не на трудову) розваги, відпочинок, які характеризують відповідний простір. Отже, поняття рекреація характеризує не тільки процес відновлення сил людини (власне з її погляду), але і заходи та простір, в якому це відбувається (із позицій середовища) [3, с. 102]. Безуглий В.В. вважає, що рекреація полягає у відновленні фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини через комплекс заходів у вільний від роботи час на спеціалізованих територіях [2 с. 322].

Отже, розглянувши підходи науковців до визначення поняття рекреація ми можемо узагальнити, що рекреація вид відпочинку, що спрямований на оздоровлення людини.

Щодо туризму, то цікаве визначення надали Мироненко Н.С. та Бейдик О.О., які вважають що він сукупність явищ і відносин, що виникають у процесі подорожі та перебування людей поза місцем їх постійного проживання, якщо перебування не перетворюється у тривале проживання або тимчасове заняття заради заробітку [13, с. 11; 3, с. 40]. Також визначення туризму закріплене в українському законодавстві. Так, Закон України «Про туризм» гласить, що він – тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності за місцем перебування [14].

Проаналізувавши основні дефініції, перейдемо до підходів щодо оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів, запропонованих деякими авторами.

Так, науковець Зорін І.В. вважає, що туристично-рекреаційна система формується на стику трьох окремих підсистем – природи, суспільства, народного господарства – й містить у собі компоненти вказаних підсистем: природні туристичні ресурси, туристи (формальна тимчасова суспільна група), туристичні засоби (матеріально-технічні, енергетичні й трудові ресурси, необхідні для обслуговування туристично-рекреаційної системи) [11, с. 52].

Інший вчений Дроздов А.В. пропонує для оцінки сукупного туристично-рекреаційного потенціалу виділяти дві основні компоненти:

- 1) природні й культурні ландшафти;
- 2) засоби та умови здійснення туристично-рекреаційної діяльності [10, с. 122-129].

Проте, даний підхід до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів, на нашу думку, не повністю розкриває сутність туристично-рекреаційного потенціалу та не враховує стан та рівень розвитку інфраструктури сфери туризму та рекреації.

На наш погляд, найбільш повним є підхід вченого Святохо Н.В., за яким туристично-рекреаційний потенціал території розглядається як сукупність чоти-

рьох основних компонентів – природно-ресурсної, історико-культурної, економічної та соціальної, які взаємопов'язані й взаємодіють між собою [16, с. 32].

Проте, з метою оцінки туристично-рекреаційного потенціалу території, на наше переконання необхідно визначити перелік ключових показників, що найбільш повно характеризують компоненти потенціалу, про що йтиме далі мова у нашій науковій статті.

Для виявлення ключових показників, що найбільш повно характеризують компоненти рекреаційно-туристичного потенціалу, з'ясуємо спочатку, що таке рекреаційно-туристична сфера, туристично-рекреаційна галузь та які види туристично-рекреаційні ресурсів існують.

Рекреаційно-туристична сфера є частиною національної економіки, об'єднує складну систему рекреаційних і туристичних закладів, підприємств інфра-структури та інших галузей, що мають тісні виробничі й економічні зв'язки, спільно використовують ресурси з метою задоволення різноманітних оздоровчих, пізнавальних, культурних та інших потреб населення. Відповідно, логічно виділяти і специфічний вид економічної діяльності – рекреаційну,

що трактується як діяльність людини у вільний час, здійснювану з метою відновлення фізичних сил і характеризується різноманітністю поведінки людей [5].

Туристично-рекреаційна галузь – це багатогранне явище, що поєднує економічні, соціальні, культурні та екологічні аспекти, має практично невичерпний потенціал для постійного розвитку, співпрацює з багатьма галузями економіки, що зумовлює його провідне місце в соціально-економічному житті держави [4, с. 10].

Туристично-рекреаційні ресурси за видами поділяються на: економічні, природні, кліматичні, культурно-історичні, трудові, фінансові, соціальні та виробничі; за властивостями – кліматичною привабливістю, привабливістю, доступністю, екскурсійною значимістю, пейзажними та відеоекологічними характеристиками, соціально-демографічним станом. До груп ресурсів належать природні (сприятливий клімат), історико-культурні (багата історична та культурна спадщина) та інфраструктурні (розвинена інженерна та туристична інфраструктура). Опис туристично-рекреаційних ресурсів подано на рис. 1.



Рис. 1. Туристично-рекреаційні ресурси [власна розробка автора]

Оцінювання розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів відбувається в два етапи [15]:

На першому етапі слід провести оцінювання потенціалу рекреаційно-туристичного розвитку адміністративних одиниць території відповідно до ступеня придатності території для розвитку пріоритетних напрямків туризму, а саме: лікувально-оздоровчого; рекреаційно-оздоровчого; культурно-пізнавального; інших видів (зокрема спортивного; сільського та

зеленого). Основними індикаторами оцінювання стали: рекреаційна оцінка кліматичних показників, мінеральних вод і грязей, ропи лиманів, ландшафту; наявність виходів до узбережжя моря та водойм, придатних для пляжного відпочинку; кількість пам'яток і об'єктів культури, природних та історичних пам'яток; наявність природно-заповідного фонду, мисливських угідь та ін.

На другому етапі необхідно здійснити оцінювання сучасного рівня розвитку ТРК територій за такими напрямками: екологічний стан території, стан розвитку лікувально-оздоровчого, рекреаційного, спортивного, культурно-пізнавального та соціально-спрямованого туризму. Відповідними індикаторами можуть слугувати зокрема: рекреаційно-техногенне навантаження на територію, ємність санаторно-курортних, оздоровчих і рекреаційних закладів; наявність спеціалізованих турів, екскурсій та інших туристичних пропозицій, клубних закладів; наявність дитячих та молодіжних санаторно-курортних і рекреаційних закладів.

Інформаційними джерелами можуть стати офіційні сайти Державної служби статистики та місцеві статистичні джерела, схеми планування територій курортно-оздоровчого та рекреаційного призначення, екологічні паспорти територій та туристичні сайти.

Показниками розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів можуть бути різні показники: від соціально-економічних, інфраструктурних, рекреаційних тощо.

Цікаву класифікацію складових рекреаційно-туристичних ресурсів надав Горин Г.В. [7]:

– природні рекреаційно-туристичні ресурси – природні та природно-технічні геосистеми, тіла, явища природи, які мають комфортні властивості для рекреаційної діяльності і їх можна використати для її організації протягом певного часу; компоненти та їх територіальні поєднання, які володіють сприятливими для рекреаційної діяльності властивостями і служать чи можуть служити матеріальною основою для організації відпочинку, туризму, лікування, оздоровлення. До них належать бальнеологічні ресурси

(родовища озокериту, джерела мінеральних вод, родовища лікувальних грязей), ресурси природно-заповідних територій та об'єктів (природний заповідник, національні природні парки, заказники, заповідні урочища, ботанічні сади, зоопарк, парки пам'ятки садово-паркового мистецтва), ландшафтно-рекреаційні ресурси (кліматичні, лісові, гідрологічні ресурси, ресурси ландшафтного різноманіття);

– культурно-історичні рекреаційно-туристичні ресурси – культурні об'єкти (музеї), пам'ятки історії (пам'ятники та пам'ятні місця), архітектури (житлові будівлі, сакральні комплекси), археології (городища, кургани), етнографічні особливості території, що є важливим засобом задоволення потреб пізнавально-культурної рекреації;

– соціально-економічні рекреаційно-туристичні ресурси – ресурси, які включають матеріально-технічну базу рекреації, частину матеріального виробництва, яка забезпечує відвідувачів, об'єкти рекреаційної інфраструктури, зайняті в рекреаційному господарстві трудові ресурси. До них належать санаторно-курортні заклади, готелі та інші заклади для тимчасового проживання, об'єкти ресторанного господарства, транспортна інфраструктура.

Отже, для оцінки розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів оберемо показники за двома параметрами:

1) для оцінки рівня туристично-рекреаційного розвитку;

2) для оцінки потенціалу рекреаційно-туристичного розвитку.

Показники розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів та їх одиниці виміру наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Показники розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів та їх одиниці виміру

[власна розробка автора]

| № з/п | Показники рівня туристично-рекреаційного розвитку                        | Показники потенціалу рекреаційно-туристичного розвитку                                   |
|-------|--------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1     | Кількість туристично-рекреаційних закладів                               | Рекреаційна місткість території                                                          |
| 2     | Кількість місць у засобах розміщення                                     | Насиченість території історико-культурними пам'ятками                                    |
| 3     | Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності       | Рівень значущості історико-культурних пам'яток (світове, національне, державне надбання) |
| 4     | Іноземні туристи                                                         | Забезпеченість території засобами розміщення для різних категорій туристів та рекреантів |
| 5     | Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон                       | Коефіцієнт завантаження засобів розміщення                                               |
| 6     | Внутрішні туристи                                                        | Обсяг внутрішніх та іноземних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу                  |
| 7     | Кількість екскурсантів                                                   | Обсяг реальних та портфельних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу                  |
| 8     | Прибуток із розрахунку на 1 місце у закладах розміщення                  | Кількість новоутворених підприємств завдяки інвестиційній діяльності                     |
| 9     | Кількість працівників означеної галузі                                   | Рівень розвитку дорожньої інфраструктури                                                 |
| 10    | Середня площа засобів розміщення в розрахунку на 1 місце, м <sup>2</sup> | Державні дотації у сферу туризму та рекреації                                            |
| 11    | Кількість підприємств ресторанного господарства                          | Норми припустимого рекреаційного навантаження на території                               |
| 12    | Товарообіг підприємств ресторанного господарства                         | Стійкість природних комплексів до рекреаційного навантаження                             |

Отже, основними показниками рівня туристично-рекреаційного розвитку є кількість туристично-рекреаційних закладів, кількість місць у засобах розміщення, кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності, іноземні туристи, туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон, внутрішні туристи, кількість екскурсантів, прибуток із розрахунку на 1 місце у закладах розміщення, кількість працівників означеної галузі, середня площа засобів розміщення в розрахунку на 1 місце, м<sup>2</sup>, кількість підприємств ресторанного господарства та товарообіг підприємств ресторанного господарства. Щодо основних показників потенціалу рекреаційно-туристичного розвитку, то серед них такі, як рекреаційна місткість території, насиченість території історико-культурними пам'ятками, рівень значущості історико-культурних пам'яток (світове, національне,

державне надбання), забезпеченість території засобами розміщення для різних категорій туристів та рекреантів, коефіцієнт завантаження засобів розміщення, обсяг внутрішніх та іноземних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу, обсяг реальних та портфельних інвестицій у туристично-рекреаційну сферу, кількість новоутворених підприємств завдяки інвестиційній діяльності, рівень розвитку дорожньої інфраструктури, державні дотації у сферу туризму та рекреації, норми припустимого рекреаційного навантаження на території, стійкість природних комплексів до рекреаційного навантаження.

Отже, отримавши граничні результати, ми можемо здійснити типологію адміністративних одиниць по рівню розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів (табл. 2).

Таблиця 2

**Типологія адміністративних одиниць по рівню розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів**

*[складено автором на основі [15]]*

| № з/п                                                   | Групи туристично-рекреаційних ресурсів                        | Узагальнена оцінка |
|---------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------|--------------------|
| <b>за рівнем туристично-рекреаційного розвитку</b>      |                                                               |                    |
| 1                                                       | 1 група: сталий туристично-рекреаційний розвиток              | від 0,524 до 0,430 |
| 2                                                       | 2 група: достатній рівень туристично-рекреаційного розвитку   | від 0,429 до 0,335 |
| 3                                                       | 3 група: задовільний рівень туристично-рекреаційного розвитку | від 0,334 до 0,240 |
| 4                                                       | 4 група: початковий рівень туристично-рекреаційного розвитку  | від 0,239 до 0,145 |
| 5                                                       | 5 група: низький рівень туристично-рекреаційного розвитку     | від 0,144 до 0,055 |
| <b>за потенціалом рекреаційно-туристичного розвитку</b> |                                                               |                    |
| 6                                                       | 1 група: найвищий рекреаційно-туристичний потенціал           | від 0,848 до 0,562 |
| 7                                                       | 2 група: високий рекреаційно-туристичний потенціал            | від 0,561 до 0,427 |
| 8                                                       | 3 група: достатній рекреаційно-туристичний потенціал          | від 0,426 до 0,157 |
| 9                                                       | 4 група: недостатній рекреаційно-туристичний потенціал        | від 0,156 до 0,024 |

Отже, завдяки вищеповисаній методиці можливо оцінити стан рекреаційно-туристичної сфери як окремої території, так і регіону і країни в цілому.

Аналітичні дослідження стосовно рекреаційного потенціалу та основних тенденцій та чинників, що визначають його подальший розвиток, є безперечно важливими для багатьох суб'єктів господарювання, зокрема [9]:

- для інвесторів – для виявлення основних передумов щодо ведення рекреаційного бізнесу в регіоні, виявлення зацікавленості органів влади та пошуку можливих партнерів для спільної діяльності;

- для різноманітних фондів, об'єднань – аналітичні дослідження стають базою для обґрунтування можливості надання фінансової допомоги або першочерговості (пріоритетності) щодо отримання регіоном певного грантового траншу тощо;

- для органів влади різних рівнів – дають змогу визначити пріоритетні напрямки, об'єкти рекреаційної сфери, інвестиційні вкладення в які через деякий час зможуть принести значні асигнування у місцеві та державні бюджети, також сприяти активізації рекреаційної діяльності населення та покращення його рівня життя;

- для рекреантів – можливість споживання нових рекреаційних продуктів, які можуть бути сформовані в процесі розвитку РПП.

## ВИСНОВКИ

Здійснивши дослідження теоретико-методологічних підходів до оцінювання рекреаційно-туристичних ресурсів, ми дійшли до наступних висновків, що рекреація та туризм спрямовані на оздоровлення людини та відпочинок. Туристично-рекреаційні ресурси за видами бувають економічні, природні, кліматичні, культурно-історичні, трудові, фінансові, соціальні та виробничі. Запропонована методика оцінки розвитку рекреаційно-туристичних ресурсів дозволить оцінити стан рекреаційно-туристичної сфери як окремої території, так і регіону і країни в цілому. Інформаційними джерелами оцінки можуть стати офіційні сайти Державної служби статистики та місцеві статистичні джерела, схеми планування територій курортно-оздоровчого та рекреаційного призначення, екологічні паспорти територій та туристичні сайти.

### Список використаних джерел

1. Андрушенко В. Особливості природно-рекреаційних ресурсів Житомирщини/ В. Андрушенко// Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія : Економіка АПК. – 2015. – № 22(2). – С. 89-94



2. Безуглий В.В. Регіональна економічна та соціальна географія світу: посібник / В.В. Безуглий, С.В. Козинець. – К.: Академія, 2003. – 688 с.
3. Бейдик О.О. Словник-довідник з географії туризму, рекреації та рекреаційної географії / О.О. Бейдик. – К.: Палітра, 1997. – 130 с.
4. Веклич О. Урахування природного клімату як базового компонента економічного розвитку України / О. Веклич, Т. Яхєєва // Економіка України. – 2004. – № 12. – С. 77.
5. Величко В.В. Організація рекреаційних послуг: навч. посіб. / В.В. Величко; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. – Х.: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2013. – 202 с.
6. Головчан А.І. Методика оцінки ефективності функціонування туристичних дестинацій в Україні / А.І. Головчан // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – 2010. – Вип. IV (40). – С. 71-74.
7. Горин Г.В. Рекреаційно-туристичний потенціал Західного регіону України у контексті транс-кордонного співробітництва / Г.В. Горин // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2014. – Вип. 2. – С. 171-178.
8. Горун В.В. Оцінка рекреаційно-ресурсного потенціалу території Одеської області / В.В. Горун // Вісник Львівського Національного Університету імені Івана Франка. Серія: географія. – 2013. – Вип. 43, Ч. 1. – С. 24-31.
9. Дашук Ю.Є. Методичний підхід до оцінки рівня розвитку рекреаційного потенціалу регіону [Текст] / Юлія Євгенівна Дашук // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С.І. Шкарабан (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2013. – Том 14. – №1. – С. 64-70.
10. Дроздов А.В. Экотуризм: определения, принципы, признаки, формы // Актуальные проблемы туризма. Перспективы развития туризма в южном Подмоскowie. Сб. докл. и тез. сообщений научно-практ. конференции. – М., 1999. – С. 122-129.
11. Зорин И.В. Энциклопедия туризма: справочник / И.В. Зорин, В.А. Квартальнов. – Москва: Финансы и статистика, 2003. – 368 с.
12. Леонтьєва Ю.Ю. Формування та реалізація стратегії розвитку регіональної туристичної дестинації: автореферат дисс. канд. екон. наук: 08.00.05 / Леонтьєва Ю.Ю. – Харків, 2010. – 22 с.
13. Мироненко Н.С. Рекреационная география / Н.С. Мироненко, И.И. Твердохлебов. – М.: Изд-во МГУ, 1981. – 207 с.
14. Про туризм Закон України № 324/95 – ВР від 15.09.1995 р. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
15. Сенча С.А. Методичний підхід до визначення перспективних напрямків розвитку регіонального туристично-рекреаційного комплексу (на прикладі Одеської області) / С.А. Сенча // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2015. – № 2. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu\\_2015\\_2\\_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_2_17)
16. Святохо Н.В. Концептуальные основы исследования туристского потенциала региона / Н.В. Святохо // Экономика и управление. – 2007. – №2. – С.30-36.

КОСТИН

Олег Юрійович  
ONDEKC2016@gmail.comк.ю.н., директор Одеського  
НДЕКЦ МВС України

ЛУЦЕНКО

Ірина Сергіївна  
Irina\_finance2014@ukr.netк.е.н., доцент, Одеський  
національний економічний  
університет

УДК 343.148.5 (075.8)

ХОМУТЕНКО

Віра Петрівна  
homutenko-vera@ukr.netк.е.н., професор, заступник  
завідувача відділу ІЕТВД та ОД  
Одеського НДЕКЦ МВС України

## АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

## TOPICAL ISSUES FOR THE REFORM OF LEGISLATION IN THE FIELD OF SHIP EXPERTS ACTIVITIES IN UKRAINE

*У науково-практичній статті досліджено актуальні питання реформування процесуального законодавства про судово-експертну діяльність та Закону України «Про судову експертизу» у зв'язку з необхідністю узгодження норм базового закону та процесуального законодавства України.*

*В научно-практической статье исследованы актуальные вопросы реформирования процессуального законодательства о судебно-экспертной деятельности и Закона Украины «О судебной экспертизе», в связи с необходимостью согласования норм основного базового закона и процессуального законодательства Украины.*

*The article deals with the actual issues of reforming the procedural legislation on forensic expert activity and the Law of Ukraine "On Forensic Examination" in connection with the necessity of harmonizing the norms of the basic law and procedural legislation of Ukraine.*

**Ключові слова:** *судова експертиза, судовий експерт, суб'єкти судово-експертної діяльності, рецензування висновку експерта, приведення до присяги*

**Ключевые слова:** *судебная экспертиза, судебный эксперт, субъекты судебно-экспертной деятельности, рецензирование выводов эксперта*

**Keywords:** *forensic examination, forensic expert, subjects of forensic expert activity, review of expert opinion, swearing*

## ВСТУП

Становлення України як правової держави та сучасні євро інтеграційні процеси потребують удосконалення нормативно-правового регулювання судової експертизи з метою належного та ефективного захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб та держави, усунення неузгоджених положень законодавства, в частині призначення та проведення судових експертиз. Тому в останні роки в Україні, було зроблено чимало заяв як експертним суспільством, так і науковцями щодо необхідності провести реформу судової-експертизи.

## МЕТА РОБОТИ

Метою роботи є дослідження актуальних питань реформування процесуального законодавства про судово-експертну діяльність та Закону України «Про судову експертизу» та надання рекомендацій щодо узгодження норм базового закону та процесуального законодавства у сфері судово-експертної діяльності в Україні.

## МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

В процесі підготовки статті використовувались загальнонаукові і спеціальні методи дослідження.

Методологічною та інформаційною основою роботи виступають наукові праці вітчизняних вчених, нормативно-правові та законодавчі акти. Так, проблематиці реформування судово-експертної діяльності в Україні присвячені праці: Г. Прохоров-Лукін та Г. Авдеева з питань реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності, однією із яких є необхідність приведення норм базового закону у відповідність до чинного законодавства з питань призначення та проведення судової експертизи в усіх видах судочинства [1], Ю.М. Грошевого та А.О. Селіванова, які розробляли питання правової експертизи [2], Є. Сімакової-Єфремян – проблемі відповідальності судового експерта [3], М.Л. Цимбала – реформування системи судово-експертних установ [4], А.А. Кравченко – питанням вдосконалення методичного забезпечення судово-експертної діяльності [5], В.М. Бараняк – проблемні питання підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах України [6] та ін..

## РЕЗУЛЬТАТИ

Судова експертиза є тим процесуальним інститутом, роль і значення якого у процесі розслідування цивільних, адміністративних, господарських та кримінальних справ важко переоцінити. Разом з тим, у

суспільстві нерідко постає питання щодо надійності та об'єктивності проведених експертних досліджень та наданих висновків, які повинні забезпечуватись вимогами діючих нормативно-правових актів. Відповідно до ст. 92 Конституції України визначення засад судової експертизи має здійснюватися виключно законами України [7].

За умов проведення судової реформи в Україні процес зміни законодавства у сфері судово-експертної діяльності є закономірним. Судово-експертна діяльність в Україні регламентується переважно нормами Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК України), Господарського процесуального кодексу України (ГПК України), Кодексу адміністративного судочинства України (КАС України) та Кримінального процесуального кодексу України (КПК України), Митний кодекс України (МК України) та Закон України «Про судову експертизу» (Закон про судову експертизу) і Закон України від 22 лютого 2000 р. «Про психіатричну допомогу», відомчими правилами та інструкціями Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства охорони здоров'я України з питань проведення експертиз (таблиця 1).

Доцільно зазначити, що значення наведених у таблиці 1 процесуальних кодексів полягає в тому, що саме вони передбачають умови, за дотримання яких забезпечується доказове значення висновку судового експерта за справою, що розслідується або розглядається в суді.

Базовим законом, що регламентує експертну діяльність є Закон України «Про судову експертизу»,

який визначає правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою [8]. Разом з тим «практика проведення судових експертиз, запити тих, для кого проводиться судова експертиза вийшли за межі чинного законодавства, і більше регулюються підзаконними актами, рішеннями судів та поясненнями органів виконавчої влади» [9].

В Україні діє також ряд актів нормативно-правового характеру, що регулюють призначення та проведення судових експертиз (табл. 2).

Зазначені у таблиці 2 нормативно-правові акти регулюють діяльність експерта як процесуальної особи та визначають взаємодію суб'єктів під час певного процесу.

Таким чином, нормативно-правове регулювання судової експертизи, яка проводиться в межах як кримінального провадження, так і господарського, цивільного, адміністративного судочинства (а також у справах про адміністративні правопорушення), здійснюється різними нормативно-правовими актами.

Як свідчать результати аналізу актів нормативно-правового регулювання відносин, пов'язаних з призначенням та проведенням судових експертиз, вони містять окремі неузгодженості щодо: призначення та проведення судових експертиз; видів судових експертиз; щодо діяльності окремих суб'єктів судово-експертної діяльності; визначення меж державного контролю у сфері судово-експертної діяльності; та інші.

Таблиця 1

**Засади судової експертизи у кримінальному, адміністративному, господарському і цивільному процесуальному законодавстві України та Митному кодексі України та Закону України «Про судову експертизу»**

| Засади судової експертизи                                                     | Правочини                                                                                                                |
|-------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| правовий статус експерта                                                      | ст. 10 Закону № 4038-ХІІ, ст. 69 КПК України, ст. 55 ЦПК України, ст. 66 КАС України, ст. 502 МК України;                |
| відповідальність експерта                                                     | ст. 14 Закону № 4038-ХІІ, ст. 70 КПК України;                                                                            |
| визначено права та обов'язки експерта                                         | ст. 12, ст. 13 Закону № 4038-ХІІ, ст. 53 ЦПК України; ст. 131 КАС України;                                               |
| порядок призначення експертизи                                                | ст. 143 ЦПК України, ст. 41 ГПК України, ст. 81 КАС України, ст. 516 МК України;                                         |
| Види експертиз:                                                               |                                                                                                                          |
| комісійна експертиза                                                          | ст. 148 ЦПК України; ст. 83 КАС України;                                                                                 |
| комплексна експертиза                                                         | ст. 149 ЦПК України; ст. 84 КАС України;                                                                                 |
| додаткова та повторна експертиза                                              | ст. 150 ЦПК України; ст. 85 КАС України;                                                                                 |
| підстави для відводу експерта                                                 | ст. 79 КПК України;                                                                                                      |
| підстави проведення експертизи                                                | ст. 242 КПК України;                                                                                                     |
| висновок експерта та його зміст                                               | ст. 101, ст. 102 КПК України; ст. 66 ЦПК України; ст. 42 ГПК України, ст. 82 КАС України; ст. 515 Митний кодекс України; |
| порядок залучення експерта                                                    | ст. 243 КПК України;                                                                                                     |
| клопотання про залучення експерта                                             | ст. 244 КПК України;                                                                                                     |
| випадки обов'язкового призначення експертизи                                  | ст. 145 ЦПК України;                                                                                                     |
| участь судового експерта в судовому процесі                                   | ст. 31 КАС України;                                                                                                      |
| допит експерта в суді для роз'яснення висновку                                | ст. 356 КПК України                                                                                                      |
| визначення розміру сум, що підлягають сплаті за проведення судової експертизи | ст. 48 ГПК України; ст. 92 КАС України                                                                                   |

Таблиця 2

**Перелік та характеристика підзаконних актів, що регулюють порядок призначення та проведення судових експертиз**

| Назва нормативно-правового акту                                                                                                                                                                                                                                                                           | Характеристика                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998р. №53/5, із змінами та доповненнями | Містить науково-практичні рекомендації з питань підготовки та проведення судових експертиз і визначає порядок призначення судової експертизи у науково-дослідних судово-експертних установах Міністерства юстиції України, обов'язки, права та відповідальність судового експерта, оформлення матеріалів для проведення експертизи, організацію проведення експертиз і оформлення їх результатів, завдання кожної з видів експертиз |
| Наказ Міністерства юстиції України від 03.03.2015р. №301/5 «Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів»                                                                                                                                                                | Визначає організаційні засади, завдання та порядок дії ЦЕКК при Міністерстві юстиції України, порядок підготовки та стажування фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта; порядок проведення атестацій судових експертів                                                                                                                                                                    |
| Наказ Міністерства юстиції України від 25.06.2015р. «Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів зі змінами                                                                                                                                                         | Регулює порядок створення і ведення Міністерством юстиції України державного Реєстру атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян                                                                                                                                                                                                                                                                 |
| Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затв.наказом Міністерства юстиції України від 27.07.2015р. №1350/5                                                                                                                          | Визначено основні завдання по видам експертиз з орієнтовним переліком вирішуваних питань                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                            |
| Наказ Міністерства юстиції України від 12.12.2011р. №3505/5 «Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах» із змінами та доповненнями                            | Регламентує здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах» та встановлює порядок контролю за дотримання цими експертами вимог нормативно-правових актів, що регулюють питання судово-експертної діяльності                                                                                                                              |
| Пленум Вищого Господарського суду України. Постанова від 26.12.2011 №18 «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції»                                                                                                                   | Роз'яснює питання щодо судових експертів як учасників суду                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                          |
| Пленум Вищого Господарського суду України. Постанова від 23.03.2012 №4 «Про деякі питання практики призначення судової експертизи»                                                                                                                                                                        | Регулює порядок призначення судової експертизи з метою правильного і однакового застосування господарськими судами законодавства                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
| Постанова Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 "Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах"                                                                                                                                                                                           | Розглянуто питання призначення і проведення експертиз, що виникають у практиці судів, а саме дії суду під час проведення експертизи, способи проведення експертизи, порядок оплати праці експертів                                                                                                                                                                                                                                  |
| Роз'яснення Вищого господарського суду України від 18.06.2009 № 04-06/8318.06.2009 "Про деякі питання практики призначення судової експертизи"                                                                                                                                                            | Визначає акти законодавства, якими слід керуватися при вирішенні питань призначення судової експертизи в арбітражному процесі, регулює окремі питання призначення судової експертизи, визначає суб'єктів судово-експертної діяльності, їх права та відповідальність, випадки призначення додаткової та повторної експертизи                                                                                                         |
| Інформаційний лист Вищого господарського суду України від 16.11.2011 №018/1227 «Про деякі питання призначення та проведення судової експертизи у зв'язку з прийняттям Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»                                        | Рекомендує при призначенні та проведенні судових експертиз враховувати вимоги передбачені Законом України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»                                                                                                                                                                                                                                             |
| Роз'яснення Міністерства юстиції України від 18.02.2013 щодо використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України                                                                                                                                             | Роз'яснення щодо розширення можливостей застосування спеціальних знань учасниками кримінального провадження для забезпечення повноти доказів з метою встановлення істини у справі та захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України                         |

Зокрема, щодо призначення судової експертизи у кримінальному, адміністративному, господарському і цивільному процесуальному законодавстві України, Митному кодексі України та у Законі про судову експертизу мають місце неузгодженості, а саме:

1) звернення сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання (ч.1 ст.242 КПК України);

2) сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого (ч.1 ст.243 КПК України);

3) необхідності роз'яснення питань, що виникають при вирішенні господарського спору і потребують спеціальних знань. (ст. 41 ГПК України);

4) для з'ясування обставин, що мають значення для справи і потребують спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки, ремесла тощо, суд може призначити експертизу (ст. 81 КАС України);

5) виникнення потреби у спеціальних знаннях з окремих галузей науки, техніки, мистецтва, релігії тощо (ч. 1 ст. 515 Митного кодексу України);

6) необхідності дослідження на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні, зокрема, суду (ст. 1 Закону про судову експертизу).

На нашу думку, варто у кримінальному, адміністративному, господарському і цивільному процесуальному законодавстві України, Митному кодексі України та у Законі про судову експертизу застосовувати тотожність випадків призначення судової експертизи, а саме: експертиза призначається для з'ясування обставин, які мають значення для справи і потребують спеціальних знань (окрім правових).

Частиною другою ст. 242 КПК України передбачено обов'язковість проведення експертизи у шести випадках:

1) встановлення причин смерті;

2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;

3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;

4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;

5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 155 Кримінального кодексу України;

6) визначення розміру матеріальних збитків, шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяної кримінальним правопорушенням.

У відповідності до вимог ст. 145 ЦПК України, призначення експертизи є обов'язковим лише у разі з'явлення обома сторонами клопотання про призначення експертизи, а також за наявності клопотання хоча б однієї із сторін, якщо у справі необхідно встановити:

1) характер і ступінь ушкодження здоров'я;

2) психічний стан особи;

3) вік особи, якщо про це немає відповідних документів і неможливо їх одержати.

Разом з тим, як у цивільному так і у господарському процесуальному кодексах відсутні норми щодо обов'язковості проведення економічних судових експертиз, за клопотанням сторін.

На нашу думку, за клопотанням однієї із сторін справи, призначення судом економічної експертизи

повинна стати обов'язковим, у разі коли для з'ясування обставин, необхідні спеціальні знання.

Аналізуючи діюче кримінально-, адміністративно-, господарсько- і цивільно-процесуальне законодавство України, Митний кодекс України та Закон про судову експертизу, варто зазначити, що за процесуальним критерієм лише ЦПК України та КАС України виділяють чотири види експертиз: комісійна (ст.148 ЦПК, ст. 83 КАС), комплексна (ст.149 ЦПК, ст.84 КАС), додаткова і повторна експертиза (ст.150 ЦПК, ст.85 КАС), які мають особливості щодо їх порядку призначення та проведення, тобто мають процесуальне значення. Однак, статус різновиду судових експертиз не передбачений Законом України «Про судову експертизу». Разом з тим ст. 4 Закону про судову експертизу встановлено, що правильність висновку судового експерта забезпечується можливістю призначення повторної експертизи, яка доручається іншому експерту, експертам.

Єдиний нормативно-правовий акт у цій сфері – наказ Міністерства юстиції № 53/5 від 08.10.1998 р. «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та судових досліджень та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [10]. Однак власне згаданий наказ не може бути джерелом кримінального процесуального законодавства (відповідно до ст. 1 КПК України).

На необхідності передбачити у КПК України та у Законі про судову експертизу положення щодо різновидів судових експертиз наголошують багато науковців і правників, а саме А.І. Лозовий та Е.Б. Сімакова-Єфремян [11], Л.Г. Бордюгов [12], Н.С. Трофименко [13], О.С. Саїнчин [14] та ін..

Ми приєднуємося до думки українських науковців, щодо внесення змін у відповідне законодавство для узгодженості норм права по статусу різновиду судових експертиз.

Виходячи з положень ст.ст. 242, 243, 244 КПК України, ст. 144 ЦПК України, ст. 81 КАС України та ст. 41 ГПК України, проведення експертизи може бути доручено відповідній державній експертній установі або конкретному експерту (експертам). Так, перелік суб'єктів судово-експертної діяльності визначається ст. 7 Закону про судову експертизу. Зокрема, судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи та у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. Однак, у ч. 3 ст. 7 Закону про судову експертизу містить виключне право проведення державними спеціалізованими установами проведення криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз. Разом з тим, такі обмеження відсутні у процесуальному законодавстві, що свідчить про наявні неузгодженості у сфері судово-експертної діяльності, які потребують вирішення.

Крім того, відповідно до ч. 2 ст. 243 КПК України «сторони захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкові». Однак, на сьогодні це право не може бути реалізоване, оскільки розпорядником тимчасово вилученого майна (доку-

ментів, речей, грошей тощо), яке може бути об'єктом експертизи, є слідчий, прокурор, інша уповноважена особа, чи під контролем слідчого судді чи суду (ст. 168, ст. 169 КПК України).

Для рішення цієї проблеми необхідно, на думку експертної спільноти, вносити зміни у діюче процесуальне законодавство та передбачити процедуру доступу експерта до об'єктів дослідження у разі самостійного залучення стороною захисту експертів на договірних умовах для проведення експертизи тимчасово вилученого майна.

Висновок експерта є одним із видів доказів, котрим можуть підтверджуватися або спростовуватися певні обставини, на які посилаються сторони. Тлумачення цього поняття надане у ст. 101, ст. 102 КПК України, ст. 66 ЦПК України, ст. 42 ГПК України, ст. 82 КАС України, ст. 515 Митний кодекс України. Зокрема ст. 101 КПК України встановлено, що висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи. Перелік основних складових змісту висновку експерта, серед яких пунктом зазначено, що у висновку повинно бути зазначено докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка визначено ст. 102 КПК України. Разом, з тим, у базовому законі про судову експертизу відсутні правочини стосовно висновку експерта та його складовий, що свідчить про наявні не узгодженості, які потребують усунення, шляхом внесення змін до закону про судову експертизу.

Крім того, в останні роки в Україні склалась практика, коли адвокат, слідчий, рідше суддя, не маючи жодних аргументів для спростування чи можливості поставити під сумнів висновок судової експертизи чи висновок експертного дослідження, використовують для цього негативну рецензію на цей висновок. Однак, жоден процесуальний закон не містить положень, на підставі яких учасники процесу могли б саме оскаржити конкретний висновок судової експертизи, скасувавши його, визнавши недійсним тощо. Питання оскарження також ніяк не врегульовані спеціальними нормативно-правовими актами у сфері судових експертиз, зокрема, Законом про судову експертизу.

За результатами перевірки та оцінкою висновку експерта суд може визнати його обґрунтованим і достатнім та покласти в основу рішення. Якщо висновок експерта є неповним, як зазначалось, суд може призначити додаткову експертизу, якщо у суду виникають сумніви у достовірності висновку експерта, він може призначити повторну експертизу.

Доцільно зауважити, що рецензія на висновки судових експертиз не є процесуальним документом, оскільки рецензент не несе ніякої, крім моральної, відповідальності за складену ним рецензію. Крім того, рецензія – це суб'єктивна думка рецензента, яка базується на певних об'єктивних даних, викладених у висновку судового експерта, що не надає достатніх

підстав для сумнівів у достовірності висновку експерта.

Про неправомірність застосування негативної рецензії на висновок експерта для його оскарження свідчить і зміст п. 20 Пленуму Вишого господарського суду України у Постанові «Про деякі питання практики призначення судової експертизи» № 4 від 23 березня 2012 р., у якому наведено, що «висновок судового експерта не є актом державного чи іншого органу і не може бути оскаржений в господарському суді, а тому судам слід відмовляти у прийнятті заяв про таке оскарження (в тому числі про визнання даного висновку недійсним) на підставі п. 1 ч. 1 ст. 62 ГПК України. Однак, учасник судового процесу може викласти господарському суду заперечення щодо висновку експерта, в тому числі й апеляційної інстанції, на загальних підставах у письмовій або в усній формі».

Аналогічна позиція міститься ухвали Верховного Суду України від 07 жовтня 2003 р. по справі № 18/478(03/158) про визнання недійсним висновку експерта. В цій справі судом було зазначено наступне: «Юридичним актом є офіційний письмовий документ державного чи іншого органу (посадової особи), виданий в межах його компетенції, визначеної законом, який має точно визначені зовнішні реквізити та породжує певні правові наслідки, створює юридичний стан, спрямований на регулювання суспільних відносин, має обов'язковий характер для суб'єктів цих відносин, поширює свою чинність на певний час, територію, коло суб'єктів. Як вбачається з матеріалів справи, оспорюваний висновок судового експерта є результатом практичної діяльності фахівця-оцінювача з визначених питань та не є актом державного чи іншого органу. Таким чином, господарські суди першої та апеляційної інстанції дійшли правильного висновку про непідвідомчість даного спору господарським судам і обґрунтовано припинили провадження у справі».

Вищенаведене надає нам можливість стверджувати, що висновок судового експерта не повинен бути визнаний недійсним через негативну рецензію на нього.

Разом з тим, на нашу думку, необхідно на законодавчому рівні вирішити питання щодо недопустимості використання рецензії на висновок експерта поза процедурою, передбаченою Порядком проведення рецензування висновків судових експертів та висновків експертних досліджень, затвердженого Наказом Мін'юсту 25.05.2015 № 775/5.

Ще одна проблема, яка вже тривалий час є предметом дискусії, це наявність у кримінальному процесуальному кодексі норм щодо відповідальності судового експерта за давання завідомо неправдивого висновку та за відмову від давання висновку без поважних причин і невиконання інших обов'язків (ст. 70 КПК України).

Про кримінальну відповідальність експерта за завідома неправдивий висновок і відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, йдеться і у ч. 1 ст. 171 ЦПК України, що кореспондується із вимогами ст. 4 Закону про судову експертизу, щодо відповідальності експерта. Разом з

тим, виходячи із того, що судовий експерт є процесуальною особою, попередження про її кримінальну відповідальність виділяє її серед інших процесуальних осіб, таких як дізнавач, слідчий, суддя, які не попереджаються про відповідальність за не-об'єктивне дізнання, досудове або судове слідство.

Слід зауважити, що ст. 384 КК України не містить прямої вказівки про кримінальну відповідальність експерта за давання ним неправдивого висновку на стадії підготовки справи до суду або під час проведення судового слідства у випадках, коли суддя (суд) призначив експертизу для проведення не в суді, а в експертній установі чи за іншим місцем знаходження об'єкта. Це дає підставу для неоднозначного сприйняття норми, що кримінальна відповідальність за завідомо неправдивий висновок у суді передбачена тільки за висновок, зроблений експертом під час судового розгляду в судовому засіданні [15, с. 101]. Тому, ми поділяємо позицію судових експертів практиків, а саме А.О. Полтавського, М.А. Прокопенко, С.С. Кириленко, що норми кримінального законодавства щодо відповідальності судового експерта потребують уточнення її положень щодо обстановки та часу вчинення злочину.

У випадках недовіри до висновків експерта, який не працює у державній спеціалізованій установі, сторони судового процесу (обвинувачення або захист) мають право, у відповідності до чинного законодавства, призначити повторну експертизу, що також є гарантією незалежності судового експерта та правильності його висновку.

### ВИСНОВОК

Результати дослідження питань з нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності в Україні свідчить про необхідність узгодження норм кримінально-, адміністративно-, господарсько- і цивільно- процесуального законодавства України щодо проведення судових експертиз; видів судових експертиз та діяльності окремих суб'єктів судово-експертної діяльності, визначення меж державного контролю у сфері судово-експертної діяльності шляхом прийняття нового закону про судово-експертну діяльність.

### Список використаних джерел

1. Прохоров-Лукін Г. Коментар щодо проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність» / Г. Прохоров-Лукін, Г. Авдеева // Юридична газета №1/2014, с.37-62
2. Грошевий Ю.М. Проблеми удосконалення законодавства, що регулює кримінально-процесуальну діяльність / Ю.М. Грошевий // Вісник Академії правових наук України. -2003. -№ 2-3. -С.686-698
3. Сімакова-Єфремян Е. Проблеми судово-експертної діяльності в нормах чинного законодавства України / Е.Сімакова-Єфремян // Право України. -2003. -№11. -С.99-10
4. Цимбал М.Л. До питання про вдосконалення експертної діяльності // Актуальні проблеми криміналістики: Матеріали міжнар. наук-практ. конф., м. Харків, 25-26 верес. 2003 р. / Ред. кол.: М.І. Панов

(голов. ред), В.Ю. Шепітько, В.О. Коновалова та ін. - Х.: Гриф, 2003. -С.242- 245

5. Кравченко А.А. Правовые и организационные проблемы регулирования судебно-экспертной деятельности / А.А. Кравченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки. - 2013.

6. Бараняк В.М. Проблеми підготовки судових експертів у вищих навчальних закладах України / В.М. Бараняк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка», 2014. – 801(2), – с. 229-233

7. Конституція України від 30.09.2016 р– [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

8. Закон України від 25.02.1994р. №4038-XII «Про судову експертизу» зі змінами та доповненнями – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/4038-12>

9. Пояснювальна записка от 30.03.2017 № 6264 до Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://search.ligazakon.ua/l\\_doc2.nsf/link1/GH4U000A.h tml](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH4U000A.h tml)

10. Наказ Міністерства юстиції № 53/5 від 08.10.1998 р. «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та судових досліджень та науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

11. Лозовий А.І. Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в проекті нового кримінального процесуального кодексу України / А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – Вип. 11. – С. 190–200

12. Бордюгов Л.Г. Проблеми проведення комплексних судових експертиз [Електронний ресурс] / Л.Г. Бордюгов // Образование и наука XXI века – 2010. – Режим доступу: [http://www.rusnauka.com/28\\_OINXXI\\_2010/Pravo/72380.do.c.htm](http://www.rusnauka.com/28_OINXXI_2010/Pravo/72380.do.c.htm).

13. Трофименко Н.С. Питання призначення та проведення деяких видів судових експертиз (за матеріалами узагальнення експертної практики) / Н.С. Трофименко // Вісник Академії митної служби України. Серія: Право. – 2013. – № 1 (10). – С. 107–112

14. Саїнчин С.О. Призначення комплексної експертизи при розслідуванні діттовбивства / С.О. Саїнчин // Держава та регіони. Серія: Право. – 2013. – № 2 (40). – С. 163–166

15. Полтавський А.О. Актуальні питання вдосконалення методичного забезпечення судово-експертної діяльності / А.О. Полтавський, М.А. Прокопенко, С.С. Кириленко // Криміналістика і судова експертиза. - 2013. – Вип. 58(2). – С. 167-169. – Режим доступу: [nbuv.gov.ua/UJRN/krise\\_2013\\_58\(2\)\\_31](http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58(2)_31).



КОВАЛКО

Наталія Миколаївна  
nnkovalko@gmail.com

УДК 347.735

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ДЕФІЦИТНОГО ФІНАНСУВАННЯ:  
ДИСКУСІЙНИЙ АСПЕКТTHEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS OF DEFICIENT FINANCING:  
DISCUSSION ASPECTк.ю.н., доцент, КНУ  
імені Тараса Шевченка

*Стаття присвячена визначенню поняття та місця «дефіцитного фінансування» у правовій та фінансовій сфері України. Автор визначає позитивні та негативні сторони вищезазначеного явища. Окреслюються проблеми та шляхи вирішення в умовах євроінтеграції України до ЄС.*

*Статья посвящена определению понятия и места «дефицитного финансирования» в правовой и финансовой сфере Украины. Автор определяет положительные и отрицательные стороны вышеупомянутого явления. Определяются проблемы и пути решения в условиях евроинтеграции Украины в ЕС.*

*The article is devoted to the definition of the concept and place of «scarce financing» in the legal and financial sphere of Ukraine. The author determines the positive and negative aspects of the above phenomenon. The problems and solutions are determined in the context of Ukraine's European integration into the EU.*

**Ключові слова:** дефіцит, дефіцитне фінансування, бюджетний дефіцит, кредит

**Ключевые слова:** дефицит, дефицитное финансирование, бюджетный дефицит, кредит

**Keywords:** deficit, scarce financing, budget deficit, credit

## ВСТУП

Бюджетний дефіцит виникає внаслідок багатьох причин об'єктивного і суб'єктивного характеру. Найчастіше - через неможливість мобілізувати необхідні доходи в результаті спаду темпів виробництва, низької продуктивності праці та інших причин, що викликають нестабільність економіки, зниження ефективності виробництва тощо. Причиною бюджетного дефіциту також може бути і зростання витрат без урахування фінансових можливостей держави, в недостатній доцільності та ефективності витрат.

Високий рівень витрат невикористаного характеру (військові витрати, утримання адміністративного апарату, покриття збитків підприємств та ін.) також призводить до «поїдання» бюджетних коштів, а не до множення суспільного надбання. Негативний вплив на збалансованість бюджету надають інфляція, розхищення грошового обігу і системи розрахунків, нерациональна фіскальна та грошово-кредитна політика.

В ідеалі загальна сума урядових доходів повинна покривати суму витратних статей держбюджету. У тому випадку, якщо витрати бюджету дорівнюють доходам, бюджет вважається збалансованим, якщо доходи перевищують видатки, має місце профіцит державного бюджету; коли ж витрати перевищують доходи, – то спостерігається дефіцит державного бюджету. Аналіз дефіцитного фінансування, як одного з найпоширеніших у ХХІ ст. є надзвичайно актуальним, особливо для сучасної української держави. Питання щодо раціональності цього способу фінансування обговорюються вже багато років, проте, так і

досі не знайдено єдиної думки, яку ми могли б назвати – істиною.

Основи систематичного дослідження питань взаємозумовленості державних запозичення і економічного зростання закладені в працях А. Сміта, О. Бланшар, Е.Я. Бреґеля, а також Дж. М. Кейнса і його послідовників, Р. Барро, Е. Прескота, Ф. Кідланд.

**МЕТА РОБОТИ** полягає у визначенні місця «дефіцитного фінансування», позитивні та негативні сторони цього явища в умовах євроінтеграції.

## МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною основою є аналіз міжнародних та національних доктринальних праць вчених-юристів, наукові праці, публікації та монографічні дослідження.

## РЕЗУЛЬТАТИ

Суперечка про допустимість державного боргу почалася ще в 18-19 ст. До 30-х рр. 20 ст. панувало уявлення про необхідність збалансованого бюджету і про державний борг, як про тягар для майбутніх поколінь.

Найбільш відомим прикладом оцінки ролі державної заборгованості представниками класичної політекономії може служити робота Адама Сміта «Дослідження про причини і природу багатства народів» (1776 р.). У цій роботі Адам Сміт вкрай негативно оцінював практику кредитного фінансування державних витрат, так як вона, на його думку, зменшує багатство нації, одночасно посилюючи податковий тягар і значно перешкоджаючи накопиченню капі-

талу. «Політика державної заборгованості поступово послаблювала кожну державу, яка нею скористалася. Там, де державний борг одного разу перевищив певний рівень, майже ніколи не вдавалося, наскільки мені відомо, його справедливим чином погасити» [15, с. 125], писав Адам Сміт. Його прихильником також виступав Д. Рікардо, який категорично висловлювався проти фінансування державних витрат за рахунок державних запозичень.

Праця М. Фельдштайна досліджує питання того, якою має бути пропорція між податками і державними запозиченнями у питанні фінансування зазначеного обсягу державних фінансів. У своїй роботі М. Фельдштайн показує, що додатковий приріст боргу може бути урівноважений невеликим зростанням податкових ставок. Автор також говорить про те, що постійне збільшення державних витрат не може фінансуватися за рахунок постійного збільшення державного боргу [7].

Аналізуючи роботи представників класичної політичної економії, можна зробити висновок, що податки і державні запозичення колись розглядали, як зло, з яких податки - зло найменше. Зростання державної заборгованості несло з собою, на їхню думку, багаторазове збільшення споживчого попиту, що в умовах економіки повної зайнятості неминуче веде до інфляційного підвищення цін.

З такою аргументацією можна погодитися, зазначивши при цьому, що подібний підхід до оцінки ролі державних запозичень, як інструменту покриття дефіциту бюджету загострює увагу тільки на негативних проявах, знижуючи позитивне значення цього фінансового інструменту.

Ідеї протилежної позитивної спрямованості по відношенню до державних запозичень розвивали представники німецької історичної школи на чолі з Адольфом Вагнером, які визнавали державну діяльність, як переважно продуктивну, а фінансування державних витрат за рахунок позик не тільки схвалювали, але і рекомендували.

Розвиток теорії державного боргу після кризи 30-х років ХХ ст. пов'язане з працею Джона Мейнарда Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.), в якій був теоретично обґрунтований і виправданий дефіцит бюджету і державний борг. Відповідно до теорії Дж. Кейнса в силу дії «основного психологічного закону», макроекономічна рівновага встановлюється на рівні обмеженого обсягу виробництва, який не забезпечує повної зайнятості, і як наслідок скорочує споживання [13, с. 127].

Цей метод запропонований і розроблений англійським економістом Д.М. Кейнсом, був підхоплений і широко використаний в провідних промисловорозвинених країнах, як один з важливих засобів регулювання економіки в повоєнні роки.

У якості одного із заходів, що сприяють вирішенню цієї проблеми, Кейнс пропонував стимулювати споживання додатковими державними витратами за рахунок запозичення державою надлишкових заощаджень приватного сектора. На його думку, першочергове значення має сам факт додаткових витрат, його мультиплікаційний ефект.

Однак, поняття «бюджетного дефіциту» має різне трактування серед науковців, саме тому необхідно проаналізувати деякі з них. Зокрема, В. Федосов, В. Опарін і С. Львовчкін вважають, що «...під бюджетним дефіцитом, незалежно від того, як його визначають, розуміють перевищення видатків над власними доходами держави, що надійшли на постійній основі» [16, с. 93].

С. Ковальчук та І. Форкун розглядають бюджетний дефіцит як «перевищення видатків над постійними доходами бюджету, якими є податки і обов'язкові платежі, що згідно з бюджетною класифікацією віднесені до доходів бюджету». На переконання Ц. Огня, наявність «дефіциту свідчить про перевищення попиту в здійсненні видатків над пропозицією держави з мобілізації доходів бюджету. Профіцит бюджету є свідченням перевищення пропозиції держави в мобілізації доходів бюджету над попитом у здійсненні видатків у процесі виконання зобов'язань держави» [14, с. 83].

У наш час вироблено кілька теоретичних підходів у галузі дефіцитного фінансування бюджету. Серед них виділяються так званий традиційний підхід, що формується в рамках неокласичного напрямку, а також теорія «оптимальних державних фінансів», запропонована в роботі Р. Барро, заснована на відомій «еквівалентності Рікардо» [3, с. 940-947].

Політика державних запозичень впливає на економіку, як в короткостроковому, так і в довгостроковому періоді. Якщо держава формує бюджет з дефіцитом, зберігаючи поточний рівень витрат і знижуючи оподаткування, то, згідно «традиційному» поняттю про державний борг, така політика буде сприяти зростанню добробуту. Це пояснюється тим, що зниження оподаткування буде супроводжуватися збільшенням поточних доходів економічних агентів, підвищенням їх споживання і зростанням сукупного попиту на товари і послуги.

Інша інтерпретація «еквівалентності Рікардо» була запропонована Робертом Барро. Дотримуючись запропонованої ним класифікації, власне проблему управління державним боргом можна розглядати в трьох аспектах. Якщо виконуються всі умови рікардіанської еквівалентності, то спосіб фінансування державних витрат за рахунок податків і емісії боргу не впливає на структуру споживання агентів, динаміку цін, ставок відсотка та ін., тому питання про управління державним боргом втрачає будь-який сенс [3, с. 940-947].

Якщо податки носять спотворений характер (наприклад, пропорційні податки на доходи або споживання), то для забезпечення оптимального податкового навантаження необхідно враховувати тимчасову структуру податкових виплат.

Рікардінська теорія еквівалентності є твердженням про те, що спосіб фінансування державних витрат не має значення. Якщо бути більш точними, то вибір між одноразовим стягненням податків і випуском державних облігацій для фінансування витрат держави не впливає ні на споживання домогосподарств, ні на формування капіталу.

Основним результатом застосування відповідних моделей є феномен згладжування податкових ставок

у часі і фінансування пікових «сплесків» державних витрат за рахунок емісії боргу.

Традиційно в економічній теорії проблему оптимального управління державним боргом розглядають головним чином в рамках двох типів моделей: рівноважної моделі динамічного оподаткування, що передбачає максимізацію функції добробуту репрезентативного споживача, і моделі з безпосередньою мінімізацією функції соціальних витрат.

З практичної точки зору, крім цих двох груп функцій, також можна виділити два типи цільової функції органу, що відповідає за управління боргом: мінімізація бюджетного ризику, по можливості, з мінімальною вартістю обслуговування боргу і мінімізація вартості обслуговування.

Розглядаючи першу цільову функцію, слід зазначити той факт, що мінімізація бюджетного ризику домінує над необхідністю мінімізації вартості обслуговування державного боргу.

А. Міссаль продемонстрував, що політика мінімізації бюджетного ризику включає не тільки традиційний ризик рефінансування, а й ризики, викликані макроекономічними шоками. Більше того, якщо очікувані прибутковості державних цінних паперів відображають виняткове співвідношення «ризик-прибутковість», уряд повинен дбати тільки про мінімізацію ризику [8, с. 213].

В умовах ринкової економіки ступінь фінансового здоров'я держави і його перспективи визначаються, перш за все, станом державного бюджету, величиною його дефіциту, а також величиною державного боргу - агрегованої характеристики цього дефіциту.

Основне призначення державного боргу – бути інструментом регулювання економіки. Ця функція досягається за допомогою вирішення двох завдань: фіскальної – отримати фінансові кошти для потреб держави і регулюючої - використовувати ці кошти для стабілізації економіки і стимулювання її зростання [12, с. 63].

Подвійна природа державного боргу, що визначається його цільовим призначенням, обумовлює суперечливий вплив державної заборгованості на економіку – стимулюючий і дестабілізуючий. Звідси виникає необхідність регулювання державного боргу та визначення кордонів, щоб зняти його дестабілізуючий вплив на економіку. Від методів регулювання державного боргу залежить, чи буде державна заборгованість тягарем або стимулом для економічного розвитку.

Реальний тягар державної заборгованості можна зменшити за допомогою непопулярного заходу – підвищення рівня інфляції, проте це може привести до підриву довіри держави, як позичальника.

Ф. Модільяні [9], Р. Масгрейв [10] і В. Вікрам [11] представили метод «сукупних інвестицій» («aggregate investment approach»), в якому спробували врахувати різні структурні зміни між споживанням і накопиченням у результаті фінансування витрат. Модель показує, що результатом конкуренції держави і приватного сектора на фінансовому ринку стає витіснення інвестицій, тобто на рівні державних витрат спостерігається зниження інвестиційних вкладень в економіку. Це призводить до зменшення обсягів

загального сукупного основного капіталу і зниження рівня добробуту суспільства в майбутньому. У результаті спостерігається обтяження майбутніх поколінь у вигляді державного боргу, що не характерно в разі податкового фінансування.

В економічній науці є ряд робіт, які обґрунтовують факт того, що боргове фінансування зростаючих державних витрат є більш сприятливим для уряду, ніж підвищення податків. Прихильники цієї ідеї – А. Доунс [6], Дж. Б'юкенен і Г. Таллок [4] – стверджували, що політики намагаються бути раціональними в своїх рішеннях, тому розглядали політичну діяльність як синонім підприємницької. Політичний діяч, орієнтований на максимізацію свого прибутку, буде по можливості проводити таку бюджетну політику, яка сприяє реалізації його цілей. Діяльність політиків спрямована на залучення нових голосів виборців через фінансування певних соціально-економічних програм. Державні витрати будуть збільшуватися до того обсягу, при якому граничні витрати (виміряні як кількість втрачених голосів виборців) не врівноважуються граничним доходом (виміряним як кількість придбаних голосів виборців), а подальше їх збільшення буде пов'язано з втратою голосів виборців [1]. Таким чином, аналізуючи борг і податки з точки зору джерел фінансування державних витрат, необхідно також мати на увазі політико-економічну компоненту кожного з цих інструментів. У результаті уряд буде нарощувати дефіцит бюджету, побоюючись втрати підтримки і голосів виборців.

Ф. Балассоне [2] і Д. Франко відзначили, що з метою фінансування бюджетного дефіциту уряду може бути можливість збільшувати податкові ставки і тим самим надходження до бюджету. Але дослідники прийшли до висновку про те, що на нескінченному тимчасовому обрії така політика не сприяє стабільності державних фінансів. Тому найважливішою умовою визначення стійкості державних фінансів є обмеження зростання ставок по податках і зборах.

Варто зауважити, що до боргового фінансування країни вдаються частіше, але його наслідки неоднозначні, оскільки державні запозичення схильні до більшого числа ризиків. У разі фінансування дефіциту за рахунок позик на ринках капіталу вплив державного боргу буде залежати від стану економічної кон'юнктури, а також від характеристик боргових зобов'язань.

Слід окремо зазначити, про вплив дефіцитного фінансування на економічний приріст держави. Ефекти боргової політики уряду на економіку мають різні наслідки в короткостроковому і довгостроковому періодах. Відповідно до неокласичної точки зору, розміщення державних запозичень у короткостроковому і довгостроковому періодах мають протилежні ефекти: збільшення державних запозичень справляє стимулюючий ефект на сукупний попит і валовий випуск у короткостроковому періоді і провокує витіснення національних заощаджень, скорочення запасу капіталу і темпів випуску в довгостроковій перспективі.

Кардинальної точкою зору на використання позикових коштів є ідеї О. Бланшара і П. Кругмана. Вони стверджують, що позбавлення від державної заборго-

ваності має лише позитивні наслідки для економічного зростання і вважають нарощування державної заборгованості абсолютно неефективними діями, у яких спостерігаються лише негативні наслідки. Їх точку зору підтримують також інші юристи та економісти. При цьому в якості основного каналу цього негативного впливу на тривалому часовому проміжку більшість теоретичних і емпіричних робіт виділяють зростання довгострокових процентних ставок, що призводить до витіснення приватних інвестицій державними [5].

У роботі Адама і Бевало (2005) аналізуються панельні дані по 45 країнах, що розвиваються, на предмет оцінки взаємозв'язку обсягів державного боргу і економічним зростанням. Результати свідчать про позитивний взаємозв'язок між двома показниками при невисокому рівні державної заборгованості. У той же час, наявність високого рівня державного боргу негативно відбивається на фінансовій позиції держави, приводячи до погіршення макроекономічної динаміки.

Отже, резюмуючи, зазначимо, що дискусія з приводу дефіцитного фінансування є надзвичайно широкою і непримиримою. Більшість авторів сходяться на думці, що державний борг є негативним фактором і при довготривалій перспективі може призвести до вкрай поганих наслідків для економічної ситуації в державі. Проте позитивний аспект дефіцитного фінансування також присутній у практиці фінансової діяльності держави, хоча головним є те, щоб держава сприймала дефіцитне фінансування виключно у якості короткострокової діяльності, а не як фактор маніпуляції.

#### Список використаних джерел

1. Abrams, Burton A. Dougan William R. The effects of constitutional restraints on government spending / Public choice. 1986, V. 49.
2. Balassone F., Franco D. Assessing fiscal sustainability: a review of methods with a view to EMU / Banca d'Italia. 2000.
3. Barro R. On Determination of the Public Debt. – Journal of Political Economy, 1974.
4. Buchanan J.M. G. Tullock. The calculus of consent / Ann Arbor. 1962.
5. Diamond P.A. 1965. National debt in a neoclassical growth model. The American Economic Review 55(5) Modigliani F. 1961.
6. Downs A. An economic theory of democracy / New York. 1957.
7. Feldstein M. Debt and taxes in the theory of public finance / National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 1433. August 1984.
8. Missale A. Public Debt Menegement. New York: Oxford University Press, 1999.
9. Modigliani F. Long run implications of alternative fiscal policy and the burden of national debt / Economic Journal. 1961, V. 71.
10. Musgrave R.A. Theorie der öffentlichen Schuld / Gerieff, Wilhelm: Neumark, Fritz. Handbuch der Finanzwissenschaft. Bd.3. Tübingen. 1958.
11. Vickrey W. The burden of public debt, Comment / American Economic Review. 1961, V. 51.
12. Вавилов А., Ковалишин Е. Принципы государственной долговой политики. // Вопросы экономики. – 2001, №8
13. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. В книге «Антология экономической классики» в 2-х томах. Т. 2 – М.: Эконом, 1992.
14. Огонь Ц.Г. Доходи бюджету України: теорія і практика / Ц.Г. Огонь. – К.: Київ. нац. економ. ун-т, 2003. – 579 с.
15. Смит Адам. Исследование о причинах и природе богатства народов. М., Соцэкгиз, 1962.
16. Федосов В. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовичкін / за наук. ред. В. Федосова. – К.: Київ. нац. економ. ун-т, 2002. – 387 с.

ЛОХМАН

Наталя Володимирівна  
aleks.lokhman@gmail.comк.е.н., доцент, Донецький  
національний університет  
економіки і торгівлі імені  
Михайла Туган-Барановського

УДК 658.65:005.4

КОНСОЛІДАЦІЯ БІЗНЕС-ПРОЦЕСІВ В РАМКАХ ІННОВАЦІЙНОЇ  
ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

## FIELD OF INNOVATIVE ACTIVITY OF THE ENTERPRISE

*У статті розглянуто сутність консолідації бізнес-процесів в рамках інноваційної діяльності підприємства, визначено види та зміст консолідованих бізнес-процесів, зазначено, що бізнес-процеси мають відповідати на визначені питання щодо реалізації інноваційної діяльності на підприємстві.*

*В статье рассмотрена сущность консолидации бизнес-процессов в рамках инновационной деятельности предприятия, определены виды и содержание консолидированных бизнес-процессов, указано, что бизнес-процессы должны ответить на определенные вопросы при реализации инновационной деятельности на предприятии.*

*The article considers the essence of consolidation of business processes within the framework of innovation activity of the enterprise, defines the types and contents of consolidated business processes, states that business processes must answer certain questions regarding the implementation of innovation activity at the enterprise.*

**Ключові слова:** інноваційна діяльність, консолідація, бізнес-процеси

**Ключевые слова:** инновационная деятельность, консолидация, бизнес-процессы

**Keywords:** innovation activity, consolidation, business processes

## ВСТУП

Інноваційна діяльність сьогодні виступає рушійною силою розвитку будь-якої господарюючої системи, адже вона забезпечує впровадження НТП у практику діяльності підприємства, сприяє формуванню конкурентоспроможності підприємства, і, як наслідок, - впливає на підвищення ефективності його діяльності.

Сучасні технології бізнесу характеризуються високою динамічністю, пов'язаною з постійно змінюваними потребами ринку, орієнтацією виробництва товарів і послуг на індивідуальні потреби замовників і клієнтів, неперервним вдосконаленням технічних можливостей та загостренням конкуренції. В таких умовах в управлінні підприємствами відбувається зміщення акцентів з управління використанням окремих ресурсів на організацію динамічних бізнес-процесів [1].

Бізнес-процеси на підприємстві є різноманітними за напрямом, змістом, структурою, призначенням тощо, але усі вони мають бути задіяними при здійсненні інноваційної діяльності.

Тому сьогодні є необхідність застосовувати такий підхід до інноваційної діяльності, який би мав консолідувати усі задіяні бізнес-процеси на підприємстві.

На будь-якому підприємстві протікають бізнес-процеси, але як показує бізнес-аналіз на сьогоднішній день єдина класифікація бізнес-процесів за їх складом відсутня, що пояснюється тим, що кожна органі-

зація в залежності від розміру, ринкової направленості діяльності, широти розгляду проблеми, задач досліджень має притаманний тільки їй набір бізнес-процесів [2].

Різні автори (О. Мирошніченко, Л.О. Денисенко, О.А. Лисенко, Д.Е. Козенков, В.Є. Командровська, О.Ю. Морозенко, Л.І. Дмитришин, Чернобай Л.І. та ін.) приділяли увагу характеристиці бізнес-процесів на підприємстві.

Так, автор Лисенко О.А. в статті «Класифікація бізнес-процесів на промислових підприємствах: теоретичні аспекти» наводить основні класифікації бізнес-процесів за ознаками та видами процесів на підприємствах; проводить теоретичне дослідження класифікацій бізнес-процесів промислового підприємства [3].

Автор Д.Е. Козенков також розглядає сутність бізнес-процесів, визначає їх типи та методологію їх проектування [4].

Автори В.Є. Командровська, О.Ю. Морозенко розглядають функціонування організації сучасного виробничого процесу підприємства як сукупності окремих взаємозв'язаних бізнес-процесів, пропонують визначення та групування методів їх удосконалення та своєчасного впровадження в залежності від зміни умов виробничих відносин і зовнішнього середовища [5].

В роботі Дмитришина Л.І. «Методологічні підходи до моделювання бізнес-процесів підприємства»

проаналізовано теоретичні засади та особливості бізнес-процесів підприємства, наведено характеристику методологічних підходів до моделювання бізнес-процесів, що дозволить з використанням сучасних технологій обробки інформації підвищити оперативність й ефективність економічного аналізу [6].

Таким чином, усі проаналізовані публікації містять характеристику сутності та видів бізнес-процесів на підприємстві, їх групування та моделювання, але питання визначення змісту бізнес-процесів в рамках інноваційної діяльності підприємства в дослідженій літературі відсутні.

**МЕТА РОБОТИ** полягає у визначенні видів і змісту консолідованих бізнес-процесів в рамках інноваційної діяльності підприємства.

#### МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet.

При проведенні дослідження використано методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення бізнес-процесів в рамках інноваційної діяльності підприємства.

#### РЕЗУЛЬТАТИ

Термін «консолідація» походить від латинського слова consolidation, що означає об'єднання, спільність, сумісність тощо і являє собою один із способів систематизації, у процесі якого декілька актів об'єднуються в одному документі [7].

Ми вважаємо, що консолідація бізнес-процесів в рамках інноваційної діяльності, – це об'єднання (спільність, сумісність) різних за змістом бізнес-процесів на підприємстві, які забезпечують реалізацію інноваційної діяльності на підприємстві (табл. 1).

Таблиця 1

#### Зміст консолідованих бізнес-процесів підприємства в рамках інноваційного процесу

[складено на основі [8]]

| Види бізнес-процесів |             | Які питання вирішують | Зміст бізнес-процесів в рамках інноваційної діяльності                                                                                                                                                                |
|----------------------|-------------|-----------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| Функціональні        | НДДКР       | Яким чином?           | Сукупність процесів із пошуку нових ідей, їх тестування, реалізації та комерціалізації                                                                                                                                |
|                      | Виробництво |                       | Бізнес-процеси, фокусом здійснення яких є налагодження виробництва інноваційної продукції, що має споживчу цінність для клієнта                                                                                       |
|                      | Фінанси     |                       | Бізнес-процеси (процедури), які пов'язані із фінансовими потоками інноваційної діяльності всередині та за межами організації                                                                                          |
|                      | Маркетинг   |                       | Група бізнес-процесів, які в сукупності формують інноваційну позицію компанії на ринку, взаємовідносини з клієнтами та цільовою аудиторією.                                                                           |
| Управлінські         |             | Хто?                  | Процеси, які охоплюють весь комплекс функцій управління інноваційною діяльністю на рівні кожного бізнес-процесу й бізнес-системи загалом                                                                              |
| Стратегічні          |             | Навіщо?               | Бізнес-процеси розвитку, що виконуються з метою перенесення змін зовнішнього і внутрішнього середовища у стратегію інноваційної діяльності підприємства                                                               |
| Інформаційні         |             | Чому?                 | Бізнес-процеси організації функціонування інформаційних потоків організації, ключова функція яких -забезпечувати процес управління інноваційною діяльністю актуальною, достовірною та релевантною інформацією.        |
| Інвестиційні         |             | Скільки?              | Сукупність процесів, які мають на меті актуалізацію і інвестиційну підтримку інноваційної діяльності підприємства.                                                                                                    |
| Логістичні           |             | Де? Куди? Звідки?     | Сукупність процесів трансформації вхідних ресурсів у вихідні результати за рахунок технології виробництва/надання послуг; процеси доставки продукції/послуг до клієнтів. Організації в рамках інноваційної діяльності |
| Ресурсні             |             | За рахунок чого?      | Сукупність процесів, які зорієнтовані на ефективне та раціональне використання ресурсів підприємства.                                                                                                                 |
| Реінжиніринг         |             | Коли?                 | Процеси інжинірингу та реінжинірингу управлінських систем в рамках інноваційної діяльності з метою підвищення її ефективності.<br>Реорганізація управління підприємством для впровадження змін в управлінську систему |

Як видно з табл. 1, в інноваційній діяльності на підприємстві задіяні ряд бізнес-процесів, а саме: функціональні (НДДКР, виробництво, фінанси, маркетинг); управлінські, стратегічні, інформаційні, логістичні, ресурсні, реінжиніринг. Ці бізнес-процеси мають відповісти на важливі питання щодо реалізації інноваційної діяльності на підприємстві (яким чином?, хто?, навіщо?, чому?, скільки?, де? куди? звідки?, за рахунок чого?, коли?). Усі ці бізнес-процеси консоліднуються задля безперервної результативної інноваційної діяльності.

### ВИСНОВКИ

Консолідація бізнес-процесів в рамках інноваційної діяльності – це об'єднання (спільність, сумісність) різних за змістом бізнес-процесів на підприємстві (функціональних; управлінських, стратегічних, інформаційних, логістичних, ресурсних, реінжиніринг), які забезпечують реалізацію інноваційної діяльності на підприємстві.

Перспективами подальших досліджень є визначення взаємозв'язку та логічної послідовності консолідованих бізнес-процесів в рамках інноваційної діяльності підприємства..

### Список використаних джерел

1. Мирошниченко О. Инновационная активность промышленных предприятий Украины: состояния и тенденции / О. Мирошниченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, серія «Економіка», 2013. - 10(151). - С.78-82
2. Денисенко Л.О. Концептуальні засади класифікації бізнес-процесів, як основи формування бізнес-системи організації / Л.О. Денисенко, С.Є. Шацька // Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка", 2012. - №11. [Електронний ресурс] – Режим доступу <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=8&y=2012>
3. Лисенко О.А. Класифікація бізнес-процесів на промислових підприємствах: теоретичні аспекти / О.А. Лисенко // Університетські наукові записки. – 2013. – № 2. – С. 190-197. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap\\_2013\\_2\\_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2013_2_29)
4. Козенков Д.Е. Проективання бізнес-процесів як основа створення архітектури підприємства / Д.Е. Козенков // Вісник СумДУ. Серія Економіка, 2011. - №3. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/23285>
5. Командровська В.Є. Бізнес-процеси підприємства: сутність та методи удосконалення / В.Є. Командровська, О.Ю. Морозенко. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/PPEI/article/view/325>
6. Дмитришин Л.І. Методологічні підходи до моделювання бізнес-процесів підприємства / Л.І. Дмитришин // Моделювання регіональної економіки. – 2011. – № 1. – С. 3-9. [Електронний ресурс] – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre\\_2011\\_1\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre_2011_1_3)
7. Гетьман Є. Консолідація як форма систематизації законодавства України / Є. Гетьман // Вісник Національної академії правових наук України, 2015. – № 3 (82). – С.21-28
8. Чорнобай Л.І. Бізнес-процеси підприємства: класифікація та структурно-ієрархічна модель / Л.І. Чорнобай, О.І. Дума, 2015 // Економічний аналіз, 2015. - Том 22. - № 2.



ПОШИВАЛОВА

Олена Володимирівна

elenaposhivalova1956@gmail.com

УДК [620.92:338.45] (447)

ЗАСТОСУВАННЯ ЕКОНОМЕТРИЧНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ДО  
ПРОГНОЗУВАННЯ ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ УКРАЇНИAPPLICATION OF ECONOMETRIC MODELING FOR FORECASTING  
EXPORT AND IMPORT OF UKRAINE

канд. фіз.-мат. наук, доцент,  
Дніпровський національний  
університет імені Олеся  
Гончара

*На основі кореляційного, регресійного аналізу запропонована методика побудови багатовимірної економетричної моделі прогнозування експорту та імпорту. За допомогою необхідної і достатньої умов, була встановлена ідентифікація кожного з рівнянь системи. Побудована модель дозволяє отримати прогноз тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України.*

*На основании корреляционного, регрессионного анализа предлагается методика построения многомерной эконометрической модели прогнозирования экспорта и импорта. С помощью необходимой и достаточных условий, была установлена идентификация каждого из уравнений системы. Построенная модель позволяет получать прогноз тенденции развития внешней торговли Украины.*

*On the basis of correlation, regression analysis a multivariate econometric model of export and import forecasting is constructed. With the help of necessary and sufficient conditions, the identification of each of the equations of the system was established. The constructed model allows obtaining a forecast of the development of foreign trade of Ukraine.*

**Ключові слова:** макроекономічні прогнози, параметри критеріїв, незалежні змінні, екзогенні та ендогенні змінні, приведена та структурна форма моделі

**Ключевые слова:** макроэкономические прогнозы, параметры критериев, независимые переменные, экзогенные и эндогенные переменные, приведенная и структурная форма модели

**Keywords:** macroeconomic forecasts, parameters of criteria, independent variables, exogenous and endogenous variables, reduced and structural form of the model

## ВСТУП

Економіка будь-якої країни взаємозалежна із економіками інших країн за допомогою механізмів зовнішньої торгівлі. Розміри експорту і імпорту впливають на внутрішні ціни, обмінні курси національних валют, процентні ставки, об'єми сукупного попиту, ВВП, рівень зайнятості тощо та в цілому сприяють макроекономічній рівновазі.

Для України важливість зовнішньої торгівлі пов'язана із сильною залежністю економіки від експорту сировинних ресурсів. Сировинна спрямованість вітчизняної промисловості пояснює надзвичайно високу залежність як українського експорту від міжнародних товарних ринків, так і економіки України в цілому. Негативним фактором розвитку зовнішньої торгівлі у теперішній час є низька конкурентоспроможність вітчизняних товарів і послуг внаслідок їхньої високої собівартості. У зв'язку із цим на передній план виступає необхідність побудови науково обґрунтованих прогнозів показників зовнішньоекономічної діяльності України [1-2].

Проблема макроекономічних прогнозів завжди привертала до себе велику увагу світових економістів, тому що макроекономічне прогнозування є

важливим інструментом для проведення та моніторингу економічної політики кожної країни. Досить точна оцінка економічного росту, інфляції, безробіття та інших показників у майбутні періоди дозволяє вчасно приймати ті або інші заходи, здійснювати більш ефективно регулювання економіки.

Об'єктом статистичного вивчення в економіці є складні системи. Вимірювання тісноти зв'язків між змінними, побудоване на дослідженні ізольованих рівнянь регресії недостатньо для дослідження таких систем і пояснення механізму їх функціонування. При використанні окремих рівнянь регресії в більшості випадків передбачається, що аргументи (фактори) можна змінювати незалежно один від одного [3-4].

Однак це припущення є дуже грубим, оскільки зміна однієї ознаки, як правило, не може відбуватися при абсолютній незмінності інших. Отже, окремо взяті рівняння множинної регресії не може характеризувати істинний вплив окремих ознак на варіацію результуючої змінної. Саме тому в останні десятиліття в економічних, біометричних і соціологічних дослідженнях важливе місце зайняла проблема опису структури зв'язків між змінними системою так званих одночасних або структурних рівнянь [5].

## МЕТА РОБОТИ

Метою даної роботи є побудова багатовимірної економетричної моделі експорту та імпорту. Об'єктом дослідження виступає система показників, що характеризує зовнішню торгівлю України.

## МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. При проведенні дослідження використано методи кореляційного, регресійного аналізу.

## РЕЗУЛЬТАТИ

Методика розробки запропонованої економетричної моделі складається з чотирьох етапів.

**На першому етапі** збираються первинні дані (у % до попереднього року з 1995 по 2016 рр.) [6-9] для наступних показників:

- ендегенні змінні:  $y_1$  – експорт у країни СНД;  $y_2$  – експорт в інші країни;  $y_3$  – імпорт із країн СНД;  $y_4$  – імпорт із інших країн;

- екзогенні змінні:  $x_2$  – продукція промисловості;  $x_3$  – продукція сільського господарства;  $x_4$  – інвестиції в основний капітал;  $x_5$  – перевезення вантажів;  $x_6$  – оборот роздрібною торгівлі;  $x_7$  – індекси цін виробників промислової продукції;  $x_8$  – індекси споживчих цін (6-9).

**На другому етапі** проводиться початковий аналіз вибірових даних на їх однорідність та підпорядкування нормальному розподілу.

**На третьому етапі** для складання системи рівнянь моделі на основі кореляційного аналізу одержана матриця, що представлена у табл. 1.

Таблиця 1

Кореляційна матриця для обраної системи показників

| Показники | $x_2$ | $x_3$ | $x_4$ | $x_5$ | $x_6$ | $x_7$ | $x_8$ | $y_1$ | $y_2$ | $y_3$ | $y_4$ |
|-----------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
| $x_2$     | 1,00  |       |       |       |       |       |       |       |       |       |       |
| $x_3$     | 0,16  | 1,00  |       |       |       |       |       |       |       |       |       |
| $x_4$     | -0,10 | 0,34  | 1,00  |       |       |       |       |       |       |       |       |
| $x_5$     | 0,83  | 0,30  | 0,14  | 1,00  |       |       |       |       |       |       |       |
| $x_6$     | 0,73  | 0,32  | 0,06  | 0,84  | 1,00  |       |       |       |       |       |       |
| $x_7$     | -0,33 | -0,15 | -0,22 | -0,47 | -0,42 | 1,00  |       |       |       |       |       |
| $x_8$     | -0,37 | -0,19 | -0,20 | -0,49 | -0,45 | 0,98  | 1,00  |       |       |       |       |
| $y_1$     | 0,63  | 0,31  | -0,09 | 0,58  | 0,65  | 0,20  | 0,12  | 1,00  |       |       |       |
| $y_2$     | 0,54  | 0,36  | -0,12 | 0,46  | 0,44  | 0,33  | 0,25  | 0,73  | 1,00  |       |       |
| $y_3$     | 0,61  | 0,30  | -0,15 | 0,53  | 0,60  | 0,30  | 0,21  | 0,95  | 0,83  | 1,00  |       |
| $y_4$     | 0,34  | 0,09  | -0,15 | 0,32  | 0,43  | 0,57  | 0,54  | 0,77  | 0,77  | 0,84  | 1,00  |

Проведення кореляційного аналізу на етапі обробки даних дозволяє обмежити коло використаних показників, вибрати для подальшого аналізу такі, що відбивають вплив основних факторів на динаміку експортно-імпортних змін, при цьому необхідно також вирішувати задачу виключення мультиколінеарності.

Як бачимо з табл. 1, між обраними показниками є варіації зв'язків, що відрізняються між собою за направленістю та силою впливу. Результати кореляційного аналізу дозволили запропонувати для подальшого аналізу наступну систему економетричних рівнянь (структурну форму моделі):

$$\begin{cases} y_1 = a_1 + b_{12}x_2 + b_{15}x_5 + b_{13}x_6 + b_{14}y_2 + b_{15}y_3 + b_{16}y_4; \\ y_2 = a_2 + b_{21}x_1 + b_{22}x_7 + b_{23}y_3 + b_{24}y_4; \\ y_3 = a_3 + b_{31}x_1 + b_{32}x_4 + b_{34}y_2 + b_{35}y_4; \\ y_4 = a_4 + b_{41}x_7 + b_{42}x_8 + b_{43}y_1 + b_{44}y_2 + b_{45}y_3. \end{cases} \quad (1)$$

**На четвертому етапі** перевіряється необхідна умова ідентифікації для рівнянь моделі.

В даному випадку кожне з чотирьох рівнянь є

ідентифікованим, тому вся система також є ідентифікованою.

Наведена форма моделі має наступний вигляд:

$$\begin{cases} y_1 = A_1 + A_{11}x_1 + A_{12}x_2 + \dots A_{16}x_6 + U_1; \\ y_2 = A_2 + A_{21}x_1 + A_{22}x_2 + \dots + A_{26}x_6 + U_2; \\ y_3 = A_3 + A_{31}x_1 + A_{32}x_2 + \dots + A_{36}x_6 + U_3; \\ y_4 = A_4 + A_{41}x_1 + A_{42}x_2 + \dots + A_{46}x_6 + U_4. \end{cases} \quad (2)$$

де  $U_1, U_2, U_3, U_4$  - випадкові помилки.

цієнти системи (2).

На основі фактичних даних експортно-імпортних операцій, здійснених в Україні [6-9], знайдено коефі-

Результати регресійного аналізу першого рівняння системи (2) наведено у табл. 2.

Таблиця 2

Результати регресійного аналізу

| Показник регресійного аналізу     | Розраховане значення показника |
|-----------------------------------|--------------------------------|
| Множинний коефіцієнт кореляції    | 0,9016                         |
| Множинний коефіцієнт детермінації | 0,8130                         |
| Нормований коефіцієнт кореляції   | 0,7038                         |
| Стандартна похибка                | 15,52                          |
| Коефіцієнт $A_{11}$               | -256,73                        |
| Коефіцієнт $A_{12}$               | 0,85                           |
| Коефіцієнт $A_{13}$               | 0                              |
| Коефіцієнт $A_{14}$               | 0,34                           |
| Коефіцієнт $A_{15}$               | 1,04                           |
| Коефіцієнт $A_{16}$               | 1,16                           |

На основі даних табл. 2 перше рівняння системи (2) приймає вид:

$$y_1 = -256,73 + 0,85x_1 + 0,31x_2 + 0,34x_4 + 1,04x_5 + 1,16x_6 + U_1.$$

Аналогічно можна ідентифікувати і інші рівняння системи (2):

$$y_2 = -143,39 + 0,70x_1 + 0,53x_2 + 0,52x_4 + 0,11x_5 + U_2;$$

$$y_3 = -221,89 + 0,80x_1 + 0,35x_2 + 0,33x_3 + 0,78x_5 + U_3;$$

$$y_4 = -170,85 - 0,05x_1 - 0,14x_2 + 0,70x_4 + 1,45x_5 + 0,55x_6 + U_4.$$

Провівши необхідні математичні перетворення, можна зробити перехід від системи (2) до структурної форми моделі (1):

$$y_1 = -178,54 + 1,54x_2 + 0,97x_5 + 1,21x_6 + 0,95y_2 + 1,14y_3 + 0,47y_4 + U_1;$$

$$y_2 = -152,12 + 0,41x_3 + 0,89x_7 + 0,67y_3 + 0,21y_4 + U_2;$$

$$y_3 = -187,12 + 0,56x_2 + 0,43x_4 + 0,21y_2 + 0,92y_4 + U_3;$$

$$y_4 = -211,11 - 0,25x_7 - 0,14x_8 + 0,67y_1 + 2,45y_2 + 1,02y_3 + U_4.$$

В табл. 3 приведені прогнози дані відповідних показників на три роки (з 2017 по 2019 рр.), які отримані шляхом апроксимації ліній тренду екзогенних змінних.

Таблиця 3

Прогнозні рівні екзогенних показників моделі (у % до попереднього року)

|       | 2017 р. | 2018 р. | 2019 р. |
|-------|---------|---------|---------|
| $x_2$ | 98.6    | 98.3    | 98.0    |
| $x_3$ | 106.6   | 107.0   | 107.5   |
| $x_4$ | 104.8   | 105.0   | 105.2   |
| $x_5$ | 101.9   | 102.2   | 102.6   |
| $x_6$ | 108.5   | 108.6   | 108.8   |
| $x_7$ | 103.9   | 101.9   | 99.8    |
| $x_8$ | 72.7    | 66.7    | 60.7    |

З наведеної табл. 3 можна зробити висновок, що на наступні три роки буде спостерігатися:

- незначне падіння продукції промисловості;
- незначне зростання продукції сільського господарства, інвестицій в основний капітал, перевезення вантажів, обороту роздрібною торгівлі, індексів цін виробників промислової продукції;

- помітне падіння індексів споживчих цін.

Наступним кроком є прогнозування ендогенних змінних на основі побудованої моделі та знайдених прогнозних екзогенних змінних.

Результати прогнозування рівнів обсягу зовнішньої торгівлі України у 2016-2018 рр. представимо у табл. 4.

Таблиця 4

Прогноз обсягів зовнішньої торгівлі України у 2017-2019 р.р.

| N              | Назва показника        | 2017 р. | 2018 р. | 2019 р. |
|----------------|------------------------|---------|---------|---------|
| Y <sub>1</sub> | Експорт у країни СНД,  | 92,5    | 90,6    | 87,8    |
| Y <sub>2</sub> | Експорт в інші країни, | 95,4    | 96,3    | 97,9    |
| Y <sub>3</sub> | Імпорт з країн СНД,    | 82,4    | 81,0    | 79,6    |
| Y <sub>4</sub> | Імпорт з інших країн,  | 93,2    | 93,9    | 94,6    |

### ВИСНОВКИ

На основі кореляційного, регресійного аналізу побудована багатовимірна економетрична модель прогнозування тенденції розвитку експорту та імпорту України.

Розрахунки показали, що обсяги експорту України до країн СНД у наступні три роки значно зменшаться та водночас в інші країни світу будуть поступово зростати.

### Список використаних джерел

1. Гаценко А. Украинская экономика так и не смогла догнать советскую / Комсомольская правда в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://kp.ua/economics/296860-ukraynskaia-ekonomyka-tak-y-ne-smohla-dohnat-sovetskuui>
2. Косаковский К. ВВП по-украински: взлеты и падения украинской экономики / Информационно-аналитический портал Inpress.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://inpress.ua/ru/>

economics/18979-vvp-poukrainski-vzlety-i-padeniya-ukrainskoj-ekonomiki

3. Эконометрика: Учебник / Под ред. И.И. Елисеевой. - М.: Финансы и статистика, 2001. – 344 с.
4. Орлов А.И. Эконометрика. Учебник. М.: Издательство "Экзамен", 2002.
5. Айвазян С.А., Мхитарян В.С. Прикладная статистика и основы эконометрики: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, 1998. – 1022 с.
6. Зовнішня торгівля України: Стат. збірник. – К.: Державна служба статистики – 2015. – 150 с.
7. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
8. Офіційний сайт The Federation of International Trade Association [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fita.org/countries/bulgaria.html>
9. Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat/help/new-eurostat-website>

РЕЙКІН

Віталій Самсонович  
Vitaliyreikin@gmail.com

УДК 519.866

МЕТОДИКА МОДЕЛЮВАННЯ ОБСЯГІВ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ ІЗ  
ЗАСТОСУВАННЯМ НЕЙРО-НЕЧІТКИХ ТЕХНОЛОГІЙMETHODOLOGY OF MODELING THE VOLUMES OF SHADOW ECONOMY  
WITH THE USE OF NEURAL-FUZZY TECHNOLOGIESк.е.н., доцент, СХУ імені  
Лесі Українки

*У статті проведено теоретичний аналіз методики моделювання обсягів тіньової економіки із використанням нечіткої логіки. Дано критичну оцінку методів Сугено та Мамдані. Обґрунтовано переваги нейро-нечіткого підходу як перспективного та ефективного засобу моделювання та прогнозування обсягів тіньової економіки.*

*В статье осуществлено теоретический анализ методики моделирования объемов теневой экономики с использованием нечеткой логики. Дано критическую оценку методов Сугено и Мамдани. Обоснованы преимущества нейро-нечеткого подхода как перспективного и эффективного средства моделирования и прогнозирования объемов теневой экономики.*

*The theoretical analysis of the methodology modeling the volumes of the shadow economy using fuzzy logic is carried out in the article. A critical evaluation of the methods of Sugeno and Mamdani is given. The advantages of the neural-fuzzy approach as a promising and effective tool for modeling and forecasting the volumes of the shadow economy are substantiated.*

**Ключові слова:** нечітка логіка, тіньова економіка, метод Мамдані, метод Сугено, моделювання

**Ключевые слова:** нечеткая логика, теневая экономика, метод Мамдани, метод Сугено, моделирование

**Keywords:** fuzzy logic, shadow economy, Mamdani method, Sugeno method, modeling

## ВСТУП

Моделювання як науковий метод досить часто застосовується при дослідженні складних економічних явищ та процесів. Наприклад, метод «MIMIC» Ф. Шнайдера використовується фахівцями Світового банку при оцінюванні масштабів поширення тіньової економіки на макро- та мегарівні [19]. Практична реалізація економіко-математичного моделювання пов'язана із узагальненням, спрощенням та певним абстрагуванням, оскільки надто складні системи неможливо аналізувати, а надмірна конкретизація не дає змоги виокремити найбільш важливі аспекти. Зокрема, Дж. Робінсон зауважувала, що недоречно відтворювати реалії у масштабі 1:1 [11]. У зазначеному контексті В. Баумоль також доводив, що «звинувачення на адресу цих методів в тому, що вони перетворюють теорію в чисту абстракцію, позбавляють її будь-якого зв'язку з реальністю та практичною застосованістю – явна неправда» [1, с. 92].

Одним із найбільш перспективних напрямів моделювання та прогнозування тіньових явищ і процесів є нечітка логіка, оскільки оцінка тінізації за своєю сутністю може бути виражена лише наближено та здійснюється значною мірою в умовах невизначеності і латентності.

**МЕТА РОБОТИ** – визначити можливості нейро-нечітких технологій з метою їх застосування для оцінки та прогнозування обсягів тіньової економіки в Україні.

## МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, предметом дослідження яких є моделювання різнобічних аспектів економіки.

При проведенні дослідження використано теоретичний аналіз методів моделювання, їх порівняння та узагальнення.

## РЕЗУЛЬТАТИ

Теорія нечітких множин (в економічних дослідженнях більш поширений термін «нечітка логіка»), заснована Л. Заде в 1965 році [21], виникла внаслідок невдоволеності від використання класичних математичних методів, які спонукали домагатися штучної точності, не притаманної багатьом системам в реальності. Термін «fuzzy» (нечіткий, розмитий) в назві теорії вказує на дистанціювання від традиційної математики, що оперує чіткими поняттями бінарної логіки: «так – ні», «істина – неправда», «належить – не належить». Головна особливість теорії нечіткої логіки – допустимість певної неточності, часткової істинності для пристосованості та узгодженості із фактичною реальністю. Застосування інструментарію нечіткої логіки дозволяє реалізовувати ряд практичних завдань, які не вирішуються в ситуаціях, коли традиційні математичні підходи неефективні, чи взагалі непридатні через відсутність точної та повної інформації про об'єкт дослідження.

Математичне моделювання на основі нечіткої логіки доцільно застосовувати в економіці за умов, які реалізують низку переваг.

А) Моделювання економічних процесів стохастичного походження в умовах невизначеності. Зокрема, зазначена вимога дотримується при дослідженні тінзації економіки, яка має ймовірний характер.

Б) Наявним статистичним даним характерна неоднорідність та нестационарність через перманентну трансформацію економіки.

В) На відміну від традиційних математичних підходів, які базуються переважно на припущенні про нормальність розподілу статистичних рядів даних, нечітка логіка не потребує обов'язковості дотримання зазначеної вимоги. Внаслідок переходу від кількісних значень економічних показників до оперування якісними лінгвістичними описами втрачається сенс попереднього дослідження щодо наявності мультиколінеарності та автокореляції предикатів [6, с. 32]. Як наслідок – при формуванні нечіткої моделі в експерта-аналітика з'являється можливість комбінування детерміант без обов'язкової значимої кореляції із результативною змінною.

Г) В інформаційній базі певних періодів частково (чи повністю) відсутні важливі кількісні показники, або окремі фактори мають лише якісний вимір. В нечіткій логіці передбачене поєднання кількісних показників одночасно із якісними. Такий методичний прийом надає можливість адаптації моделі до мінливих умов економіки.

Д) Необхідність врахування експертних знань у математичній моделі. Застосування виключно експертних оцінок властивий надмірний вплив суб'єктивного чинника. Нечітка логіка – єдиний інструмент із математичною реалізацією, що враховує експертну інформацію, одночасно мінімізуючи суб'єктивність.

Е) Існує обов'язкова вимога щодо налаштування параметрів моделі на реальних статистичних показниках із застосуванням алгоритмів оптимізації.

Є) Візуальна видимість («прозорість») архітектури нейро-нечіткої моделі, що дає можливість змістовної інтерпретації.

Ж) Відсутність вимог до обмеження розмірності системи.

Об'єктивними недоліками моделювання на основі нечіткої логіки є:

- відсутня стандартна методика вибору архітектури нечітких систем;
- існує проблема відбору адекватної сукупності визначальних факторів впливу на результуючу змінну;
- виникає потреба залучення фахівців при програмній реалізації моделі;
- неможливість економічної інтерпретації окремих показників моделі.
- попередня підготовка (передобробка) експериментальних даних є досить трудомістким процесом.

Ефективність моделей на основі нечіткої логіки суттєво зростає, якщо їх застосовувати одночасно у взаємодії із технологіями штучних нейронних мереж. При цьому можливе досягнення синергетичного ефекту за рахунок притаманної здатності нейронних

мереж до «навчання» на фактичних даних. Якщо в моделях, які базуються на нечіткій логіці, використовується квазіархітектура нейронних мереж для встановлення взаємозв'язків між вхідними змінними та результуючою, а також застосовується оптимізація окремих параметрів спеціальними алгоритмами, то такі системи фактично є гібридними нейро-нечіткими моделями (ННМ). Вони інтерпретуються як паралельно розподілені нечіткі системи, або як нейронні системи з нечіткими параметрами. Подібний синтез дозволяє поєднати властивості адаптивності і робастності нейронних мереж із універсальністю нечіткої логіки.

Нейро-нечіткі технології загалом являють собою універсальний механізм апроксимації, який може успішно застосовуватися для вирішення широкого спектру економічних задач. Причому теоретичні основи для такого підходу досить чіткі та точні завдяки математичним доведенням. При дослідженні взаємозв'язку між теоріями нечіткої логіки та нейронних мереж Б. Коско була доведена фундаментальна FАТ-теорема (Fuzzy Approximation Theorem), згідно якої будь-яка математична система може бути апроксимована іншою системою, що базується на нечіткій логіці [16]. Цим самим було підтверджено повноту теорії нечіткої логіки.

Подальші емпіричні дослідження прикладного характеру, що реалізовані як на світовому рівні, так і в сучасних умовах економіки України, підтвердили високу адекватність ННМ порівняно із іншими альтернативними методами [8, с. 38-39]. Проте моделювання на основі технологій нечіткої логіки стосовно оцінювання тіньової економіки фактично не здійснювалося.

Розрахунки в математичному апараті нечіткої логіки базуються на застосуванні спеціальних функцій належності, з яких в експериментальних дослідженнях найчастіше використовуються квазідзвоноподібна та трапецевидна. Причому в економіко-математичному моделюванні застосовується переважно квазідзвоноподібна функція належності за рахунок переваг її зручності, універсальності та відносної простоти: визначається лише двома параметрами («b» і «c»), оптимізація яких інтегрується з алгоритмами налаштування нейронних мереж. Важливою особливістю цієї функції є асимптотичне спадання до нуля, що при моделюванні узгоджується із поняттям «природний» рівень тінзації.

Аналітична форма вираження квазідзвоноподібної функції належності задається такою формулою [10, с. 50]:

$$\mu^T(x) = \frac{1}{1 + \left( \frac{x - b}{c} \right)^2}, \quad (1)$$

де  $\mu^T(x)$  – ступінь належності змінної «x» до нечіткої множини;

x – кількісне значення вхідної змінної;

T – нечіткий терм лінгвістичної змінної;

b – координата максимуму певного терма;

c – коефіцієнт концентрації, який характеризує "розтяги-стиснення" графіка функції належності.

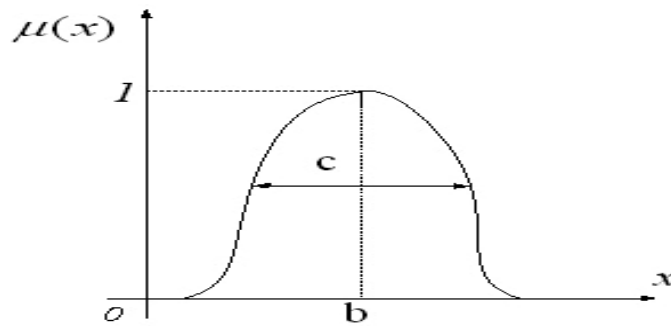


Рис. 1. Функція належності у вигляді квазідзвоноподібної форми

Нейро-нечітке моделювання складається з двох етапів: генерування та налаштування.

#### 1) Генерування ННМ.

Важливо зауважити, що на початковому етапі генерації ННМ необхідно зробити вибір щодо чисельності вхідних змінних. При цьому збільшення кількості вхідних параметрів, які обумовлюють її характеристику, призводить до надмірного зростання складності всієї системи. Як наслідок – можливе виникнення двох різноспрямованих ефектів: між ефективністю та робастністю, складністю та точністю.

А) Згідно теорії систем висока ефективність може поєднуватися із досить низькою робастністю (стійкістю до суттєвих зовнішніх впливів). В умовах невизначеності, притаманній функціонуванню тіньової економіки, чим більша ефективність моделі, тим нижча її робастність. Ця проблема спричинена не відсталістю, а саме розвитком системи.

Б) В міру зростання складності моделі здатність формулювати точні твердження знижується до певного порогового рівня, за межами якого точність та складність фактично стають взаємовиключними. Тобто практично завжди існує критичний рівень точності, перевищення якого позбавлене сенсу. Наведена закономірність особливо актуальна для ННМ, де вхідні змінні, які задані якісно у лінгвістичній формі, апріорі неможливо точно виміряти.

Визначаючи існування вищезазначених ефектів, Л. Заде сформулював базовий принцип несумісності суттєвої складності та високої точності: «складність системи і точність, з якою її можна аналізувати, оберненопропорційні» [3, с. 10]. Тобто у випадку застосування нечітких технологій слід намагатися дотримуватися збалансованості між ефективністю, складністю та робастністю системи. Тому при моделюванні оцінки обсягів тіньової економіки доцільно включати в імітаційно-адаптивну ННМ лише найбільш значимі фактори впливу, що знижує складність та точність системи, але одночасно підвищує її стійкість.

Початковий етап безпосереднього генерування ННМ розпочинається із процедури фазифікації (fuzzification) – перетворення кількісних значень вхідних змінних у лінгвістичні терми, з якими можливе оперування як із якісними показниками [22].

Надалі необхідно сформувати попередню структуру нечіткої бази знань (БЗ), що складається з набору лінгвістичних правил у формі «ЯКЩО – ТОДІ»,

які відображають логіку взаємозв'язку між вхідними детермінантами та результуючою змінною. Сукупність лінгвістичних правил формується шляхом комбінування заданих термів пояснюючих змінних (найчастіше – в кількості 3 чи 5) експертом із предметної галузі знань, або автоматично із допомогою спеціальних програм.

Початковий синтез ННМ реалізується за методами Мамдані, або Сугено.

Вчені Такагі та Сугено запропонували адаптивну нейро-нечітку систему моделювання без необхідності залучення експертних знань [20]. Суть цього методу полягає в автоматичній екстракції із баз даних закономірностей, які формулюються як асоціативні правила БЗ у вигляді лінгвістичних висловлювань за результатами статистичних спостережень. На відміну від методу Мамдані, нечіткий логічний висновок за кожним правилом БЗ типу Сугено представлено не у вигляді лінгвістичного терму, а функціональними залежностями (найчастіше – у вигляді лінійної функції) від кількісних значень вхідних змінних. Необхідно зауважити, що лінійні коефіцієнти при обчисленні вихідної змінної у методі Сугено не мають економічної інтерпретації.

Отже, БЗ ННМ типу Сугено за формою представлення є гібридною: її лінгвістичні правила задані нечітко у вигляді комбінації термів, а логічне виведення – у вигляді лінійної функції. Загалом ННМ типу Сугено може інтерпретуватися як особлива модифікація нейронних мереж прямого поширення. Відповідно для налаштування ННМ Сугено застосовуються спеціальні алгоритми оптимізації параметрів класичних нейронних моделей.

В моделі Мамдані взаємозв'язок між вхідними детермінантами та результуючою змінною визначається повністю нечіткою БЗ: як вхідні предикати, так і результуюча змінна мають нечіткий характер у вигляді лінгвістичних висловлювань. На відміну від моделі Сугено альтернативна методика Мамдані полягає у формуванні нечіткої БЗ експертом «вручну», що вносить у процес відповідні складнощі та незначну частку суб'єктивізму [17].

Терми логічних правил БЗ підлягають чіткій впорядкованості, яка не дозволяє під час оптимізації моделі порушити їхню ієрархічність. На лінгвістичні терми БЗ типу Мамдані накладаються обов'язкові обмеження:



а) для будь-якого терма вхідного фактора має бути хоча б одне логічне правило, в якому цей терм використовується в якості передумови;

б) існує хоча б одне правило для кожного терма результуючої змінної.

Після завершення формування БЗ необхідно здійснити верифікацію щодо наявності логічних правил,

які за однакових складових, мають різні нечіткі виведення результуючої змінної. У цьому випадку для уникнення суперечностей необхідно внести в структуру БЗ відповідні корегування. У табл. 1 подано відмінності між моделями типу Мамдані та Сугено.

Таблиця 1

## Відмінності моделей типу Мамдані та Сугено

[складено на основі [2], [8], [9], [12], [13], [15]]

| № з/п | Характерна ознака       | Модель типу Мамдані                                                                       | Модель типу Сугено                                                                                          |
|-------|-------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1     | Формат бази знань       | Нечіткий: лінгвістичні правила та логічне виведення задані термами.                       | Гібридний: нечіткі лінгвістичні правила та чітка лінійна функція виведення.                                 |
| 2     | Спосіб реалізації       | «Вручну» у формі експертних лінгвістичних висловлювань із врахуванням статистичних даних. | Автоматична екстракція закономірностей програмними засобами на основі статистичних даних часових рядів.     |
| 3     | Вагові коефіцієнти      | Можуть застосовуватися як додатковий параметр налаштування та оптимізації.                | Не застосовуються, оскільки розрахунок результуючої змінної включає коефіцієнти лінійної функції виведення. |
| 4     | Процедура дефазифікації | За методом «центра ваги».                                                                 | За методом зваженої середньої величини.                                                                     |

Після завершення процесу генерації БЗ відбувається формування нечіткого логічного виведення – апроксимація залежності між вхідними предикатами та результуючою змінними на основі лінгвістичних правил та операцій над нечіткими множинами.

Для оперування із ступенями належності визначені базові логічні операції, основними з яких є перетин та об'єднання нечітких множин. Спочатку відбувається пошук мінімальних значень функцій належності серед усіх вхідних змінних за допомогою логічних операцій перетину множин (нечітке «ТА»). Кінцеве визначення терма результуючої змінної «У» обирається за правилом максимуму виходу функцій належності з усіх лінгвістичних правил бази знань (нечітке «АБО»). Математично формалізація має таку форму:

$$Y = \arg \max [\mu^T (X_i, \dots, X_n)], \quad (2)$$

де  $Y$  – терм результуючої змінної;

$\mu^T$  – ступінь належності відповідного терма;

$X_i$  – вхідні змінні;

$n$  – кількість вхідних змінних.

Ступінь належності результуючої змінної може визначатися спецпрограмними засобами графічно за висотою перетину нечітких множин.

Етап генерування ННМ завершується процесом дефазифікації (defuzzification) – зворотнім перетворенням нечітко визначеної лінгвістичної оцінки результуючої змінної у чітке чисельне значення. Ця процедура важлива для кількісної інтерпретації лінгвістичних термів. Дефазифікація в нечіткій логіці подібна до пошуку характеристик медіани чи моди випадкових величин в теорії ймовірності. Самим простим методом дефазифікації є вибір чіткого числа з максимальним ступенем належності нечіткої множини, але його застосування можливе виключно для функцій з одним екстремумом. На практиці домінують такі методи дефазифікації:

а) пошук центра ваги фігури (centroid), обмеженої осями координат та графіком функцій належності об'єднаних нечітких множин (дефазифікація для моделі Мамдані). На практиці метод центра ваги реалізується графічно прикладними програмними засобами.

б) за зваженим середнім значенням (дефазифікація для моделі Сугено).

На рис. 2 наведена типова структура нечіткої моделі, яка утворюється у процесі генерування ННМ за її базовими складовими:



Рис. 2. Типова структура нечіткої моделі [4, с. 69]

Загалом чітке значення результуючої змінної залежить від низки параметрів структури ННМ: чисельності термів та лінгвістичних правил, виду функцій належності, логічних операцій та методу дефазифікації.

Програмна реалізація оцінки обсягів тіньової економіки із застосуванням нейро-нечітких технологій можлива в надбудові одного із найбільш поширених системних комплексів: Matlab – «Fuzzy Logic Toolbox».

## 2) Налаштування параметрів моделі.

Цей етап реалізується з метою суттєвого покращення описової здатності ННМ шляхом її адаптації відповідно до реальних умов функціонування тіньової економіки. Необхідно зауважити, що налаштування нечітких моделей типу Мамдані є не обов'язковим, оскільки вони здатні коректно ідентифікувати систему навіть без «навчання» на фактичних даних, базуючись лише на сформованих комбінаціях логічних правил та попередньо визначених параметрах функцій належності [7, с. 78].

У загальному випадку налаштування моделей на нечіткій логіці здійснюється шляхом підбору оптимальних параметрів функцій належності всіх термів для кожного логічного правила БЗ, які мінімізують відхилення експериментальних результатів нейро-нечіткої апроксимації із фактичними статистичними даними на всій часовій вибірці [8, с. 129].

Адекватне налаштування моделі на нечіткій логіці можливо забезпечити за рахунок застосування алгоритмів оптимізації нейронних мереж. Найбільш поширеним алгоритмом оптимізації, який може бути застосований для нечітких моделей із квазіподібною функцією належності, є алгоритм зворотного поширення похибки (Back-Propagation Errors) [18]. Сутність «навчання» нечіткої моделі полягає у встановленні оптимальних параметрів констант «b» і «c» функцій належності кожного терму для всіх змінних «X» та «Y». «Навчання» ННМ на реальних статистичних даних дозволяє відокремити некоректні логічні правила та уникнути дублювання однакових комбінацій, що відповідають різним термам результуючої змінної.

Пошук оптимальної структури для будь-якої нечіткої моделі – досить проблематичне завдання навіть при використанні незначної кількості термів нечіткої множини та параметрів функцій належності. За умови відносно нескладної конфігурації ННМ необхідно володіти орієнтовно вдвічі більшим обсягом статистичних даних навчальної вибірки порівняно із загальною кількістю параметрів налаштування.

Як показують результати емпіричного експериментування для навчальних вибірок невеликих обсягів якості ідентифікації вища для моделей типу Мамдані [5; 14]. Це пояснюється тим, що початково згенерована нечітка модель базується на експертних знаннях, які враховують основні закономірності між вхідними детермінантами та результуючою змінною, виявлені внаслідок попереднього теоретичного аналізу. За наявності значної кількості статистичних спостережень навчальна вибірка матиме досить суттєвий обсяг; в цьому разі точність ідентифікації моделі типу Сугено буде вищою порівняно із

Мамдані. Однак, після завершення процесу «навчання» модель Мамдані залишається доступною для змістовної інтерпретації лінгвістичними термами із інтуїтивно зрозумілою процедурою нечіткого логічного висновку. Для моделей типу Сугено, внаслідок автоматичної екстракції нечітких правил із початкових статистичних даних, існує характерна проблема – можливість економічної інтерпретації параметрів моделі а також пояснення логічного виведення суттєво ускладнені. Отже, для завдань, пріоритетом яких є точність ідентифікації, більш доцільно застосовувати ННМ Сугено; відповідно у тих випадках, де більш важливі змістовні пояснення та обґрунтування результатів, моделі типу Мамдані матимуть перевагу.

## ВИСНОВКИ

Використання нечітких технологій дає можливість здійснювати моделювання фактично будь-яких різнотипних систем та дозволяє вирішувати завдання, які не реалізуються іншими математичними методами. Моделювання на основі нечіткої логіки необхідно застосовувати, насамперед, для ідентифікації складних фінансово-економічних систем, які функціонують за суттєвої невизначеності. Нечіткі моделі є імітаційними системами, адаптованими до мінливих економічних умов, що не потребують дотримання гіпотези «нормального» розподілу, стаціонарності досліджуваних процесів та незмінності зовнішнього середовища. Інструментарій нечіткої логіки – зручний засіб формалізації каузальних зв'язків між пояснюючими детермінантами та залежними змінними у вигляді описових правил у лінгвістичній формі.

Нечіткі моделі типу Мамдані є більш відкритими та змістовно зрозумілими порівняно із гібридними нейро-нечіткими моделями Сугено, але мають меншу точність обчислення. Нечіткі моделі генерують наближені результати із прийнятною точністю та є ефективним методом відображення нелінійних залежностей у складних системах. Загалом, нечіткі технології моделювання – перспективний та ефективний засіб оцінки обсягів тіньової економіки, її динаміки та прогнозування.

## Список використаних джерел

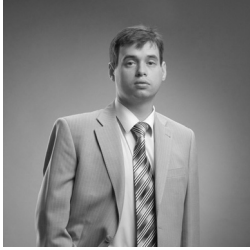
1. Баумоль У. Чего не знал Альфред Маршалл: вклад XX столетия в экономическую теорию / У. Баумоль // Вопросы экономики. – 2001. – №2. – С. 73-107.
2. Бочарников В.П. Fuzzy-технология: Математические основы. Практика моделирования в экономике / В.П. Бочарников. – С.-Пб.: Наука РАН, 2001. – 328 с.
3. Заде Л. Понятие лингвистической переменной и ее применение к принятию приближенных решений / Пер. с англ. Н.И. Ринго под ред. Н.Н. Моисеева. – М.: Мир, 1976. – 165 с.
4. Клебан Ю.В. Діагностика платоспроможності підприємств із застосуванням нечіткої моделі Такагі-Сугено / Ю.В. Клебан // Нейро-нечіткі технології моделювання в економіці. – 2015. – №4. – С. 62-79.
5. Матвійчук А.В. Ідентифікація та прогнозування розвитку фінансових показників за підходами нечіткої логіки / А.В. Матвійчук // Економіка і прогнозування. – 2005. – №4. – С. 114-126.

6. Матвійчук А.В. Моделювання фінансової стійкості підприємств із застосуванням теорій нечіткої логіки, нейронних мереж і дискримінантного аналізу / А.В. Матвійчук // «Вісник НАН України». – 2010. – №9. – С. 24-46.
7. Матвійчук А.В. Прогнозування надходжень податку на додану вартість / А.В. Матвійчук // «Фінанси України». – 2008. – №3. – С. 68-78.
8. Матвійчук А.В. Штучний інтелект в економіці: нейронні мережі, нечітка логіка: [Монографія] / А.В. Матвійчук. – К.: КНЕУ, 2011. – 439 с.
9. Митюшкин Ю.И. Soft Computing: идентификация закономерностей нечеткими базами знаний / Ю.И. Митюшкин, Б.И. Мокин, А.П. Ротштейн. – Винница: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2002. – 145 с.
10. Пегат А. Нечеткое моделирование и управление / А. Пегат; пер. с англ. А.Г. Подвесовского под ред. Ю.В. Тюменцева. – М.: Бинوم. Лаборатория знаний, 2013. – 798 с.
11. Пять самых распространенных мифов об экономистах-теоретиках [Электронный ресурс] / Режим доступа: [www.vedomosti.ru/opinion/articles/2009/09/29/5-samyh-rasprostranennyh-mifov-ob-jekonomistah-teoretikah](http://www.vedomosti.ru/opinion/articles/2009/09/29/5-samyh-rasprostranennyh-mifov-ob-jekonomistah-teoretikah)
12. Ротштейн А.П. Интеллектуальные технологии идентификации: нечеткая логика, генетические алгоритмы, нейронные сети / А.П. Ротштейн. – Винница: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 1999. – 320 с.
13. Сявавко М. Математичне моделювання за умов невизначеності / М. Сявавко, О. Рибицька. – Львів: Українські технології, 2000. – 320 с.
14. Штовба С.Д. Идентификация нелинейных зависимостей с помощью нечеткого логического вывода в системе MATLAB / С.Д. Штовба // Exponenta Pro: Математика в приложениях. – 2003. – №2. – С. 9-15.
15. Штовба С.Д. Проектирование нечетких систем средствами MATLAB / С.Д. Штовба. – М.: Горячая линия – Телеком, 2007. – 288 с.
16. Kosko B. Fuzzy thinking: The New Science of Fuzzy Logic / B. Kosko. – Hyperion, 1993. – P. 183-187.
17. Mamdani E.H. Advances in the Linguistic Synthesis of Fuzzy Controller / E.H. Mamdani // International Journal of Man-Machine Studies. – 1976. – Vol. 8. – P. 669-678.
18. Rummelhart D.E. Learning Internal Representation by Back-Propagation Errors / D.E. Rummelhart // Nature. – 1986. – № 23. – P. 533-536.
19. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 other OECD Countries from 2003 to 2015: Different Developments [Электронный ресурс] / F. Schneider. – 2015. – Режим доступа: [www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf](http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/2015/ShadEcEurope31.pdf)
20. Sugeno M. Fuzzy Identification of Systems and its Applications to Modeling and Control / T. Takagi, M. Sugeno // IEEE Transactions on Systems, Man and Cybernetics. – 1985. – Vol. 15 (1). – P. 116-132.
21. Zadeh L. Fuzzy Sets / L. Zadeh // Information and Control. – 1965. – №8. – P. 338-353.
22. Zimmermann H.-J. Fuzzy Set Theory and Its Applications / H.-J. Zimmermann. – Kluwer Academic Publishers, 1996. – 435 p.

МАРЧЕНКО

УДК 342.3

Микола Валерійович  
marchenko@windowslive.com



аспірант, кафедра  
конституційного права  
Київського національного  
університету імені Тараса  
Шевченка

## КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ПРИРОДА ПРАВА ВЕТО ГЛАВИ ДЕРЖАВИ

### CONSTITUTIONAL NATURE OF THE PRESIDENT'S VETO

*У статті розглянуто особливості правової природи права вето глави держави в контексті їх системного взаємозв'язку з конституційно-правовим статусом Президента України. Запропоновано вдосконалене розуміння правової природи права вето глави держави, що засноване на особливостях конституційно-правового статусу глави держави.*

*В статье рассмотрены особенности правовой природы права вето главы государства в контексте их системной взаимосвязи с конституционно-правовым статусом Президента Украины. Предложено усовершенствованное понимание правовой природы права вето главы государства, основанное на особенностях конституционно-правового статуса главы государства.*

*The article deals with the peculiarities of the legal nature of the veto of the head of state in the context of their systemic relationship with the constitutional and legal status of the President of Ukraine. The advanced conception of veto legal nature of the head of state is offered, that is based on the peculiarities of his constitutional and legal status.*

**Ключові слова:** вето, Президент України, розподіл влади, права людини

**Ключевые слова:** вето, Президент Украины, разделение властей, права человека

**Keywords:** veto, President of Ukraine, division of power, human rights

## ВСТУП

Особлива правова природа інституту глави держави, яка зумовлена специфічним місцем цього інституту в системі розподілу влади і механізмі стримування та протидії зумовлює необхідність системного аналізу правового статусу глави держави, а також, наданих йому конституціонодавцем повноважень (інструментів) для реалізації цього статусу. У зв'язку з вищезазначеним особливого значення набуває системне дослідження природи повноважень глави держави і в першу чергу тих, що мають дискреційний характер. Одним з ключових таких повноважень (інструментів) безперечно необхідно розглядати право вето глави держави. Дослідження права вето глави держави в українській науці конституційного права розглядається дещо механічно без належного врахування правового статусу глави держави. Це виступає детермінантою необхідності проведення системного наукового дослідження права вето глави держави і особливостей його правової природи. Дослідженням правової природи права вето глави держави займалися: Д.В. Мазур, Я.О. Берназюк, А.С. Багряк, С.Г. Серьогіна, Ю.М. Тодика, В.Д. Яворський та ін. Однак, через вище наведені обставини в українському конституціоналізмі, до сьогодні не здійснено системного аналізу правової природи права вето глави держави, що виступає детермінантою для проведення такого дослідження.

## МЕТА РОБОТИ

Метою даної статті є проведення системного аналізу правової природи права вето глави держави з урахуванням особливостей. Дослідження спрямоване на комплексний аналіз правової природи інституту вето глави держави та уточнення дефініції поняття право вето глави держави.

## РЕЗУЛЬТАТИ

Слід констатувати, що сьогодні в публічному праві відсутнє єдине розуміння правової природи дискреційних повноважень органів та посадових осіб публічного права та їх взаємозв'язку з правовим статусом відповідних інституцій. Так, в науці конституційного права відсутнє системне дослідження дискреційної правової природи права вето глави держави та його взаємозв'язку з конституційним статусом глави держави. Ст.102 Конституції України [1] визначає Президента України гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Певною мірою, аналогічне положення містить ч. 1 ст. 126 Конституції Польщі, яким визначено Президента Польщі верховним представником Республіки Польща та гарантом безперервності державної влади. А ч. 2 ст. 126 Конституції Польщі, [2] також, визначає, що глава польської держави слідує за дотриманням Конституції Польщі,

стоїть на сторожі суверенітету та безпеки держави, а також, недоторканості та неподільності її території.

Системний аналіз вищенаведених норм Конституції України та Польщі демонструє аксіологічну спрямованість інституту глави держави. Зокрема, слід звернути увагу на людиноцентристський вектор закладений в основах конституційно-правового статусу глави держави. Безперечно, що вище розглянутий правовий статус глави держави як гаранта додержання конституції та гаранта прав і свобод людини потребує належних інструментів реалізації. Ці інструменти мають забезпечувати йому можливість, в умовах принципу поділу влад та функціонуючого механізму стримування та противаг, проводити людиноцентристський аксіологічний вектор діяльності публічної влади. Саме тут одним з таких інструментів необхідно розглядати право вето глави держави. Цей інструмент глави держави виступає однією з ключових його можливостей в рамках механізму стримування і противаг, і в рамках гарантування прав та свобод людини. Даний інструмент дозволяє главі держави не допустити відхилення парламенту від ідеалів свободи, рівності та верховенства права при прийнятті законів. Спеціальний наголос слід зробити на можливості глави держави використовуючи право вето не допустити прийняття парламентом, так званого неправового закону, який порушує фундаментальні права людини. Наявність цього інструменту виступає запобіжником від відхилення парламенту від людиноцентристського вектору та принципу верховенства права. Аналізуючи правову природу права вето Президента України, слід відзначити його ключове значення в механізмі стримування та противаг.

Сьогодні в українській науці конституційного права, по-перше, відсутнє єдине універсальне розуміння поняття – «право вето» глави держави, по-друге, розгляд правової природи права вето глави держави здійснюється відверто «механічно», без врахування особливостей конституційно-правового статусу інституту глави держави. Це зумовлює необхідність проведення комплексного правового дослідження права вето глави держави. Адже, попри наявність ряду наукових розвідок тією чи іншою мірою присвячених проблематиці інституту права вето глави держави, залишається недостатньою мірою дослідженою правова природа цього інституту, його взаємозв'язок з основними елементами конституційно-правового статусу глави держави, межі дискреції глави держави при застосуванні права вето. Додатково існує проблема неповної наукової розробки проблематики правової форми оформлення права вето глави держави, а також, складових елементів поняття – «право вето» глави держави.

Такі «механічні» підходи до розуміння правової природи цього інституту у найпростішому вигляді зводиться до ототожнення права вето глави держави з його можливістю не погодитися з ухваленим парламентом законом. Зокрема, представниками цієї позиції виступають Ю.М. Тодика та В.Д. Яворський [3], В.А. Шатіло [4]. У дещо складніших юридичних конструкціях право вето глави держави розглядається у якості одного з його важелів в механізмі стримування та противаг. До представників такої позиції, зокре-

ма, належить В.М. Шаповал, [5] Я.О. Берназюк [6], Ю.П. Битяк [7], С.Г. Серьогіна [8], Г.І. Дутка [9] та ін.. У цьому контексті Д.С. Ковриженко слушно розкриває генетичне підґрунтя цієї позиції: «Інститут вето у сучасному розу-мінні еволюціонував з концепції Дж. Локка та Ш.-Л. Монтеск'є щодо поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Ця концепція, доповнена принципом стримувань і противаг, вперше знайшла закріплення на конституційному рівні в США» [10]. Дещо більш комплексну дефініцію поняття право вето Президента України пропонує А.С. Багряк: «Вето Президента України – це виключне конституційне право, яке належить главі держави, у п'ятнадцятиденний строк після отримання закону, прийнятого Верховною Радою України, відмовити в його підписанні та направити на повторний розгляд до парламенту з можливістю внесення пропозицій і зауважень щодо форми, змісту та/або порядку прийняття цього закону, що тягне за собою скасування результатів голосування та повернення закону на повторний розгляд законодавчим органом» [11]. Власне, саме у рамках цих «механічних» підходів слід розглядати і запропоновану А.С. Багряком дефініцію права вето Президента України.

Слід констатувати, що в українській науці конституційного права вже розглядалися окремі аспекти взаємозв'язку правової природи інституту вето з визначеними конституціонодавцем особливостями правового статусу глави держави. Однак, попри це – українські конституціоналісти не виробили системного розуміння правової природи права вето глави держави.

А.С. Багряк відзначає, що: «...Президент України, відповідно до теорії конституційного права та ст. 102 Конституції України, виступає суб'єктом Конституційного контролю (передусім тому, що він є гарантом додержання Конституції України), і такий спосіб реалізації ним контрольної функції, як застосування права вето, є цілком прийнятним і з точки зору Конституції України» [11]. Повністю сприймаючи наведені науковцем аргументи щодо взаємозв'язку права вето Президента України з закріпленими за ним конституціонодавцем відповідно до ст. 102 Конституції України повноваженнями, слід констатувати, що наведена ним конструкція повною мірою не розкриває причинно-наслідкового взаємозв'язку з основними елементами конституційно-правового статусу глави української держави.

Як відзначає Г.В. Задорожня: «Одним з найменш досліджених є той з видів державного контролю суб'єктом якого виступає глава держави» [12].

Як вже було продемонстровано, вищевказаний стан розробки реалізації главою держави своїх контрольних повноважень істотно впливає на ступінь наукової розробки конституційно-правової природи наданого йому конституціонодавцем права вето.

На основі системного аналізу положень статей 1, 3, 8, 22, 94, 102 та 106 Конституції України вбачається логічною необхідність наділення конституціонодавцем глави української держави спеціальними правовими інструментами реалізації статусу гаранта додержання Конституції України, територіальної цілісності, прав та свобод людини. Одним з

ключових таких інструментів необхідно розглядати право вето глави держави.

М.В. Білак в контексті права вето Президента України акцентує увагу на інтегруючій ролі глави української держави як гаранта додержання Конституції України в законодавчому процесі, що свідчить про його обов'язок стежити за тим, щоб закони України були більш досконалими, щоб вони достатньою мірою відповідали Конституції України й потребам реального життя суспільства [13]. З таким підходом можна погодитися лише до певної міри. Адже, визначений в ч. 2 ст. 102 Конституції України статус Президента України як гаранта додержання Конституції, територіальної цілісності України, прав і свобод людини в контексті одного з інструментів його реалізації (права вето) не можна зводити до турботи про досконалість прийнятих законів та відповідність реальним потребам суспільного життя. Будучи гарантом прав і свобод людини Президент України, дійсно, має використовувати право вето для забезпечення фундаментальних прав індивіда та відповідності прийнятих парламентом законів Конституції України. Але, зважаючи на особливість закріпленого конституціонодавцем правового статусу Президента України, мова не йде про просту відповідність. Слід погодитися з Г.В. Задорожною, що: «Конституціонодавець, наділяючи главу держави такими суто-правовими категоріями, як «гарант», «лідер», символ», «покровитель», повинен надати йому можливість, шляхом наповнення предметним змістом його компетенції, впливати на процеси в суспільстві» [12]. Більше того, таке спеціальне позначення глави держави конституціонодавцем виступає основою спеціального конституційно-правового статусу останнього. Це зумовлює праксіологічну необхідність надання йому спеціальних інструментів реалізації відповідного правового статусу. Вбачається доцільним, під такими інструментами розглядати конституційно визначені повноваження глави держави через їх причинно-наслідковий зв'язок з основними елементами конституційно-правового статусу інституту глави держави. В контексті додержання конституції, механізму стримування та протидії та гарантування прав та свобод індивіда – ключовим інструментом виступає право вето, яким конституціонодавець наділив главу держави. Мову слід вести про відповідність конституційним цінностям. Саме аксіологічний вектор дає змогу побачити генетичну природу наділення глави держави інструментом вето ухвалення парламентом закону.

Аналогічна ситуація виникає з аналізом правової природи права вето Президента Польщі. Так, відповідно до ч. 1-3 ст. 126 Конституції Польщі глава польської держави визначається верховним представником держави та гарантом неперервності державної влади. А також, стежить за дотриманням Конституції, стоїть на сторожі суверенітету та безпеки держави, а також, її територіальної цілісності. Дуже вдалим є положення ч. 3 ст. 126 Конституції Польщі відповідно до якого глава польської держави здійснює свої повноваження в межах визначених Конституцією та законами. Отже, Президент Польщі за своїм конституційно-правовим статусом виступає захисником

конституційного ладу в межах своїх повноважень. Ключове значення серед таких повноважень має право вето, що надано йому конституціонодавцем для можливості запобігти набранню чинності прийнятого парламентом неправового або неякісного закону.

Отже, для розкриття конституційно-правової природи права вето глави держави ключове значення має його причинно-наслідковий зв'язок з особливостями правового статусу інституту глави держави та зі специфікою його місця в механізмі стримування та протидії.

На основі вище продемонстрованої конституційно-правової природи права вето глави держави вбачається доцільним дати комплексну дефініцію цього поняття, яка б враховувала усі аспекти цієї правової природи. Виглядає обґрунтованим розглядати право вето глави держави, як виключне конституційне право, надане конституціонодавцем главі держави в якості інструменту реалізації його конституційно-правового статусу, що полягає у можливості глави держави у конституційно визначений термін відмовитися від підписання прийнятого парламентом закону, який має характер неправового закону, порушує фундаментальні права та свободи людини, становить загрозу конституційному ладу або ж має суттєві техніко-юридичні недоліки чи може призвести до надмірних бюджетних видатків, з його одночасним направленням на повторний розгляд парламенту з наданням обґрунтування своєї правової позиції.

Окремої уваги потребує питання змісту права вето глави держави та особливостей його складових елементів.

Аналіз положень ст. 94 та п. 30 ч. 1 ст. 106 вказує на те, що конституціонодавець зобов'язує главу української держави при реалізації права вето повернути закон у парламент з вмотивованими зауваженнями та пропозиціями. Отже, Президент України при реалізації права вето як свого дискреційного повноваження є зобов'язаним надати вмотивовані зауваження та пропозиції щодо заветованого закону.

Як зазначає Д.В. Мазур: «Конституція України не містить чіткого визначення у вигляді якого акту необхідно оформлювати рішення глави держави про повернення закону на повторний розгляд [14]. Відповідно до ч. 3 ст. 106 Конституції України Президент України видає такі акти як укази та розпорядження. Однак, як відзначають В.В. Головатенко [15] та Д.В. Мазур [14] на практиці організаційно-правовою формою реалізації права вето глави української держави виступають листи-рекомендації Президента Верховній Раді України з обґрунтуванням необхідності зміни тих чи інших положень закону. В українській науці конституційного права існує думка щодо необхідності оформлення вето глави держави Указом Президента України.

Окремо слід відзначити позицію А.С. Багряка, що у своєму дисертаційному дослідженні спочатку стверджує: «На нашу думку, право вето Президента України на сьогодні може застосовуватися у формі супровідного листа (якщо не вносяться жодні пропозиції до закону) або у формі пропозицій і зауважень до структури, змісту або форми закону.» [11], а після

проведення аналізу позицій інших науковців він приходиться до такого висновку: «Отже, погоджуючись із думкою про застосування права вето Президента України у формі указу, необхідно зазначити, що таку форму треба закріпити на конституційному рівні, а саме внести зміни до п. 30 ч. 1 ст. 106 Конституції України.» [11].

У цьому контексті вважаємо необхідним відзначити, що не вбачається необхідності у внесенні змін до п. 30 ч.1 ст. 106 Конституції України через необхідність її тлумачення в системному взаємозв'язку з положеннями ст. 94 та ч. 3 ст. 106 Конституції України. Вбачається, вірним надавати реалізації Президентом України права вето організаційно-правової форми указу.

Сьогодні в науці конституційного права існує досить неоднозначне ставлення до питання співвідношення права вето глави української держави та відповідних пропозицій та зауважень Президента України до ветоаного законопроекту. Окреме значення в цьому контексті має юридична природа пропозицій та зауважень Президента України та питання яким актом глави держави має оформлюватися вето. Так, Я.О. Берназюк, вважає, що необхідно розрізняти поняття «право вето» - як повноваження Президента України відмовитися підписати та відповідно оприлюднити закон, що є конституційно-правовою формою участі глави держави в законодавчому процесі, та поняття «пропозиції Президента України до прийнятого Верховною Радою України закону», що є самостійним письмовим актом Президента України, який дозволяє оформити рішення про використання права вето [16]. А.С. Багряк вважає, що із змісту п. 30 ч. 1 ст. 106 Конституції України є обов'язковим надання Президентом України парламенту вмотивованих зауважень і пропозицій в разі ветоування закону [11]. Однак, виходячи з системного аналізу положень ст. 94, п. 30 ч. 1 ст.130 Конституції України та ч. 3 ст. 106 дозволяє не погодитися як з позицією Я.О. Берназюка, так і з позицією А.С. Багряка.

Розгляд дискреційної природи права вето Президента України показує, що це право за своєю суттю виступає одним із спеціальних інструментів реалізації ним свого конституційно-правового статусу визначеного в ст. 102 Конституції України. Отже, глава української держави є аксіологічно зв'язаним при використанні власних повноважень. Це і юридична конструкція ст. 94 Конституції України дають можливість визначити, що відповідні пропозиції та зауваження (хай і у вигляді повного заперечення) є обов'язковим аспектом при здійсненні Президентом України права вето. Вважаємо, що положення п. 30 ч. 1 ст. 106 Конституції України тут слід розглядати як доповнення положень ст. 94 Конституції України.

Окремо, привертає увагу конструкція права вето Президента України в авторському проекті нової редакції Конституції України В. Костицького: «Президент України може скористатися правом відкладального вето і повернути поданий закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями та зауваженнями для повторного розгляду всього закону або окремих його положень...» [17]. Вбачається, що така конструкція чіткіше вказує на взаємозв'язок між

ветуванням закону главою держави та наданням пропозицій і зауважень щодо нього та знімає проблематику (для деяких дослідників) наявності терміну вето тільки в п. 30 ч. 1 ст. 106 Конституції України.

### ВИСНОВКИ

На основі проведеного аналізу вбачаємо доцільним:

1) розглядати право вето Президента України спеціальним інструментом реалізації його правового статусу;

2) необхідність оформлення ветоування закону Президентом України – його указом;

3) констатувати прямий зв'язок між ветоуванням закону та наданням вмотивованих пропозицій главою держави парламенту.

### Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР// Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30 – С. 141.
2. Конституция Республики Польша от 2.04.1997 г. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm>
3. Тодыка Ю.Н. Яворский В.Д. Президент Украины: Конституционно-правовой статус. Харьков: Факт, 1999. 256 с.
4. Шатіло В.А. Теоретичні проблеми інституту президентства в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Шатіло Володимир Анатолійович – Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2005. – 189 с.
5. В.М. Шаповал Конституційне право зарубіжних країн: Підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / В.М. Шаповал. – 4-е вид., стер. – К.: АртЕк, 2001. – 264 с.
6. Берназюк Я.О. Право вето Президента України у системі стримань і протигаг / Я.О. Берназюк // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право. - 2012. - Вип. 17. - С. 102-107.
7. Битяк Ю.П. Досвід формування політико-правових моделей у контексті Європейського конституціоналізму / Ю.П. Битяк // Конституційна асамблея: політико-правові аспекти діяльності // Бюлетень інформаційно-аналітичних матеріалів. – 2012. – №7. – С. 30-46.
8. Серьогіна С.Г. Компетенція Президента України: теоретично – правові засади: Дис. Канд. юрид. наук: 12.00.02 / Серьогіна Світлана Григорівна. – Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 1998. – 238 с.
9. Дутка Г.І. Закон у системі нормативно – правових актів України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 203 с.
10. Ковриженко Д. С. Інститут вето: зарубіжний досвід, національне законодавство і практика, пропозиції. – Київ: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2009. – 60 с.
11. Багряк А.С. Конституційні засади права вето Президента України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Ужгород, 2016. 223 с.



12. Задорожня Г.В. Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз дис. ... доктор. юр. наук: спец. 12.00.02. Київ, 2016. 484 с.

13. Білак М. Президент України як гарант Конституції України / М. Білак // Право України. – 2007. – №11. – С. 11–17.

14. Мазур Д.В. Особливості застосування президентом права «вето» щодо законів, прийнятих парламентом в республіках зі змішаною формою правління // Форум права. - 2006. - № 1. - С. 61–65.

15. Головатенко В.І. Правові акти Президента України: юридична природа, статус, функції / В.І. Головатенко // Право України.–2004. – № 3. – С. 14-18.

16. Берназюк Я.О. Конституційні основи правотворчості Президента України: монографія / Я.О. Берназюк – Херсон: Видавничий Дім «Гельветика», 2013. –512 с.

17. Костицький В.В. Конституція України (проект нової редакції) // Соціологія права - № 1-2 (12-13) - С. 132 - 184 с.

## АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Конституція України гарантує, що **земля, її надра, атмосферне повітря, вода та інші природні ресурси**, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є **об'єктами права власності Українського народу**. Від імені Українського народу **права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування** в межах, визначених Конституцією України.

Конституція України і Земельний кодекс України гарантують кожному громадянину нашої країни право безкоштовно отримати із фондів державної та комунальної власності до шести земельних ділянок різного цільового призначення (для ведення власного сільського господарства, для ведення садівництва, для будівництва та обслуговування житлового будинку, господарських будівель та споруд, для індивідуального дачного будівництва, для будівництва гаражу та для ведення фермерського господарства). Причому взяти землю можна в будь-якому регіоні держави незалежно від місця проживання. Єдине застереження – **використання власності на землю не може завдавати шкоди** правам і свободам громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Нажаль, цих «святих» правил заради власних недобросовісних майнових інтересів чи заради родинних інтересів, не дотримуються ані громадяни України чи керівники юридичних осіб, так само як вбачаються порушення законодавства і в діях органів місцевого самоврядування та органів державної влади при вирішенні земельних питань. А ситуації, що складаються навколо спірних земельних ділянок, наочно демонструє весь комплекс проблем, з якими вже довгі роки стикається Україна – це відсутність верховенства права, недосконалість законодавства, плутанина в області приватної власності і майнових прав.

В цій статті, з метою захисту та забезпечення законного права на землю, пропонуємо розглянути ситуації, з якими найбільше стикаються суб'єкти земельних відносин щодо володіння, користування і розпорядження землею, а також розглянемо шляхи їх вирішення згідно «Букви Закону».

**По-перше**, треба чітко знати, що згідно Земельного кодексу України (ст. 158), земельні спори вирішуються:

1) органами місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради) у **межах населених пунктів** щодо меж земельних ділянок, що перебувають у власності і користуванні громадян, щодо розмежування меж районів у містах, а також дотримання громадянами правил добросусідства;

2) органами виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин (місцеві управління Держземагенції, управління Держгеокадастру, інші виконавчі комітети та служби) щодо меж земельних ділянок **за межами населених пунктів**, розташування обмежень у використанні земель та земельних сервітутів;

3) **виключно судом** щодо володіння, користування і розпорядження земельними ділянками, що перебувають у власності громадян і юридичних осіб, щодо розмежування територій сіл, селищ, міст, районів та областей, а також спори у разі незгоди власників землі або землекористувачів з рішенням органів місцевого самоврядування чи центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

**По-друге** та основне, **право власності на земельну ділянку виникає з моменту державної реєстрації цих прав**. Часто земельні спори виникають саме за відсутністю належно оформлених документів, які б підтверджували право власності або користування земельною ділянкою, тим

більше, що зареєстровані права мають пріоритет над незареєстрованими. Тож, на сьогодні, для посвідчення права власності на земельну ділянку чи право користування нею, необхідно мати такі документи: державний акт на право власності на земельну ділянку; витяг про реєстрацію права на ділянку (з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно або Державного земельного кадастру); свідоцтво про право власності (при цьому, саме лише свідоцтво на певний об'єкт майна не є правостановлювальним документом і не може виступати предметом спору, таким може бути лише правостановлювальний документ, на підставі якого видано свідоцтво, а у відповідних випадках – також акт про державну реєстрацію права власності на об'єкт нерухомого майна); цивільно-правові угоди (договір оренди, договір суперфіцію або емфітевзису). Тобто, у будь-якому випадку **земельна ділянка має бути зареєстрована та внесена до Державного земельного кадастру (з присвоєнням кадастрового номера)**.

При цьому, **приступати до використання земельної ділянки**, в тому числі на умовах оренди, **до встановлення меж цієї ділянки в натурі** (на місцевості) і одержання документа, що посвідчує право власності або право користування землею, **забороняється**. Тому для цього необхідно залучити землепорядкову організацію, яка має у штаті сертифікованих інженерів-землепорядників. Із землепорядковою організацією слід укласти договір на складання технічної документації щодо встановлення / відновлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості). З переліком таких організацій можна ознайомитись у відповідному Державному реєстрі сертифікованих інженерів-землепорядників ([land.gov.ua](http://land.gov.ua) – сайт Держземагентства України, розділ «Ліцензування та сертифікація»).

На сьогодні діє Інструкція про встановлення / відновлення меж земельних ділянок в натурі (на місцевості) та їх закріплення межовими знаками, затвердженій наказом Державного комітету України із земельних ресурсів від 18.05.2010 р. № 376, в якій визначено види межових знаків. Тепер кожна земельна ділянка повинна бути визначена межовим знаком встановленого зразка.

При встановленні меж, необхідно знати, що:

1) **Основою для встановлення / відновлення меж мають бути дані земельно-кадастрової документації** або технічної документації. У разі якщо у Державному фонді документації із землеустрою відсутні будь-які документи, на підставі яких встановлювалися межі земельної ділянки, тобто за неможливості виявлення дійсних меж, їх встановлення здійснюється за фактичним використанням земельної ділянки. У разі якщо фактичне використання земельної ділянки неможливо встановити, то кожному виділяється однакова за розміром частка спірної ділянки. Коли ж у такий спосіб визначення меж не узгоджується зі встановленими розмірами земельних ділянок, то межі визначаються з урахуванням цих розмірів.

2) Відповідно до розділу 17 Земельного кодексу України, **власники земельних ділянок зобов'язані встановлювати межі між земельними ділянками з відома іншої сторони** із письмового дозволу місцевих органів самоврядування. Тобто, закріплення меж ділянки межовими знаками мусить відбуватися в присутності власників (користувачів) цієї та суміжних ділянок або уповноважених ними осіб. Повідомити про такі роботи власників суміжних ділянок фахівці-землепорядники мають щонайменше за 5 робочих днів до початку робіт. У разі конфлікту через межі, спір вирішується органами місцевого самоврядування, в яких повинна діяти погоджувальна комісія зі спірних питань. Члени комісії (як правило, це депутати

місцевих рад) приходять за вказаною адресою, вивчають проблему, пропонують декілька варіантів її вирішення, при цьому, протилежна сторона спору повинна бути присутньою та попередньо оповіщеною про візит комісії. Відсутність однієї зі сторін без поважних причин при повторному розгляді земельного спору не зупиняє процес і прийняття рішення, тобто якщо не влаштовують варіанти, запропоновані комісією, - тоді у суд. Інший варіант – встановити межові знаки на кордонах земельної ділянки.

Встановлення знаків оплачують власники земельних ділянок. При чому, сусіди сплачують порівну за знаки на спільній межі, якщо інше не встановлено угодою між ними. Для того, щоб не виникало суперечок щодо цього в майбутньому, домовленість про розподіл оплати, сусідам варто зафіксувати або у нотаріуса, або в раді.

3) Щодо будівництва споруд, будівель та огорожень. З метою недоведення до конфліктів та суперечок, варто при будівництві й облаштуванні своєї ділянки, чітко дотримуватися будівельних, земле-впорядкових і санітарних норм. Відповідно до законодавства можна проводити забудову присадибних земельних ділянок на основі будівельного паспорта, видача якого здійснюється уповноваженим органом містобудування та архітектури безпосередньо через центри надання адміністративних послуг. Будівлі, споруджені без такого паспорта або з непогодженими відхиленнями від нього, вважаються об'єктами самовільної забудови. При цьому, законодавством передбачені чіткі відстані та межі. Наприклад, відстань від стін будинків з вікнами, що виходять із житлових кімнат, кухонь, веранд та головних входів у будинок до інших житлових будинків та господарських будівель (без утримання худоби та птахів) має бути не менше 7 м.; відстань від межі суміжної ділянки до стін житлового будинку або господарської споруди слід приймати не менше 1 м. Конструкції будинків та споруд, що виступають, не повинні перетинати межі сусідніх ділянок; ділянки житлових будинків можуть бути огорожені з боку вулиць та сусідніх ділянок огорожами від зовнішньої сторони будівлі та споруди до стовбура дерева на сусідній земельній ділянці на відстані 5 м., від меж сусідньої земельної ділянки до стовбура дерева – 3 м.; при виборі місця розташування майданчика або приміщення для сміттєзбірників мають бути враховані такі умови: мінімальне віддалення від вікон і дверей житлових будинків і громадських будівель має бути не менше 20 м.; має бути передбачена можливість проїзду транспорту для вивезення сміття у будь-яку пору року.

За даними методичного посібника «Що необхідно знати про процедури в будівництві», 2013 р., за відсутності документа, що засвідчує право власності на земельну ділянку чи право користування нею, можна проводити:

- реконструкцію, реставрацію або капітальний ремонт об'єктів будівництва без зміни зовнішніх геометричних розмірів їх фундаментів у плані;
- реконструкцію або капітальний ремонт автомобільних доріг, залізничних колій, ліній електро-передач, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій у межах земель їх розміщення;
- нове будівництво відповідно до містобудівної документації об'єктів інженерно-транспортної інфраструктури на замовлення органів державної влади та органів місцевого самоврядування на відповідних землях державної чи комунальної власності.

Таким чином, законодавством встановлено обов'язок для власників сусідніх земельних ділянок сприяти своєму сусідові у встановленні чітких меж, а також відновленню межових знаків, коли вони зникли, перемістились або стали невизначеними.

**По-третє, шанувати інститут добросусідства**, якому присвячена окрема глава 17 Земельного кодексу України, повноваження якої висвітлюють порядок захисту інтересів

власників володінь, що межують між собою, врегулювання протиріч, які виникають при здійсненні прав на своє майно. Оскільки, досить поширеними є ситуації, коли, наприклад, власники або користувачі суміжних земельних ділянок не можуть дійти згоди щодо місцеположення спільної межі. Це нерідко стає причиною сусідніх конфліктів, психологічної напруги, а також ускладнень під час використання земельних ділянок.

Якщо має місце порушення правил добросусідства, то такі суперечки повинні вирішуватися відповідно до вимог законодавства, а саме:

- власники та землекористувачі земельних ділянок повинні обирати такі способи використання земельних ділянок відповідно до їх цільового призначення, при яких власникам, землекористувачам сусідніх земельних ділянок завдається найменше незручностей (затіннення, задимлення, неприємні запахи, шумове забруднення тощо);

- власники та землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати припинення діяльності на сусідній земельній ділянці, здійснення якої може призвести до шкідливого впливу на здоров'я людей, тварин, на повітря, земельні ділянки тощо;

- у випадку проникнення коренів і гілок дерев з однієї земельної ділянки на іншу власники та землекористувачі земельних ділянок мають право відрізати корені дерев і кущів, які проникають із сусідньої земельної ділянки, якщо таке проникнення є перепорою у використанні земельної ділянки за цільовим призначенням;

- мають право вимагати від сусідів дотримання правил розташування споруд при будівництві житлових будинків, господарських споруд, заборів тощо;

- багаторічні насадження, що знаходяться на земельній ділянці, належать власнику цієї ділянки, але у випадку проникнення коренів і гілок дерев з однієї земельної ділянки на іншу, власники та землекористувачі земельних ділянок мають право відрізати корені дерев і кущів, які проникають із сусідньої земельної ділянки, якщо таке проникнення є перепорою у використанні земельної ділянки за цільовим призначенням;

- дерева, які стоять на межі суміжних земельних ділянок, а також плоди цих дерев належать власникам цих ділянок у рівних частинах, але кожен із сусідів має право вимагати ліквідувати дерева, які стоять на спільній межі. Витрати на ліквідацію цих дерев покладаються на сусідів у рівних частинах, при чому сусід, який вимагає ліквідації дерев, які стоять на спільній межі, повинен один нести витрати на ліквідацію дерев, якщо інший сусід відмовляється від своїх прав на дерева. При цьому, законодавством визначено заборону на ліквідацію дерев (кущів), якщо вони слугують межовими знаками і не можуть бути замінені іншими межовими знаками. Також, якщо сусіди не дійшли згоди – дерево може бути зрізано за рішенням виконавчого комітету відповідної ради на підставі заяви одного із сусідів;

- у випадках, коли сусідні земельні ділянки відокремлені рослинною смугою, стежкою, рівчаком, каналом, стіною, парканом або іншою спорудою, то власники цих ділянок мають право на їх спільне використання, якщо зовнішні ознаки не вказують на те, що споруда належить лише одному з сусідів.

**В четверте**, необхідно пам'ятати про те, що громадяни та юридичні особи **несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність** відповідно до законодавства за порушення земельного законодавства.

Так, самовільне встановлення меж є незаконним і карається штрафом. Деякі вважають, щоб **уникнути відповідальності за самовільне захоплення землі, треба просто забрати з неї межові знаки**. Так, роз'яснення юристів з питання що таке самовільне зайняття земельної ділянки та який порядок відновлення меж земельної ділян-

ки наведені, наприклад, у статті «Як захистити межі своєї земельної ділянки від недобросовісних сусідів» [4vlada.com/rivne/25759]:

«Законодавством визначено, що самовільне зайняття земельної ділянки – це будь-які дії, котрі свідчать про фактичне використання земельної ділянки за відсутності відповідного рішення органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування про її передачу у власність або надання у користування (оренду) або за відсутності вчиненого правочину щодо такої земельної ділянки, за винятком дій, які відповідно до закону є правомірними. Тобто, якщо в особи відсутній документ про право на земельну ділянку, особа фактично використовує землю в розмірі, більшому, ніж визначено таким документом, то такі дії можуть кваліфікуватися як самовільне зайняття землі. За логікою, при проведенні перевірки дотримання власником землі законодавства на предмет правомірного використання землі, перевіряють наявність державного акту (іншого документу на власність) та дотримання розміру використовуваної землі. Саме в цьому випадку, наприклад, державний інспектор сільського господарства, здійснює обмір земельної ділянки. Якщо є межові знаки, то ці вимірювання здійснюються з урахуванням таких знаків. Якщо ж такі межові знаки відсутні, то в разі неможливості виявлення дійсних меж їх встановлення здійснюється за фактичним використанням земельної ділянки. Якщо фактичне використання ділянки встановити неможливо, то кожному виділяється однакова за розміром частина спірної ділянки. Коли ж у такий спосіб визначення меж не узгоджується зі встановленими розмірами земельних ділянок, то межі визначаються з урахуванням цих розмірів. Крім того, законодавство України передбачає можливість відновлення меж земельної ділянки на місцевості. Відновлення здійснюється на підставі раніше розробленої та документації із землеустрою. У разі відсутності такої документації розробляється технічна документація із землеустрою щодо встановлення меж земельної ділянки в натурі (на місцевості). Варто зауважити, що межові знаки не встановлюються у спільних поворотних точках меж суміжних земельних ділянок, на яких раніше встановлено межові знаки. У такому випадку раніше встановлений межовий знак використовується для опису кожної суміжної земельної ділянки (суміжних земельних ділянок) у складі відповідної документації із землеустрою. Тобто, якщо Ваші сусіди раніше приватизували земельну ділянку, то їх межі повинні бути встановлені і визначені межовими знаками. Крім того, адміністративна відповідальність є не лише за самовільне зайняття земельної ділянки, а й за знищення межових знаків, про що власник землі попереджається при отриманні відповідних знаків від землевпорядної організації.»

Також, для захисту свого законного права на землю, треба враховувати та слідкувати за останніми тенденціями в земельних спорах. На сайті "Ілляшев та партнери" у статті "Поле конфлікту: останні тенденції в земельних спорах" розглянуто декілька судових справ за позовами органів державної влади.

Наприклад, у Харківському регіоні набули розголосу справи за позовами прокуратури до фермерів та сільськогосподарських підприємств про визнання недійсними договорів оренди земельних ділянок, а також про скасування розпоряджень та наказів, за якими землі надавалися у користування. Державні органи при поданні таких позовних заяв посилаються на ст. 134 Земельного кодексу України щодо надання прав на земельні ділянки в обхід процедури земельних торгів. При цьому держорганами повністю ігнорується та частина ст. 134 ЗКУ, в якій зазначено винятки, за яких права на земельні ділянки можуть надаватися без проведення відповідної конкурсної процедури, як-то для ведення фермерського господарства. Але, суди Харківської області по-різному підходять до вирішення даного питання.

В одних випадках ухвалюються рішення про задоволення позовів прокуратури з підстав того, що виняток, передбачений ч. 2 ст. 134 ЗКУ, розповсюджується тільки на громадян. За їх логікою фермерське господарство як юридична особа мало б пройти процедуру земельних торгів для правомірного набуття прав на земельні ділянки сільськогосподарського призначення. В інших випадках, прокуратурі відмовляють в задоволенні позову, обґрунтовуючи це тим, що на момент, коли спірні земельні ділянки надавалися в користування, процедура проведення земельних торгів чинним законодавством не була передбачена.

Другим приводом для звернення прокуратури з вказаними вище позовними заявами стали формальні помилки чи дрібні неточності, які були допущені самими органами державної влади чи місцевого самоврядування при наданні земельних ділянок. І це при тому, що формальні помилки чи неточності не є підставою для скасування відповідних розпоряджень та наказів або визнання недійсними договорів оренди земельних ділянок. Більше того, за помилки органів публічної влади в жодному разі не має нести відповідальність особа, що наповнює бюджет. З цього приводу, Верховним Судом України вже висловлювалася позиція по справі № 6-94цс13, предметом якої був спір про визнання договорів оренди земельних ділянок недійсними. Суд вказував, що однією з обов'язкових умов визнання договору недійсним є порушення у зв'язку з його укладенням прав та охоронюваних законом інтересів позивача. Якщо за результатами розгляду справи факту такого порушення не встановлено, а позивач посилається на формальне порушення закону, у суду немає правових підстав для задоволення позову. Таке підтверджується і рішенням Європейського суду з прав людини від 24 червня 2003 р. «Стретч проти Об'єднаного Королівства Великобританії і Північної Ірландії», в якому суд зазначив про те, що «**наявність порушень з боку органу публічної влади при укладенні договору щодо майна не може бути підставою для позбавлення цього майна іншої особи, яка жодних порушень не вчинила**». У цій справі ЄСПЛ дійшов висновку, що оскільки особу позбавили права на його майно лише через порушення, вчинені з боку публічного органу, а не громадянина, – мало місце «непропорційне втручання у право заявника на мирне володіння своїм майном та, відповідно, відбулось порушення ст. 1 Першого протоколу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод». Отже, визнання недійсним договору, згідно якого особа отримала майно від держави, та подальше позбавлення її цього майна на підставі того, що державний орган порушив закон, є неприпустимим. Такі висновки є справедливими: перед тим, як особа набуде прав на земельну ділянку, їй доводиться пройти складну та тривалу бюрократичну процедуру і вона обґрунтовано розраховує на її цілковиту законність. З цього приводу ЄСПЛ у своєму рішенні від 20 жовтня 2011 р. по справі «Рисовський проти України» дійшов висновку, що «**ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються**».

Також, у разі наявності інформації щодо незаконного виділення земельної ділянки близьким особам державних службовців (наприклад, родичам посадових осіб органів місцевого самоврядування, народних депутатів України), дієвим способом захисту є подання до органів прокуратури заяви про вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень відповідно до Закону України «Про запобігання корупції». Органи прокуратури можуть стати на заваді прийняття рішень щодо виділення ділянок родичам вказаних службовців, які намагаються «провести» такі рішення через місцеві ради, посилаючись на ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції», згідно якого реальний конфлікт інтересів – це суперечність між приватним інтере-

сом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. При цьому, близькими особами вважаються особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом, на якого поширюється дія цього Закону, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також - незалежно від зазначених умов - чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта.

Отже, згідно ст. 28 Закону України «Про запобігання корупції», суб'єкти, на яких поширюється дія цього Закону, зобов'язані вживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів та невідкладно повідомляти безпосередньо керівника про наявність конфлікту інтересів. Тобто, зі слів прокурора міста Луцька Сергія Даніліна, «ініціюючи винесення на розгляд міської ради рішення в інтересах свого сина, депутат Т. допустив порушення вищевказаних вимог Закону України «Про запобігання корупції» щодо недопущення виникнення конфлікту інтересів, що у свою чергу, сприяє поширенню негативної думки у засобах масової інформації, породжує звернення депутатів та громадян у правоохоронні органи, а також ставить під сумнів виконання депутатами завдань щодо захисту інтересів територіальної громади.». Прикладом є постанови судів, оприлюднені в судовому реєстрі протягом березня-травня 2017 р. щодо одинадцяти депутатів міських рад у Львівській області, які заплатять штрафи по 3,4-3,5 тис. грн. кожен за голосування на користь родичів.

Враховуючи викладене у цій статті, необхідно дотримуватися правил добросусідства, а також будівельних норм, землепорядних норм та санітарних норм. *Вирішення ж будь-якого земельного спору повинно базуватися на детальному вивченні документів, що посвідчують права на землю, які є в кожного із сусідів (право встановлювальні документи).* Якщо ж конфлікт виник, перша інстанція для розв'язання суперечки – це відповідна рада. Голова виносить питання на засідання сесії, котра й приймає рішення. Та якщо вирішити проблему на місцевому рівні не вдається, зарадити зможе лише суд. Однак й судові рішення не ефективні, якщо сусіди налаштовані на конфлікт. Судові рішення або роками оскаржують, або відмовляються виконувати. Тому в першу чергу треба порозумітися між собою і вже потім зафіксувати рішення у встановленому порядку. Коли ж суперечка виникає за земельну ділянку поза

межами населеного пункту, розв'язувати її мусить місцеве управління Держземагенції, а потім – суд.

Захист прав власників земельних ділянок передбачено ст. 152-155 Земельного кодексу України, згідно яких забезпечується державний захист та гарантії їх прав; будь-яке втручання у їхню діяльність, пов'язану з використанням землі, з боку державних, господарських та інших органів і організацій забороняється, за винятком випадків порушення власниками землі земельного законодавства; припинення або обмеження прав власників земельних ділянок може мати місце тільки у випадках, передбачених Земельним кодексом України (ст. 140 Земельного кодексу України). Щодо землекористувачів, то це поняття пов'язано із правом земельного сервітуту. Право земельного сервітуту – право не лише власника, а й землекористувача на платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками).

Судовий захист права власності та майнових інтересів власників здійснюється шляхом розгляду справ, зокрема, за позовами:

- про визнання права власності на майно, про витребування майна з чужого незаконного володіння (чи відшкодування його вартості);
- про визначення порядку володіння, користування і розпорядження майном, що є спільною власністю, про поділ спільного майна або виділ з нього певної частки;
- про визнання недійсними договорів, пов'язаних з відчуженням майна, а також про визнання зазначених договорів дійсними на підставі частини другої ст. 47 Цивільного кодексу України;
- про визнання недійсними актів державних та інших органів, що порушують майнові права та охоронювані законом інтереси;
- про відшкодування шкоди, заподіяної майну, або збитків, завданих порушенням майнових прав;
- іншими позовами, пов'язаними з охороною права власності.

Відповідні положення поширюються також на інші юридичні і фізичні особи, які хоча й не є власниками, але володіють майном з підстав, передбачених законом чи договором.

В будь-якому випадку, кожна конкретну ситуацію треба розглядати окремо, адже завжди можуть бути свої особливі нюанси. А для цього краще звертатися за допомогою до відповідних фахівців-юристів.

*Помічник адвоката,  
Адвокатського бюро «Володимира Головача»  
Вікторія Архипова*

## ОБЕРЕЖНО – ПЛАГІАТ!

Наведемо досить яскравий приклад практично повного переписування статті одного автора іншими.

А саме, стаття автора Головач В.В. «Поняття аудиту» (Аудитор України. – 2012. – № 2. – С. 3-6, Бухгалтерський облік і аудит. – 2012. – № 2. – С. 53-57) практично повністю переписана «авторами» Душко З.О., Бойко Р.В. у статті «Пошук універсального визначення поняття аудиту» (Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. – 2015. – Вип. 48).

**Ілюстративно текстові співпадиння наводяться у таблиці (див. додаток).**

Як же автору захистити та відновити своє порушене авторське право?

Нагадаємо, що авторське право відповідно до ст. 437 Цивільного кодексу України (надалі - ЦК) виникає з моменту створення твору.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 438 ЦК автору твору належить право вимагати зазначення свого імені у зв'язку з використанням твору, якщо це практично можливо Згідно ст. 440 ЦК автору твору належать майнові права на твір, зокрема, виключне право дозволяти використання твору, право перешкоджати неправомірному використанню твору, в тому числі забороняти таке використання. Під використанням твору розуміється, у тому числі, його опублікування (ст. 441 ЦК).

Відповідно до ч. 1 ст. 442 ЦК, твір вважається опублікованим (вищеним у світ), якщо він будь-яким способом повідомлений невизначеному колу осіб, у тому числі виданий, публічно виконаний, публічно показаний, переданий по радіо чи телебаченню, відображений у загальнодоступних електронних системах інформації. Згідно ч. 3 даної статті, ніхто не має права опублікувати твір без згоди автора, крім випадків, встановлених Цивільним кодексом та іншим законом.

Згідно ст. 445 ЦК, автор має право на плату за використання його твору, якщо інше не встановлено Цивільним кодексом та іншим законом.

Відповідно до ст. 448 ЦК, **автор має невідчужуване право на одержання грошової суми у розмірі п'яти відсотків від суми кожного продажу оригіналу худож-**

**нього твору чи оригіналу рукопису літературного твору, наступного за відчуженням оригіналу, здійсненим автором.** Зазначена сума сплачується продавцем оригіналу твору.

У ст. 52 Закону України «Про авторське право і суміжні права» визначені **способи захисту авторського права. Найбільш дієвими, на нашу думку, способами є:**

1) звернення до суду з відповідним позовом; сформулювавши одну або декілька з таких позовних вимог:

- визнання або поновлення авторського права,
- припинення дій, що порушують право,
- відшкодування моральної чи матеріальної шкоди, у тому числі, **упущеної вигоди, або стягнення доходу, отриманого порушником внаслідок порушення ним авторського права і (або) суміжних прав, або виплату компенсації;**

2) вимагати, в тому числі у судовому порядку, публікації в засобах масової інформації даних про допущені порушення авторського права і (або) суміжних прав та судові рішення щодо цих порушень;

3) звертатися до власника сайту, на якому розміщений плагіат, через адвоката у порядку, визначеному ст. 52-1 зазначеного Закону.

Ілюстративна таблиця плагіату статті Головача В.В. «Поняття аудиту». *Текстові співпадиння виділені курсивом. Відмінності виділені жирним шрифтом.*

**У разі, якщо щодо Вашого твору має місце плагіат, редакція журналу «Економіка. Фінанси. Право» готова допомогти Вам захистити своє порушене право і опублікувати дані про порушення Вашого авторського права.**

Матеріал підготувала:

**редактор журналу "Економіка. Фінанси. Право",  
юрисконсульт  
Анна Туманян**

Таблиця 1

| <b>Плагіат:</b> Душко З.О., Бойко Р.В. «Пошук універсального визначення поняття аудиту» (Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна. - 2015. - Вип. 48.).                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                | <b>Оригінал:</b> Головач В.В. «Поняття аудиту» (Аудитор України. – 2012. – № 2. – С. 3–6, Бухгалтерський облік і аудит. - 2012. - № 2. - С. 53-57)                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                               |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 1                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      | 2                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                |
| <p>Сама логіка формування понять вимагає, щоб воно було коротким і лаконічним за своїм змістом. Різного роду абстракції, а також доповнення, особливо надмірні зайві уточнення призводять до втрати суті того чи іншого поняття.</p> <p>Якщо брати за основу визначення поняття аудиту як процесу, то отримаємо абсолютно незрозумілу абстракцію для широкого застосування. Сам термін “процес” може характеризувати природні, соціальні, технічні та інші явища. Натомість використання додаткових уточнень у вигляді “висловлення незалежної думки” або “виконання завдань з надання впевненості” в діяльності призводить до одностороннього розуміння самої суті аудиту. За приклад можливо взяти визначення аудиту як висловлення незалежної думки або виконання завдань із надання впевненості.</p> <p>На перший погляд, якби не існувало посилань на Міжнародні стандарти аудиту, то були б підстави подумати, що розглядається питання стосовно впевненості у завтрашньому дні або в особистих намірах. Такого роду враження складається з приводу висловлення незалежної думки. Без додаткових пояснень одразу виникає питання, а що таке “залежна думка”.</p> | <p>Сама логіка формування понять вимагає щоб воно було коротким і лаконічним за своїм змістом. Різного роду абстракції, а також доповнення, особливо надмірні зайві уточнення ведуть до втрати суті того чи іншого поняття.</p> <p>Якщо брати за основу визначення поняття аудиту, як процесу, то отримаємо абсолютно незрозумілу абстракцію для широкого застосування. Сам термін „процес” може характеризувати природні, соціальні, технічні та інші явища. Натомість використання додаткових уточнень у вигляді „висловлення незалежної думки” або „виконання завдань з надання впевненості” в діяльності призводить до одностороннього розуміння самої суті аудиту. За приклад можливо взяти визначення аудиту, як висловлення незалежної думки або виконання завдань з надання впевненості.</p> <p>Якби не було посилань на Міжнародні стандарти аудиту (МСА), то можливо на перший погляд було б подумати, що розглядається питання стосовно впевненості у завтрашньому дні або в особистих намірах. Такого роду враження складається з приводу висловлення незалежної думки. Без додаткових пояснень одразу виникає питання, а що таке залежна думка.</p> |

| 1                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                              | 2                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Одразу знайти в МСА відповідь із приводу чого та на яких підставах надається впевненість під час перевірки фінансової звітності не так уже й просто. У МСА 200 “Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до Міжнародних стандартів аудиту” зазначено, що метою аудиту є підвищення ступеня довіри визначених користувачів до фінансової звітності.</p> <p>З точки зору МСА 200 такої довіри досягають через висловлення аудитором думки про те, чи складена фінансова звітність у всіх суттєвих аспектах відповідно до застосованої концептуальної основи фінансової звітності. При цьому підкреслюється, що така думка висловлюється стосовно того, чи подана фінансова звітність достовірно, в усіх суттєвих аспектах, або чи надає вона правдиву та достовірну інформацію відповідно до концептуальної основи. У подальшому в МСА йде мова про те, що для висловлення зазначеної думки аудитор повинен отримати достатню впевненість.</p> <p>Згідно з вимогами МСА аудиторська думка повинна ґрунтуватися на отриманні достатньої впевненості в тому, що фінансова звітність у цілому не містить суттєвих викривлень внаслідок шахрайства або помилки.</p> <p>Знайти змістовне та лаконічне поняття аудиту в МСА не так уже й просто. В першу чергу виникає питання щодо суттєвих ознак такого поняття та ключового терміна, за допомогою якого логічно його визначати. В МСА ключовими термінами при розгляді аудиту є “висловлення думки”, “підвищення ступеня довіри”, “надання впевненості” та інші.</p> <p>Само собою зрозуміло, що досить абстрактним та сумнівним буде визначення аудиту за допомогою наведених вище ключових слів. Наприклад, аудит – це висловлення думки, або аудит – це підвищення ступеня впевненості, або аудит – це ступеня довіри або зменшення ризику.</p> <p>В той же час неможливо залишити поза увагою те, що згідно з МСА для проведення аудиту використовуються досить складні аналітичні процедури. Здійснюється збирання, оцінка та використання певних аудиторських доказів. Зокрема, в МСА 200 прямо говориться, що для отримання достатньої впевненості аудитор повинен одержати достатні та прийнятні аудиторські докази з метою зменшення аудиторського ризику до прийнятного рівня. Тобто ризику того, що аудитор висловить не відповідну думку, коли фінансова звітність суттєво викривлена внаслідок шахрайства або помилки.</p> <p>В кінцевому рахунку, якщо більш уважно прочитати МСА, то стає зрозумілим: у них взагалі відсутнє універсальне поняття аудиту. Натомість розглядаються суттєві аспекти складання аудиторського висновку та інших документів за наслідками перевірки фінансової звітності. При цьому використовується термінологія, яку досить складно пристосувати для визначення лаконічного поняття аудиту.</p> <p>Навіть в аспекті МСА все-таки залишається проблемним обмеження поняття аудиту за допомогою наведених вище термінів. У дійсності існує необхідність пошуку іншого більш змістовного терміна.</p> <p>Сам пошук потрібного терміна для визначення поняття аудиту не є складним завданням. Всього-на-всього потрібно звернути увагу на поняття аудиту в першій редакції Закону України “Про аудиторську діяльність”.</p> <p>У цьому Законі існувало наступне поняття аудиту: «аудит - це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам”.</p> <p>У наведеному понятті ключовим є термін “перевірка”. При цьому досить стисло зазначено предмет та мету перевірки.</p> | <p>Одразу знайти в МСА (11) відповідь з приводу чого та на яких підставах надається впевненість при перевірці фінансової звітності не так вже й просто. В МСА 200 „Загальні цілі незалежного аудитора та проведення аудиту відповідно до міжнародних стандартів аудиту” зазначено, що метою аудиту є підвищення ступеня довіри визначених користувачів до фінансової звітності. З точки зору МСА 200 такої довіри досягають через висловлення аудитором думки про те, чи складена фінансова звітність у всіх суттєвих аспектах відповідно до застосованої концептуальної основи фінансової звітності. При цьому підкреслюється, що така думка висловлюється стосовно того, чи подана фінансова звітність достовірно, в усіх суттєвих аспектах, або чи надає вона правдиву та достовірну інформацію відповідно до концептуальної основи. В подальшому в МСА йде мова про те, що для висловлення зазначеної думки аудитор повинен отримати достатню впевненість. Згідно вимог МСА аудиторська думка повинна ґрунтуватися на отриманні достатньої впевненості в тому, що фінансова звітність у цілому не містить суттєвих викривлень внаслідок шахрайства або помилки.</p> <p>Знайти змістовне та лаконічне поняття аудиту в МСА не так вже й просто. В першу чергу виникає питання щодо суттєвих ознак такого поняття та ключового терміна за допомогою якого логічно його визначати. В МСА ключовими термінами при розгляді аудиту є „висловлення думки”, „підвищення ступеня довіри”, „надання впевненості” та інші.</p> <p>Само собою зрозуміло, що досить абстрактним та сумнівним буде визначення аудиту за допомогою наведених вище ключових слів. Наприклад, аудит – це висловлення думки, або аудит – це надання впевненості, або аудит – це підвищення ступеня довіри або зменшення ризику.</p> <p>В той же час неможливо залишити поза увагою те, що згідно МСА для проведення аудиту використовуються досить складні аналітичні процедури. Здійснюється збирання, оцінка та використання певних аудиторських доказів. Зокрема, в МСА 200 прямо говориться, що для отримання достатньої впевненості аудитор повинен одержати достатні та прийнятні аудиторські докази з метою зменшення аудиторського ризику до прийнятного рівня. Тобто, ризику того, що аудитор висловить невідповідну думку, якщо фінансова звітність суттєво викривлена внаслідок шахрайства або помилки.</p> <p>В кінцевому рахунку, якщо більш уважно прочитати МСА, то стає зрозумілим, що в них взагалі відсутнє універсальне поняття аудиту. Натомість розглядаються суттєві аспекти складання аудиторського висновку та інших документів за наслідками перевірки фінансової звітності. При цьому використовується термінологія, яку досить складно пристосувати для визначення лаконічного поняття аудиту.</p> <p><b>Як не крути</b>, навіть в аспекті МСА все таки залишається проблемним обмеження поняття аудиту за допомогою наведених вище термінів. В дійсності існує необхідність пошуку іншого більш змістовного терміна.</p> <p>Сам пошук потрібного терміна для визначення поняття аудиту не є складним завданням. Всього на всього потрібно звернути увагу на поняття аудиту в першій редакції Закону України „Про аудиторську діяльність” (12).</p> <p>В цьому Законі існувало наступне поняття аудиту:</p> <p>„Аудит – це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам”.</p> <p>В наведеному понятті ключовим терміном є термін «перевірка». При цьому досить стисло зазначено предмет та мету перевірки.</p> |

| 1                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | 2                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>Використання терміна “перевірка” для визначення поняття аудиту цілком відповідає МСА. В правомірності такого підходу не так уже й складно переконатися при більш ґрунтовному ознайомленні з МСА.</p> <p>Зокрема, в МСА 200 розгляд аудиту стосовно висловлення незалежної думки та отримання достатньої впевненості здійснюється як процес виконання цілого комплексу аналогічних процедур у вигляді перевірки фінансової звітності шляхом збору, оцінки та використання аудиторських доказів.</p> <p>У цьому стандарті прямо зазначено, що для отримання достатньої впевненості аудитор повинен одержати достатні та прийнятні аудиторські докази для зменшення аудиторського ризику до прийнятно низького рівня. Тобто ризику того, що аудитор висловить невідповідну думку, якщо фінансова звітність суттєво викривлена внаслідок шахрайства або помилки.</p> <p>Такий підхід стосовно аудиту містять інші МСА, у першу чергу МСА 500 “Аудиторські докази” та МСА 520 “Аналітичні процедури”. Так, у МСА 500 наголошується, що в процесі розробки і виконання аналітичних процедур аудитор зобов’язаний брати до уваги доречність та достовірність інформації, що використовується як аудиторські докази.</p> <p>У свою чергу, в МСА 520 наведена інформація, що у будь-якому разі прийнятність конкретної аналітичної процедури залежатиме від оцінки аудитором того, наскільки ефективно вона буде для виявлення викривлень, яка окремо або разом із іншими викривленнями може призвести до суттєвого викривлення фінансової звітності.</p> <p>Таким чином, процес виконання аудитором аналітичних процедур стосовно фінансової звітності цілком логічно визначити одним терміном “перевірка”. Саме тому цілком справедливим є поява терміна “перевірка” в поясненнях до МСА 500. В цих поясненнях викладено наступне:</p> <p>“перевірка означає вивчення запитів або документів, внутрішніх чи зовнішніх, у паперовій, електронній або іншій формі або фізичний огляд активу. Перевірка записів або документів надає аудиторські докази різних ступенів достовірності залежно від їхнього характеру або джерело отримання”.</p> <p>Водночас у наведених поясненнях термін “перевірка” пропонується вживати у досить вузькому значенні. Серед аудиторських процедур перевірка ставиться в один ряд із повторним обчисленням, спостереженням, зовнішнім підтвердженням, повторним виконанням, запитом та аналітичними процедурами. Тим самим штучно звужено використання терміна “перевірка”.</p> <p>У широкому розумінні перелічені аудиторські процедури цілком логічно вважати перевіркою. У тих же поясненнях термін “перевірка” доцільно замінити на термін “вивчення”. Саме за допомогою цього терміна у поясненнях і визначається таке поняття, як перевірка.</p> <p>Не тільки визначення поняття аудиту з використанням терміна “перевірка” відповідає вимогам МСА. Сама мета перевірки, яка наведена в першій редакції Закону України “Про аудиторську діяльність”, також відповідає МСА. Зазначене також стосується достовірності, повноти та відповідності чинному законодавству фінансової звітності.</p> <p>Що стосується достовірності та відповідності чинно-му законодавству фінансової звітності, то це питання не є дискусійним.</p> <p>Із приводу цього в МСА говориться досить обширно у різних аспектах, що не потребує додаткових роз’яснень. Навіть у нині чинній редакції Закону України “Про аудиторську діяльність” такий підхід при уточненні поняття аудиту залишено без змін.</p> <p>У той же час у нині чинній редакції Закону України “Про аудиторську діяльність” поняття аудиту штучно доповнено додатковими суттєвими ознаками з деякими уточненнями. На сьогодні, у ст. 3 Закону України “Про аудиторську діяльність” викладено наступне:</p> | <p>Використання терміна “перевірка” для визначення поняття аудиту цілком відповідає МСА. В правомірності такого підходу не так вже й складно переконатися при більш ґрунтовному ознайомленні з МСА.</p> <p>Зокрема, в МСА 200 розгляд аудиту стосовно висловлення незалежної думки та отримання достатньої впевненості здійснюється як процес виконання цілого комплексу аналогічних процедур у вигляді перевірки фінансової звітності шляхом збору, оцінки та використання аудиторських доказів.</p> <p>В цьому стандарті прямо зазначено, що для отримання достатньої впевненості аудитор повинен одержати достатні та прийнятні аудиторські докази для зменшення аудиторського ризику до прийнятно низького рівня. Тобто, ризику того, що аудитор висловить невідповідну думку, якщо фінансова звітність суттєво викривлена внаслідок шахрайства або помилки.</p> <p>Такий підхід стосовно аудиту містять інші МСА, в першу чергу МСА 500 “Аудиторські докази” та МСА 520 “Аналітичні процедури”. Так в МСА 500 наголошується на тому, що у процесі розробки і виконання аналітичних процедур аудитор зобов’язаний брати до уваги доречність та достовірність інформації, що використовується як аудиторські докази. В свою чергу, МСА 520 звертає увагу на те, що в будь-якому разі прийнятність конкретної аналітичної процедури залежатиме від оцінки аудитором того, наскільки ефективно вона буде для виявлення викривлень, яка окремо або разом з іншими викривленнями може призвести до суттєвого викривлення фінансової звітності.</p> <p>Таким чином, процес виконання аудитором аналітичних процедур стосовно фінансової звітності цілком логічно визначити одним терміном – “перевірка”. Саме тому цілком справедливим є поява терміна “перевірка” в поясненнях до МСА 500. В цих поясненнях викладено наступне:</p> <p>„Перевірка означає вивчення запитів або документів, внутрішніх чи зовнішніх, у паперовій, електронній або іншій формі або фізичний огляд активу. Перевірка записів або документів надає аудиторські докази різних ступенів достовірності залежно від їхнього характеру або джерело отримання”.</p> <p>В той же час, в наведених поясненнях термін “перевірка” пропонується вживати у досить вузькому значенні. Серед аудиторських процедур перевірка ставиться в один ряд з повторним обчисленням, спостереженням, зовнішнім підтвердженням, повторним виконанням, запитом та аналітичними процедурами. Тим самим штучно звужено використання терміна “перевірка”.</p> <p>В широкому розумінні, перелічені аудиторські процедури цілком логічно вважати перевіркою. У тих же поясненнях термін «перевірка» доцільно замінити на термін „вивчення”. Саме за допомогою цього терміна у поясненнях і визначається таке поняття, як перевірка.</p> <p>Не тільки визначення поняття аудиту з використанням терміна «перевірка» відповідає вимогам МСА. Сама мета перевірки, яка наведена в першій редакції Закону України „Про аудиторську діяльність” також відповідає МСА. Зазначене також стосується достовірності, повноти та відповідності чинному законодавству фінансової звітності.</p> <p>Що стосується достовірності та відповідності чинно-му законодавству фінансової звітності, то це питання не є дискусійним (13-15). З приводу цього в МСА говориться досить обширно в різних аспектах, що не потребує додаткових роз’яснень. Навіть в нині чинній редакції Закону України „Про аудиторську діяльність” такий підхід при уточненні поняття аудиту залишено без змін.</p> <p>В той же час у нині чинній редакції Закону України „Про аудиторську діяльність” поняття аудиту штучно доповнено додатковими суттєвими ознаками з деякими уточненнями. На сьогодні, в ст. 3 Закону України «Про аудиторську діяльність» викладено наступне:</p> |



| 1                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     | 2                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                             |
|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>„аудит – це перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів” [5].</p> <p>Само собою зрозуміло: будь-яка перевірка оформляється відповідним документом, що містить певну думку перевіряючого стосовно предмета перевірки. Тому подібного роду уточнення при визначенні суті аудиту є зайвими.</p> <p>З позиції МСА висловлення незалежної думки аудитора не є суттєвою ознакою аудиту, а значною мірою характеризує сам процес аудиту та зміст аудиторського висновку, який містить у собі певну думку аудитора. Якщо звернутися до Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку, то в концептуальній основі складання та подання фінансових звітів однією з основних якісних характеристик фінансових звітів є повнота. Її сутність у тому, що інформація у фінансових звітах має бути повною в межах суттєвості та витрат, пов'язаних із її отриманням. Натомість у МСА більш суттєвою ознакою аудиту визначено отримання достатньої впевненості в тому, що фінансова звітність у цілому не містить суттєвих викривлень внаслідок шахрайства або помилки. Саме таку вимогу стосовно мети аудиту та аудиторської думки містить МСА 200. Серед цілей аудиту цей МСА також називає підвищення ступеня довіри визначених користувачів до фінансової звітності.</p> <p>Якщо бути послідовними, то виникає питання щодо необхідності доповнення поняття аудиту не тільки такою ознакою, як висловлення незалежної думки аудитора, а також ознаками щодо отримання достатньої впевненості та підвищення ступеня довіри до фінансової звітності. Зрозуміло, що за наявності перелічених ознак поняття аудиту просто втратить свою сутність.</p> <p>Окрім того, в останній редакції Закону України „Про аудиторську діяльність” зник термін „повнота”. Його замінили уточненням того, що фінансова звітність повинна в усіх суттєвих аспектах відповідати вимогам законів України, положенням (стандартам) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно з вимогами користувачів.</p> <p>Наявність у фінансовій звітності всіх суттєвих аспектів і свідчить про її повноту. Пристосовувати зайвий раз поняття аудиту до термінології МСА немає ніякої потреби. Такі уточнення доцільно робити при викладенні порядку проведення аудиторської перевірки та визначенні змісту аудиторського висновку.</p> <p>В останній редакції Закону України „Про аудиторську діяльність” всетаки вживається термін „повнота”, але в іншій статті, в якій йде мова стосовно обов'язкового проведення аудиту. Зазначений термін у такому контексті вживається в цілому ряді законів та нормативно-правових актів. Зокрема, у Господарському кодексі України (ст. 90), Законі України „Про господарські товариства” (ст. 18), Законі України „Про акціонерні товариства” (ст. 75) та ін. У Законі України „Про бухгалтерський облік та фінансову звітність” також йде мова стосовно такого принципу бухгалтерського обліку та фінансової звітності, як повне висвітлення. Правда, сам зміст повного висвітлення має модифікований вигляд у порівнянні з концептуальною основою складання та подання фінансових звітів. Хоча значною мірою наведені тлумачення співпадають.</p> <p>Досить показовим є той факт, що у Положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку (далі П(С)БО) водночас вживаються обидва терміни. Коли визначається мета складання фінансової звітності, звертається увага на її повноту. Натомість стосовно принципів підготовки фінансової звітності вживається термін „повнота висвітлення”.</p> | <p>„Аудит – це перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів”.</p> <p>Само собою зрозуміло, що будь-яка перевірка оформляється відповідним документом, який містить певну думку перевіряючого стосовно предмету перевірки. Тому подібного роду уточнення при визначенні суті аудиту є зайвими.</p> <p>З позиції МСА висловлення незалежної думки аудитора не є суттєвою ознакою аудиту, а в значній мірі характеризує сам процес аудиту та зміст аудиторського висновку, який містить в собі певну думку аудитора. Натомість в МСА більш суттєвою ознакою аудиту визначено отримання достатньої впевненості у тому, що фінансова звітність у цілому не містить суттєвих викривлень внаслідок шахрайства або помилки. Саме таку вимогу стосовно мети аудиту та аудиторської думки містить МСА 200. Серед мети аудиту цей МСА також називає підвищення ступеня довіри визначених користувачів до фінансової звітності.</p> <p>Якщо бути послідовним, то виникає питання щодо необхідності доповнення поняття аудиту не тільки такою ознакою, як висловлення незалежної думки аудитора, а також ознаками щодо отримання достатньої впевненості та підвищення ступеня довіри до фінансової звітності. Зрозуміло, що за наявності перелічених ознак поняття аудиту просто втратить свою сутність.</p> <p>Окрім того, поняття аудиту в останній редакції Закону України „Про аудиторську діяльність” зник термін „повнота”. Його замінили уточненням того, що фінансова звітність повинна в усіх суттєвих аспектах відповідати вимогам законів України, положенням (стандартам) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів.</p> <p>Наявність у фінансовій звітності усіх суттєвих аспектів і свідчить про її повноту. Пристосовувати зайвий раз поняття аудиту до термінології МСА не має ніякої потреби. Такі уточнення доцільно робити при викладенні порядку проведення аудиторської перевірки та визначенні змісту аудиторського висновку.</p> <p>Як не дивно, а в останній редакції Закону України „Про аудиторську діяльність” все таки вживається термін „повнота”, але в іншій статті, в якій йде мова стосовно обов'язкового проведення аудиту. Зазначений термін в такому контексті вживається в цілому ряді законів та нормативно-правових актів. Зокрема, в Господарському кодексі України (ст. 90), Законі України „Про господарські товариства” (ст. 18), Законі України „Про акціонерні товариства” (ст. 75) та інших (16-18).</p> <p>Якщо звернутися до Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку то в концептуальній основі складання та подання фінансових звітів однією з основних якісних характеристик фінансових звітів є повнота. Її сутність полягає в тому, що інформація у фінансових звітах має бути повною в межах суттєвості та витрат, пов'язаних з її отриманням (19).</p> <p>В Законі України „Про бухгалтерський облік та фінансову звітність” також йде мова стосовно такого принципу бухгалтерського обліку та фінансової звітності, як повне висвітлення. Правда, сам зміст повного висвітлення має модифікований вигляд у порівнянні з концептуальною основою складання та подання фінансових звітів. Хоча, в значній мірі наведені тлумачення співпадають (20).</p> <p>Досить показовим є той факт, що в П(С)БО 1 „Загальні вимоги до фінансової звітності” одночасно вживаються обидва терміни. Коли визначається мета складання фінансової звітності звертається увага на її повноту. Натомість, стосовно принципів підготовки фінансової звітності вживається термін „повнота висвітлення” (21).</p> |

| 1                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                           | 2                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| <p>З наведеного вище можна зробити висновок, що повнота фінансової звітності становить одну з основних якісних характеристик та принципів підготовки фінансової звітності. Залишити цей принцип поза увагою або оминути його під час визначення поняття аудиту є абсолютно недоречним.</p> <p>Після ознайомлення з наведеними нормативно-правовими документами стає зрозумілим, що в останній редакції Закону України “Про аудиторську діяльність” у понятті аудиту замінили терміном “повнота” на його визначення у Міжнародних стандартах бухгалтерського обліку та не у повному обсязі. Подібним чином з’явився у Законі України “Про бухгалтерський облік та фінансову звітність” штучно сконструйований термін “повнота висвітлення”. Під час застосування цього терміна залишається незрозумілим, чим відрізняється термін “повнота” від терміна “повнота висвітлення”. Це не що інше, як масло масляне, саме тому в П(С)БО вживають термін “повнота”, а також “повноту висвітлення”. Характерно, що такі якісні характеристики бухгалтерського обліку і фінансової звітності, як достовірність, повнота і відповідність законодавству, застосовуються в багатьох країнах світу протягом тривалого часу. У радянському бухгалтерському обліку та обліку інших соціалістичних країн наведеним поняттям також залишали відповідне місце. В кінцевому рахунку виникає питання, чому за таких обставин окремі фахівці вносять суперечливі та неузгоджені тлумачення у нормативно-правові акти. <b>Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі.</b> Вся проблема полягає у тому, що спроби винайти якусь новизну і бути оригінальним із наукових праць необґрунтовано переносяться у нормативно-правові акти. В результаті втрачається не тільки узгодженість та стабільність у застосуванні різного роду термінів і понять, а зводиться нанівець ефективність самих нормативно-правових актів. Не став винятком у цьому відношенні і Закон України “Про аудиторську діяльність”. Окрім поняття аудиту, критичної оцінки потребують й інші норми. Будемо плекати надію, що вагоме слово з цієї проблематики скажуть не тільки вчені, а також практикуючі аудитори.</p> <p>В якості підсумку нашої публікації зазначимо, що поняття аудиту, яке міститься в першій редакції Закону України “Про аудиторську діяльність”, повністю відповідає МСА і не потребує зайвих уточнень. Подібні уточнення тільки вносять плутанину в розуміння суті аудиту. Ототожнюють поняття аудиту як перевірки з порядком проведення такої перевірки. Якщо бути більш точним, то з окремими аспектами перевірки фінансової звітності аудитором. У зв’язку з цим приведення Закону України “Про аудиторську діяльність” у належний стан є актуальним завданням сьогодення.</p> | <p>З наведених вище нормативно-правових актів вбачається, що повнота фінансової звітності становить одну із основних якісних характеристик та принципів підготовки фінансової звітності. Залишити цей принцип поза увагою або оминути його при визначення поняття аудиту є абсолютно недоречним.</p> <p>Після ознайомлення з наведеними нормативно-правовими документами стає зрозумілим, що в останній редакції Закону України “Про аудиторську діяльність” в понятті аудиту замінили терміном “повнота” на його визначення в Міжнародних стандартах бухгалтерського обліку і то не в повному обсязі. <b>Зробили на всяк випадок з метою оригінальності.</b> Подібним чином, з’явився в Законі України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність” штучно сконструйований термін “повнота висвітлення”. При застосуванні цього терміну залишається незрозумілим чим відрізняється термін “повнота” від терміну “повнота висвітлення”. Це не що інше, як масло масляне, саме тому, в П(С)БО 1 в одному місці вживають термін “повнота”, а в іншому йде мова про “повноту висвітлення”.</p> <p>Характерно, що такі якісні характеристики бухгалтерського обліку і фінансової звітності, як достовірність, повнота і відповідність законодавству застосовуються в багатьох країнах світу протягом тривалого часу. В радянському бухгалтерському обліку та обліку інших соціалістичних країн наведені поняття також залишали відповідне місце. В кінцевому рахунку виникає питання чому за таких обставин окремі фахівці вносять суперечливі та неузгоджені тлумачення в нормативно-правові акти.</p> <p>Вся проблема полягає в тому, що спроби винайти якусь новизну і бути оригінальним з наукових праць необґрунтовано переносяться в нормативно-правові акти. В результаті втрачається не тільки узгодженість та стабільність в застосуванні різного роду термінів і понять, а зводиться нанівець ефективність самих нормативно-правових актів.</p> <p>Не став винятком у цьому відношенні і Закон України “Про аудиторську діяльність”. Окрім поняття аудиту критичної оцінки потребують інші норми. Будемо плекати надію, що вагоме слово з цієї проблематики скажуть не тільки вчені, а також практикуючі аудитори.</p> <p>В якості підсумку нашої публікації зазначимо, що поняття аудиту, яке міститься в першій редакції Закону України “Про аудиторську діяльність” повністю відповідає МСА і не потребує зайвих уточнень. <b>Такі</b> уточнення тільки вносять плутанину в розуміння суті аудиту. Ототожнюють поняття аудиту як перевірки з порядком проведення такої перевірки. Якщо бути більш точним, то з окремими аспектами перевірки фінансової звітності аудитором. У зв’язку з цим приведення Закону України “Про аудиторську діяльність” в належний стан є актуальним завданням сьогодення.</p> |